Richard Kullerkupp

Sõja wingus

Romaan

Tallinn. 1923.

A.-S. „Ühiselu" trükk Tallinnas

1.

Ants astus tänawal kiiresti edasi, jälgides silmega,, mis kui kaks punkti all kaht sermaata-poolkuud, õde Ainot ja Helmit, kellega elas juba aasta aega wabas abielus. Ta kandis töölise bluusi ja oli näost weidi kahwatanud. See oli noor mees, aastat kolmkümmend, laiapihaline, suur, tugew ja heasüdamline, alluw kõigile, kuigi oli ilmawaate poolest sotsialdemokraat, kelle kuumem soow oli näha peatset wabaduse koidiku tõusu. Ta oli wast kodus lõunastanud ja ruttas laewatehasesse, kusjuures saatsid teda õde ja Helmi, kelledel oli linnas midagi sisse osta. Nad läksid kõik peaaegu sõnatuna, olles mõttes. See oli julmemal aegjärgul rahwaste ja inimkonna ajaloos, raudsel ja halastamatal aegjärgul, sest aasta aega oli kestnud juba werine ja õudne maailmasõda; nagu kiskja metsloom oli ta karanud olewikku, jagades sinna-tänna hoope, juues inimwerd, purres inimliha.

Antsu mõttekujutuses kangastusid pildid: ärakistud inimjalad, purustatud inimpead, tuhanded sõdurid, kes trummide põrina ja mortiiride mürina saatel läksid wõitlusse, juhiks wikatiga luine surm. Antsu mõttekujutuses kangastusid korjuste kuhilad, inimskeletid, pealuud ja mustad rongaparwed; wiimased laskusid weel elawate raskelt haawatute peale ja nokkisid nende punaseid werdnõrguwaid haawu, nokkisid luuni, kugistades alla inimliha tükikesi. Ja need mustad ronkad, kes tiirlesid haawatute kohal ja karjusid: „Kroa! Kroa!" — need ronkad tuletasid meele kõiki neid tagafrondi patrioote, kes karjusid käsi laiutes: „Isamaa on hädaohus! Isamaa on hädaohus!" Tõega, kui nad ei olnud suuri sõnu rääkiwad ja suuri sheste tegewad patrioodid, siis olid nad wähemalt nende hinged, mis tahtsid lõhkemiseni omi puguseid täita kui mitte kuldmüntidega, mis ära kistud sõjaohwrite tagafrondi omakasete käest, siis lihatükkidega esifrondi ohwrite korjustelt, kuigi neis weel elu tunnusmärgid sees.

Nüüd kangastusid Antsu mõttekujutuses pildid nendest tagafrondi „isamaapäästjatest". Ta nägi neid tüüakaid majaomanikke, kes kasarmute hoowe mustusest puhastasid, nägi sahkerdajaid, kes sõjawäele mitmesugust „warustust" muretsesid, nägi hobuste sadulate pakkujaid, naelte korjajaid, metsa kauplejaid ja harjaseppe, kes tegid soomustatud ristlejate teki- ja varda-, ent ohwitseridele riiete- ja hambaharju. Ta

nägi kõiki neid kõriloikajad, wargaid, liiakasuwõtjaid ja „kroonu kohtadele“ muretsejaid, kes päästsid waid ükstei̇se musta nahka ja ligemistelt kuldmünte isamaa päästmise nimel. Oi, see oli aeg, julmuste, egoismi ja segaduste triumfikäigu aegjärk! See oli aeg, mil tõusiklus nagu sotsiaalne kihwtimadu nõelamiseks hakkas oma pead püsti ajama.

Ei olnud kuigi kaua tagasi, kui see „pööre“ algas. Ta tuli äkki kui tuulekeeris sügisel. Ta haaras kui paratamatus inimkonna hiiglapuust kinni, raputas, kiskus lehti ja paiskas kõik segi. Ühed püüdsid end päästa, ratsutes aja tuuletäku turjal, teised langesid jõuetuna aja tuuletäku kapjade alla. Ühed olid kui need riisujad, kes mustawal öõl ilmuwad wargsi hiilides lahinguplatsile, et korjuseid ja haawatuid paljaks riisuda, teised olid kui need riisutawad korjused, inimlaibad ja haawatud. Ühed olid kui need autud sanitaarid, kes weriseid julmalt puruksküristatud ja narmandawaid inimkompe asetawad katafalgile, et seejuures nende sõrmi pooleks murda ja maha nülgida kuldsõrmuste kättesaamiseks, teised olid kui need katafalgile asetatawad, kellede sõrmi saab murtud, et kätte saada haua warjustki nende wiimast mälestust maisest õnnest. Ning tundis Antski, et ta selles julmas ühiskonnas atraseerub üheks neist, kelle sõrmi murtakse.

Haihtusid mõtted. Tuli wastu rühm sõduriſi püssidega ja paunadega. Siis teine rühm hobustega, suurtükkidega. Metalliselt kõmisesid ja mürisesid surma ja hukatuse külwimasinad. Oudselt laulsid sõdurid, laulsid, kui püüdes summutada surmaeelset karjet. Lõpus aga liikus aeglaselt sanitaar-wanker punase ristiga, mis kui sõjakate kristlaste werijanu sümbool. Kõik kristlased peaksid tarwitama punaseid riste, mõtles Ants, sest ainult punase risti all on möödunud meie elu aastasadu. Pange igale poole punased ristid märgiks, et meie kristlikkus, ristiinimlikkus on waid punases inimweres. Pange punased ristid kirikute tornidele, kandke neid rinnal, asetatage haudadele.

Ants, Aino ja Helmi olid weel agulis. Nad peatasid korraga, sest neid liigutas pilt: ühe madala maja wärawal kummardas sõdur täielikus sõjamundris, püssi ja paunaga, kuna wäike laps wõttis ta kaela ümbert kinni, mattis pealese isa musta habeme sisse ja ahastas nutres: „Isake, ära mine sõtta, ema on ju haige!“ Sõdur sundles last ja silis ta pead wärisewa käega, kuna ta rinnust kuuldus tagasisurutud ohe, kui ta ütles: „Isamaa on hädaohus, laps, ma pean päästma isamaa.“ Ta tahtis teistele sõduritele järele rutata, ent laps hoidis kramplikult ta sineli siilust kinni ja nuttis: „Ala mine sõtta, isa, ala mine!“ Nüüd wabastas sõdur end õrnalt lapsest ja jooksis minema, hoides püssi otse käes. Laps tahtis talle järele jooksta, ent komistas ja kukkus. Keegi wanem tüarlaps tuli hoowist, wõttis lapse ühest käewarrest kinni ja tõmbas ta oma järele lohistades hoowi, kuna laps teise waba käega õõrus silmi, kust wahetpidamata nõrgusid juba

ammugi märjale läikiwale käsiwarrekesele pisarad... süütu lapse ahastuse pisarad...

Antsu õde Aino pööris wenna poole ja ütles:

„Kui palju pisardunud silmi, kui palju purustatud südameid, kui palju ohkawaid rindu on annud sõda!"

Ants ei wastanud midagi. Ta waatas, kus Helmi. See oli juba gratsiöösilt edasi astunud. Ants waatas küsiwalt õe otsa. See oli peaaegu laps, punaste, lõkendawate põskedega ja suurte mustade süütu silmadega. Ta kandis lihtsat rüüdi, sest ta oli koketeerimiseks weel liig naiiw ja rafineerumata. Ants armastas õde enam kui ennast ja Helmit. Õde elas tema ja Helmi juures, kuna nende wanemad olid ammugi koolenud; peab ütlema, et Ants oli peaaegu õe üles kaswatanud ja talle lasknud hariduse anda, nii palju kui tema majanduslik ja proletaarline elu seda oli wõimladanud. Hiljem tahtis Ainot naiseks keegi trükitööline Rudolf Reimann, kes neidu juba lapsecast tundis, kuid et Aino oli weel leerimata, otsustati oodata. Nüüd oli Aino küll leeritud, aga ta austaja tuli sõjast wigasena.

„Ta häbeneb," lausus Aino ja tähendas Helmi peale.

„Keda?" küsis Ants.

„Mitte sind, waid..."

„Noh?"

„Su tööbluusi."

Ants naeratas ja astus edasi. Helmi peatas jälle, waadates kärsitult nende poole tagasi. See oli umbes kahekümnekuue aastane daam, walgepäine, sinisilmega, edew, peaaegu kergemeelne. Ants imetles sageli eneses, kuis oli Helmi teda selleks äravalitsuks pidanud, et nende wahekorrad nii intiimseks kujunesid, et ta teda mööbleeritud toast, kus Ants õega oli elanud, wälja oma tubadesse tõstis ja enam üürirahagi ei tahtnud wõtta, põhjendades wiimast toimingut sellega, et uus üürnik Sahker, ärimees, endise Antsu toa eest küllalt nii suure üüri maksab, et kogu korteri üüri saab tasutud. Muide, see Helmi toiming oli waid osaw operatsioon, et Antsu kodust majanduslist elu Helmi omaga siduda ja ühiste huwidega köita. Ants hindas omalt poolt Helmi lahkust täieliku wastutasuga, ja nii kujuneski nende kooselu üheks koondud intiimseks perekonnaeluks.

Helmi wajas toetust ja meessõpra, see oli tõsi. Ta elas üksikuna, oli kaswanud üles wäikekodanlises õhkonnas ja oli hiljem kusagil kaupluses müüjannaks. Ta ema suri wast hiljuti, jättes talle waid mööbli päranduseks. Helmi üüris hiljem toa wälja, käies äris edasi. Ants oli teine üürnik. Ta oli küll tööline, kuid ise õppinud edasi ja esines wabal ajal peaaegu noorherrana. Siit ka põhjus, miks Ants Helmi juure tuli ja miks Helmi teda üüriliseks wõttis. Nüüd aga lasti Helmi kohalt lahti, kuna ta printsipaali kõrwu ulatas plamaash, et Helmi

Antsuga wabas abielus elada; printsipaal oli suur kristlane. Ent süütu süüdistus sai Helmile teenäitajaks, sai isegi tõukeks wabale abielule, kuna Helmi majanduslikku kitsikusse langes, ta iseseiswalt elada ei mõistnud rahata ja kuna uus üürnik Sahker, punase peaga ja kwatraatse rõugearmilise näoga, sugugi ei sümpatiseerinud Helmile. Ants oli küll tööline, ent siiski gentleman, korralik, alluw ja usaldaw. Ja Helmi usaldas end Antsule, ning Ants, loomu poolest alluw, oli sunnitud wõtma ta usalduse.

Helmil oli hiljem küll pruugiks kodustes kokkupõrgetes Antsule ette heita, et ta teda hukutas ja teda sugugi seaduslikuks naiseks ei taha wõtta. Ent siin puutus asi juba Antsu sotsiaalsesse ilmawaatesse ja printsiipi, ning siit Ants üle ei astunud.

Nähes Antsu oma poole tulewat, pööris Helmi ringi ja läks jälle edasi. Aino jooksis kergetiiwulisena tütarlapsena ta juure. Ants raputas mõttes pead, ta ei suutnud seda sugugi mõista, miks Helmi ta töökuube, mis, tõsi küll, weidi tahmane oli, häbenes ja sellest eemale hoidis, kuna ta pühapäewiti ja äripäewa õhtuti, kui Ants korrapäraselt riiitud, ta käsiwarrel taksjana rippus. Ants oli üks neist, kes töö üle uhkust tunnewad ja mitte nendest, kes aristokraatidena tööd häbenewad, olles ise wast wasardanud. Ants teadis, et inimkonna tsiwilisatsioon on waid töö wili ja ta põlwenes töökaist esiwanemaist, keda kahjuks aga nendeaegne sotsiaalne kord oma töömilja ei lasknud nautida.

Äkki astus üle tänawa Antsu poole inimkogu. See oli naisterahwas, kes kandis peas punast rätti ja seljas närust ja kitsast jakki. Ta nägu oli lahja ja ärawaewatud, ent silmis, mis peaaegu fosforliselt hiilgasid, ahastus. Kui ta sirutas Antsule käe ja Ants seda teretades surus, tundus käsi jäisena, luisena ja wärahtles. Antsule tundus, nagu oleks ta puudutanud korjust.

See naisterahwas oli Leena Ader, kelle mees wiibis sõjawäljal ja kel oli kolm last. Ta mees oli teeninud samas tehases, kus Antski, ent mustatöölisena ja sai just mõned kuud enne sõda üles öeldud. Perekond jäi isa sõttaminekul puhul kõige armetumasse seisukorda: juba perekonna pea tööta oleku korral sai kõik ära söödud, isegi riided panti pandud ning nüüd ootas neid waid nälg. Töölised tegid hiljuti neile korjanduse ja Ants wiis raha kätte. Sel teekäigul nägi Ants esimest korda suurimat inimlikku wiletsust. See oli keldrituba, kus Leena Ader kolme lapsega elas. Tuba oli täis mikroobe, lutikaid, tarakanne. Nurgas oli ase õlgedest kotiga — ürgmets wäikeloomadele. Akna all asetses wildak laud, kuna akna miniatüürsed klaasid olid paberiga paigatud, nii et waewalt klaasi näha oli. Siin-seal korwid, mõni pink, nartsud jne. Kaks last nagu luukarnitsat mängisid põrandal, kuna kolmas, küürak ja haige, pidi haawis katkise roosipoti tükiga „suwiaida“

mängima, nagu ema ütles, et ta terwist kosukaks ja toas ära ei lämbuks.

Siis oli Leena Ader jutustanud Antsule oma kurwa loo. Ta oli katsunud pesutöödega end ära elatada, kuid oli tassinud liig ränka pesukorwi alt kuuendale korrale majas, kus isandad ja daamid, kel midagi muud kanda ei ole kui omi raswanud kõhtusid, liftiga ülesalla sõitsid, ja oli wenitanud end nii et enam midagi ei wõinud teha, kannatades kangete sisemiste walude käes. Siis oli wõtnud oma kambri nurka üürilise, kuna ta lootis sel teel wähemalt kergemalt elatud saada. Ent ühel ööl olla üürnik, olles joobnud, lapsed oma sängi tõstnud ja tema kõrwale sängi heitnud ning wägistanud ta ära kägistamise ähwardusel. Nädala jooksul peale seda oli üürnik teda weel paar korda tarwitanud, ähwardades mehele sõjawäljale kirjutada nende kooselamisest, kui ta ei andu. Ta oli eksploteerinud ka ta tööwilja, wõttes õnnetult naiselt wiimase raha, kuna teda enne wastupaneku eest armetult peksis. Siis otsustas Leena teda enam mitte sisse lasta, pidades ust alati lukus, ja kui ta kunagi oli ukse taha ilmunud ja rusikaga sinna wastu põrutanud, olid kõik toas appi karjunud; siis oli mees-röõwel lahkunud, ähwardades julmemat kättemaksu, sest ta olewat nüüd ratsa-kordnik. Ta nimi oli Rainis ja rahwuse poolest pool eestlast ja pool lätlast.

Sarnane oli Leena Aderi saatus, kelle mees Mihkel wiibis sõjas ja wõitles isamaa päästmise eest juba ligemale aasta.

* *

*

„Teate mis, lausus Leena Ader Antsule, „täna on meeleawaldus."

„Mis meeleawaldus?" küsis Ants imetledes.

„Langenud sõdurite omakste... sõjas wõitlejate omaksete... haawatute ja wigaste omaksete meeleawaldus," lausus Leena ruttu.

„Praegusel ajal kus... kus kõik jõud isamaa päästmiseks koondatud?"

„Meil, elawate korjuste-leskedel, nälginud lastel, sõjasantidel ja teistel — meil ei ole enam midagi anda isamaa päästmiseks. Meilt on wõetud meie toitjad. Meile ei anta abi, waid kästakse minna ühest asutusest teise. Meie tahame lubatud abi wõi andku kätte meie mehed, isad ja pojad terwetena. Meie tahame oma nõuda."

„Kust?"

„Teadagi... raatuse ette... Waadake, sealt tulewad Kopli kehaste töölised... Nüüd läheme Teie tehasesse... Ja siis..."

Ants ei saanud midagi öelda, sest et pahemalt poolt nurga tagant ilmus teisest tänawast inimmurd ja liikus edasi selles sihis, milles temagi, lahutades teda Helmist ja õest Ainost, keda inimrühm oma sekka neelas, ning hiljem Leenast, keda mitmed triibulistesse narmastega suurrätikuisse mähitud naised oma sekka kiskusid.

2.

Ants läks edasi ühes teistega, kes liikusid edasi samm-sammult nagu Dante hukkamõistetud. Nad läksid otsekui surmawa waewa raskes õhus kortsus kulmel, kandes küüru kui oma elukoormat, kahwatuil nägudel silmad täis ahastust. Need olid inimesed, kes üles kaswanud agulite tumedais paikes poristel tänawail toiduks kapitalistide laudadele, nuumilhaks imperialistide mortiiridele, saades täisealisteks näljanuuma teedel tammudes, mis täis õelusega kihwtitatud õhkkonda. Nad elasid seal needes oma saatust suurtes kirstudes, mida tööliste kasarmuiks kutsutakse, elasid seal kui wangis wana korra seaduste rauduste taga. Need olid inimesed, kellede leiwaks — kild nälja ihu, kellede joogiks — tilk nälja silmawett.

Liikudes selles atmosfääris põles Antsu hing kaastunde tuliriidal. Ta läks täis mõtet, et nad on kõik julma aja ohwrid, werise sõja elawad inimlaibad, tagafrondi korjused. Sõda sõi nende jõu. Sõda jõi nende were. Nüüd peegeldus nende silmis nälg, nüüd uhkustas nende närudes wiletsus. Nad keerlesid, roomasid edasi, pikana maona, surmaheitluses pöörlewana maona, kes sipelgapessa sattudes oli alla kugistanud sipelgaid, et neid häwitada; ent sipelgad sõid end wälja läbi mao naha ja häwines madu. Eks söönud puudus, häda ja wiletsus end wälja laialistes massides? Madu ringles surmaheitluses, madu wiskus surmaheitlus ja lasi kuulda ussiflööti wilet ning pistis pea mätta alla.

Rahwamurd tungis tehasesse. Uürgas sireen.

Ants läks mitmete seltsimeestega oma tööruumidesse, kus osa töölisi töötas lõunawaheajata, kuna teine osa, kes kodus lõunastamas ei käinud, sõi. Siin olid dünamo-masinad ja katalde tornid; müürises pikneta kõu. Paukusid auruwasarad haukuwatena koertena ja ähkisid tsilindrid, kuna kusagilt eemalt nagu turbiini rokutus kostis. Kesk seda kära algasid seltsimehed-oraatorid omi „kindawiskeid" kapitalistide raswanenud nägudele, paisates rahena lööksõnu ja kutsudes ühinema ja protesteerima ning maha lõhkuma wana alussambaid, et langeks minewiku kuristikku kodanline raudne kord.

Anks andis endale aruande tõelikkuse loogikast. Ta mõistis klassiteadlikult kui ka instinktiiwselt, et sõda ja isamaa liig suuri ohwrid nõuab nendelt, kelledel muud polnud anda, kui oma elu, terwise ja õnne, kuid kelledel muud pole saada kui surma, wigastust ja õnnetust. Ja see paneb kisendama kiwisedki inimsüdamed. Kuid seda ei mõistnud töölised, kes üksnes selleks tehasse olid astunud, et saada ajapikendust. Need olid wäikekodanlased käsitöökodade omanikud, wäikekaupmehed, majaperemehed — kõik tagawarawäelased ja õigustatud sõdurid, kes olid walmis wiletsate krossíde eest silmakirjalist tööd tegema, kes maksid juuregi selle eest, et neid kroonu töödele määrati, kui aga pääseks sõja ohust. Nad surusid alla töö hindu ajal, mil kõik tarbeained hinnaliselt peadpööritawa kiirusega kerkisid ja mida kergitasid nad ise, olles ärimehed, kaupmehed ja wäikemeistrid. See oli uus klass töölisi, tõuswa tõusikluse klass, ja see uus klass „töölisi" kurnas töödtegewat rahwast enam kui ükski suurkapitalist.

Seal nad toppisid lihawate sõrmedega suhu wõileibu ja singiwiilakaid, mida nende emandad ja tütred neile kodust kaasa annud, et isad raskes isamaa päästmise töös end kangelastena näitaksid kui mitte töö wiljakuses, siis söömises. Kuid nende leiwad wirutati nende käest nõgise rauatolmu sisse ja neile karjuti kõrwu:

„Wälja kõik ebatöölised! Maha nendega! Majaperemehed, kaupmehed ja kapitalistid wälja tehastest!"

Kuid üks neist julges hingata:

„Meie töötame isamaa heaks! Nüüd ei tohi mässata ja meid asetakse kui wastahakkawaid sõdurisi äraandjate süüpinki."

Kuid juba leidsid nad end hoowist kesk teisi töölisi, sõjas langenute omakseid — naisi, isi, lapsi, rauke —, ja kesk agitaatore ja oraatore, kommunaare ja rewolutsionääre ning anarhiste. Nad waatasid kartlikult ringi, otsekui oleks neil äraandmist karta, sest tol ajal oli igal sammul nuuskur ja igas inimeses wõis arwata äraandjat; sageli olid aga üleskihutajad ja mässuõhutajad ise nuuskurid ja äraandjad. Pealegi oli weel liig wärske patriotism ja mitmedki inimmurrust pidasid olewat momenti ebakohaseks meeleawaldusteks, kus riik hädaohus. Ent tõuge oli antud, ja seda andsid tõelikud hädalised, puudustkannatajad, kes olid siiamaale toitnud endid waid lootustega ja lubamistega, kes leiwawabrikuist möödudes olid kõhu täiteks neelanud leiwa lõhna, kes söögikauplustest möödudes neelasid supiks sülge — kõik raudse aja ohwrid.

Nad karjusid:

„Lähme raatuse ette!"

„Nõuame kätte omad mehed!"

„Nõuame kätte omad pojad!"

Ning siis kuuldus kellegi üksik hääl:

„Meie ei kaha sõda!"
Ning nüüd hüüdsid mitmed:
„Maha sõda! Maha sõda!"
Ants lõi käega. Ta oli harjunud saatusele alluma, kuigi ka rinnus süda kiiremalt põksus, kuigi ta põues waimustuslõket tundis. Ta teadis, et neid enne laiali aetakse, kui nad raatuse juure jõuawad ja et walitsewa korra kaitsjate poolt kannatada saawad üksnes süütud, kuna tõelikud süüdlased ja õhutajad juba pelgu mõistawad pugeda. Ta ütles kellegile töölisele:
„Ma arwan, et sellest head ei tule."
Ent see näitas oma soonelise tahmase käega ebatööliste poole ja lausus:
„Arwasin, et sa üks nende seast ei ole."
Keegi agitaatorest kõneles kaunis temperamendikalt ümberseisjaile:
„Wõidelge inimkonna ideaali — õigluse ja wabaduse — eest ja ärge pidage ühtki rahwuslist ideaali oma ideaaliks, sest see on petteideaal, wõlts, täis omakasu, rahwa werisemate waenlaste — kapitalistide — ideaal, sest et internatsionalism on kõrgemal natsionalismist. Miks? Sest et rahwuslik patriotism on wastutõuke inimkonna tsiwilisatsioonile. Kõik kõrilõikurid, piinajad, weriimejad wampiirid on rahwuslikud patrioodid, et selle lipu all massidelt wiimase werepiisa wälja pigistada ja seda kuldmüntide wastu ära wahetada. Süülitagem neile näkku, kes ütlewad: „Isamaa on hädaohus!" sest et maailm on meie isamaa, ja kui selles isamaas kõik oleksid üheõiguslikud kodanikud, siis ei oleks mingit waenu ega sõda. Asetagem patrioote wõitlejate ridadesse, pangem neile maksud peale, aga ärge laske sündida nii, nagu nüüd: sõdime meie, kel ei olegi isamaad, aga need, kes karjuwad, et isamaa on, need soendawad end fronditagustel kohtadel ja hoolitsewad meie hukkamise eest, et nõrgestuksime nende kapitalistlise ikke all ja muutuksime neile hädaohutuks. Sest meie oleme sunnitud saama santideks, maksma maksusid, meie — rahwas. Maha patriotism! Maha sõja werisaun!"
See, kes kõneles, oli kahe kargu wahel, kuna tal oli üks jalg ja teise jala paik tühi. Ants tundis teda: See oli Aino sõjast tulnud peigmees, endine trükitööline Rudolf Reimann, warjunimega „Ruudi", pessimist. Muidugi oli ta selleks õigustatud, sest optimism on wõitjaile. Ta elu oli sündinud üksnes õnnetuse tähe all, nii et ta elu oli üks tragöödiate ahel. Kui ta oli wäljaõppinud, tuli suurim katastroof: suri isa, algas sõda ja ta kaotas jala ning sai wigastatud pahemat käest, mille tõttu ta ei wõinud enam jätkata õpitud tööd laduiniskasti taga. Sündinud rewolutsionäär, sõja ja maksewa korra waenlane, pidi ta ise sõjas langema ja oma olemasolu jätkama walit-

sewa korra almustest, mis ka ühte iseloomu papiga täitis. Kuid teda kurwastas kõige enam see, et ta tuli sõjast mitte sugugi Aino wäärilisena, keda wäga armastas.

Ants teretas teda, kuid ei saanud temaga kõnelda, sest keegi seltsimeestest pööris trükitöölise poole, kes kargule toetades terwe käega põuest proglamatsioone wälja poetas ja edasi andis, kusjuures ta suured mustad silmad lõid tuld kui weretawad mässutõrwikud. Selle asemel kuulatas Ants kedagi, kes kähisewal häälel karjus:

„Küllalt oleme jooksnud lambkarjana politsei eest, kes jala ja ratsa surma ja kihwti meie sekka on külwanud. Küllalt on türannid oma jõudu sõjaga alles hoidnud! Küllalt on talupoeg, tööline, „orja seisus" omale ahelaid tagunud sõja sepipajas! Küllalt on kapitaliste, kui neid hukatus waritsemas, sõjaga päästetud! Kes on kuningate patulaps, keisrite wärdjas? See on sõda. Kes on teinud rahwa pimedaks? Sõda! Kes petab maailma rahwuseid? Sõda! Kes joob inimkonna werd? Sõda! Kes on maailma kumiir?

Kõneleja peatus; rahwas wastas:

„Sõda!"

Waimustawa agitaatori kõne mõjus: töölised otsustasid demonstratsiooni toetada. Inimesed awaldasid arwamist, et sõduritele ei tee enam naudingut omi wendi lüüa, kuna neid endid sõja werileilis surmwihtadega lüüakse. Miks peaksid nad tapma, kuna nad sõjaski tappa wõiwad? Rahwas nõuab leiba, et kustutada näljajanu. Küllalt toitmast sõda om ihuga. Küllalt jootmast sõda oma werega. Las' supelda weres need, kes sõjale käsa plaksutwad, isamaad päästa soowitawad, aga ise selle katte all omi musti tegusid päästawad.

Keegi naine karjus:

„Püssi kuulid, suurtükkide kuulid — need on meie nälgiwate laste suudelt ära kistud leib!"

Ja siis üksiku hüüded siit-sealt:

„Meie raha on muudetud kuulideks!"

„Meie rahakotid on sõdurite padrunitaskuteks!"

Dünamo-masina haukusid tehases aeglasemalt; tsilindrid lasid auru wälja ähkides; waikisid auruwasarad. Masinad lakkasid töötamast üksteise järele. Töölised kogusid tehase ette. Ja wiimaks hakkas inimmurd liikuma, aeglaselt ja raskelt, nagu oleks kõiki ühiselt rõhunud ajakoorem, mida tuli ühiselt kanda. Kuuldus, kuis mõned hakkasid laulma rewolutsioonilisi laule. Laul kaikus nõrgana, abituna; laulsid noored tüdrukud ja poisikesed:

„Kauem raudu me kanda ei taha..."

Linnawahid olid jõuetud midagi ette wõtma; neid oli liiga wähe selles kwartaalis. Aegajalt tõusis waimustus ja laul paisus wägewamaks. Kuid siis tuli meeleolus muutus, kuna politsei organiseerus.

Ent politsei ei teinud weel mingisuguseid takistusi. Inimmurd liikus edasi. Rahwa seas karjuti:

„Rahu ja korda!"

„Meie peame ise korda!"

„Meie ei anna põhjust, et werikoerad meid purema kargaksid!"

Inimesed pistsid akendest pead wälja ja waatasid. Wastutulijad jäid seisma, kelledest paljud inimrühmaga ühinesid, mis üksluguu suuremaks paisus. Kõige lõpus sammus Rudolf Reimann ühe jalaga kahe kargu wahel, õlanukid püsti. Kuuldusid tagasisurutud, kuid wäljakutsuwad huiked. Hakati jälle laulma.

* * *

Äkki ilmus tänawanurga tagant rühm sõdurid waskpasunatega, mis päikese käes sädelesid; mängiti marssi. Kõikide silmad pöördusid sinna. Eesolijad peatusid, tagumised rühkisid peale. Karjuti „sõdurid!" ja paljude liikmeist käis külmawärin üle, kuna hirm sulgus nende suu ja nad olid walmis wärisewail põlwil pagema. Kuid äkki hüüdis keegi:

„Terwitatud olgu sõdurid! Maha sõda!"

Sõjawäe koor tõmbus enda tänawasse sisse ja peatas, edasi mängides. Ent sõdurid, kes tänawa nurga tagant ilmusid, marsisid edasi, tääkidemets päikese kullas. Nad läksid kui raidkujud, kiwinenud, surmatõsisel ilmel, waewalt pead pöördes, automaatlisel marsil. Ning siis sündis midagi ootamatut: inimmurd paljastas pead ja karjus kui ühest suust:

„Terwitatud olgu sõdurid! Maha sõda!"

Ja kõik seisid pühalikult ja waikselt, nagu liiguks matuserong neist mööda. Nad lähewad surma, ütles midagi inimmurru hinges, iga üksikus hinges. Ja alati, kui ilmus uus root, karjus inimmurd:

„Terwitatud olgu sõdurid! Maha sõda!"

Wiimaks liikusid mööda kuulipildujad ja sanitaarwanker. Muusikakoor aga pööris nende järele wastasolewasse tänawasse sisse ja jälgis neid üksluguu mängides. Muidugi, see oli kõik korraldatud niimoodi, kartes, et rahwa meeleawaldus awaldab sõttaminejate peale halba mõju; püüti ehk näidata, et rahwas neile oma patriootilisi tundeid oli awaldama tulnud, summutades kõike muusikakoori tremolosse. Kuid inimmurd piduts es: sõjawägi, täies sõjamundris, marsis neist mööda ja ei lasknud, ei tapnud neid, ei pööranud tääkide otsigi nende poole! Need, kes läksid, ei olnud waenlased, waid wennad, pojad, isad! Ja paljudel tundus, nagu oleks sündinud midagi suurt ja püha, nagu oleksid nad surma suust pääsenud, nagu oleks juba ihaldud wabadus ja wennasus käes ja nad nutsid ja naersid ühel ajal.

Kuulduks rewolutsiooniline laul, wõimsam kui kunagi, ja inimmurd hakkas edasi liikuma. Ent äkki ilmus sama tänawnurga tagant, kust sõdurid olid möödunud, rühm ratsa-kordnikke, kes warustatud nuutidega. Kõikide näod tõmbusid kahwatuks. Murdus laul. Kõik waatasid abitult ringi, ent hingesopis salajane wiha ja waen, kollektiiwne waen nende wastu, keda salakesi kutsuti „werikoerteks".

Antsule lõi puna põski. Ta unustas kõik. Ta nägi waid kaht jõudu, kaht wastast jõudu, kelledest üks pidi murdma maha teise, puruks sõtkuma, ära tallama. Rühm ratsanikke lõi kui pikne inimmurru peale. Rahwas oli olnud siiamaale üksainus üksus, kuid äkki näis, nagu oleks see üksus puruks löödud, sajakstuhandeks killuks, nagu hiigla-puu, mida pikne purustanud ühel hoobil. Igaüks püüdis pääseda terwe nahaga, mis aga wõimata oli, sest pääseda püüdsid kõik. Mitmed tõstsid käed kui saatuslikku hoobi tagasi löömiseks. Ning siis kisa, kära, hüüded, karjed.

Tekkis kaos.

Ants kargas tagasi, hoides end laternaposti taha. Pöörane pilt kohutas teda: kõige wihasemate löökide alla, mida jagati nuutidega ja lapiti mõõgaga, langes just rühm sõdurite omakseid, neid omakseid, keda äärmine puudus ja häda ajas wälja õigust nõudma. Neist ei olnud paljud mingit riiklist ega ühiskondlist abi saanud, kuigi neid ametlikult aidati ja nende heaks tehti piduõhtuid ja basaare. Oli ka neid, kes olid härda palwe peale abi saanud, kuid kellele ei jatkunud sellest, kuna abi oli liig wäike, aga perekond suur. Ants tundis neid nende wälimusest ja oli tähele pannud neid inimmurru liikudes. Rusikad langesid wastu kahwatanud nägusid, mõõk, olgugi lapili, langes hiiglasekordniku käes wastu raskejalgse naise kõhtu, ühel löödi ninast weri wälja, kellegile tekkis silma alla sinine laik.

Seal rebis kordnik kellegi peast punase rätiku kui wihane härg, kes punasest wärwist wihale aetud. Ants mõistis „nende" wiha punase wastu. Ta teadis, et selle rätiku omanik on Leena Ader. Silmapilk eraldus inimrühma seast sasijuukseline kahwatu naisepea, kelle silmis, mis ülelooomulikult laiunud, õud ja hirm. Ja nüüd nägi Ants, kuis ratsanik talle pähe lõi, et purtskas weri kaugele fontäänina. Ja löök löögi peale lõi ratkanik, nagu oleks ta kõike oma wiha selle muidugi õnnetu inimolendi peale tahtnud kallata, kõike seda wiha, mida loodus kunagi inimesele wõib anda, ja korraga.

Ants awas suu, kuid sealt ei tulnud karjet; miski litsus ta kõri. Ta tundis tungi sinna karata, politseiniku hobuse seljast maha kiskuda ja teda sellesama nuudiga peksta, millega ta seda õnnetut naist peksis. Kuid ta ei saanud liigutada; nägemus, julm miraash halwas teda. Siis käis mõte peast läbi: kus on õde? kus on Helmi? Sünnib nendega niisama? Midagi tundus ta jala all. Ta kummardas instinkt-

tiiwselt ja tõstis üles kiwi, punnes seda kästu. Kuid nüüd nägi ta Leena werist nägu otse oma ees; õnnetu oli halastamata hoopide alt tema juure jooksnud, hoides kahel käel werisest peast kinni ja waatas abi otsiwalt ringi. Kuid ta ei näinud omas abituses ja hädas midagi, waid sammus edasi kui pime komistades.

Ants ruttas ta juure ja tõmbas ta ühe hoowiwärawa juure, kust rühm inimesi sisse pages.

„Minge sinna," lausus Ants.

„Aidake! Aidake!" hoigas naine. Siis tundis ta Antsu ära ja kähistas wihast ja walust: „See kordnik on tema! See on see..."

Ants ei küsinud enam midagi. Ta mõistis, et see oli to werikoer, kes Leena wägistas, olles tema juures korteris.

„So! Wõi nüüd on ta siis kordnik!" lausus Ants ja lasi naise wärawa wahele. Samal hetkel rabas teda löök õlasse. Kordnik oli ta kõrwale ajanud, wist sihiga, et Leena Adert kätte saada.

Nähes seda werikoera oma ees, ei suutnud Ants enam pidada. Ta kahmas taskust kiwi ja tõstis käe sel momendil kui oma kohal ülestõstetud nuuti nägi. Äkki ei tunnud ta kiwi enam omas käes; see põrkas kusagilt tagasi ja langes maha peaaegu ühel ajal nuudiga kordniku käest. Siis nägi, kuis kordnik tõmbas pahema käega tupest mõõga.

Ants hakkas jooksma, meeletu kiirusega, peaaegu hullumeelsena, nagu oleks kannul surm.

Kordnik pööris hobuse ringi, ajas kellegile otsa ja hakkas Antsu jälgima. Kuuldus oma taga kapjade plaginat, teadis Ants waid üht: saawutab kordnik tema, siis on kõik kadunud, siis on ta igaweseks kadunud!

3.

Koidikul ärkas polk: keesid ja aurasid katlad, ja siis tuli käsk edasi liikuda. Moonawoorid, mis kahe bataljoni wahel olid, jäeti taha, ja algas rännak sinna poole, kust wahetpidamata kuuldus suurtükkide kõmin. Näis, nagu müriseksid suurtükid suwistena melankoolsetena hiljaks jäänud kõuekärgatustena, kuulutades hukatust ja surma, jäätades kuuma inimwerd soontes. Sõdurid marsisid otsekui tuulest kantuna, ilma et oleks tunnud oma kantawa sõburi „inwentaari" raskust.

Ümber olid laiad põllud, rohi, peaaegu must, ära tallatud raskeist saabastest ja lõpmatuist moonawooridest teed, üksikud metsatukad, kus sirutasid halli taewa poole raagus halasti puuoksad; ja kui oligi lehti, siis olid need kollased, punased, otsekui werega üle kastetud. Maastik oli täis troostita kurbust, mööduwad külad olid inimestest mahajäetud, õudsete purustatud majadega, millede awatud uksed mustasid haude-

dena, nukrakena näisid üksikud kuusikud, weel nukramatena waresed mädanewate hobustejäänuste kohal. Ja lõige selle üle pisardus taewas, pisardus wahetpidamata. Ent äkki hakkas paistma päike ja ta walgusel hakkas sädelema kõik, mis oli märg. Kristalliseerus õhk ja puude märjad tüwid wälgatasid mõõgateradena, lüües hõbesädemeid.

Mihkel Ader astus edasi, nihutas püssi õlal ja nägi tagasi waadates märgade tilkuwate sinelite kohal wäsinuid walgete, mustade ja ruskawate habemetega ja ilma habemeteta nägusid. Ta läks nagu teisedki, täis teadmist, et pidi minema ja mitte sugugi mõttest aetuna, et saatus andis nende kaitse alla isamaa. Nad teadsid waid seda, et nad oma rinna pidid wastu seadma suurtükkide, tääkide ja inimmüürile, mis nagu hiigla-kalju nende ees seisis, nende wastu weeres, kõike purustada ähwardades. Paljudele wiirastus sõda werisena tiigrina, ilgena metsloomana, mida nad kunagi ei olnud näinud, kuid mille kohta olid kuulnud õudseid lugusid. Ja nüüd wõitlesid nad ise selle ilge kiskjaga, wõitlesid wõitluswälja amfiteaatris muistseina gladiaatoritena muistses Roomas, kellede wõitlust kogu maailm jälgis. Ja tõega, sõda, see oli werijänuline murdloom, kes aastasadade kaugusest minewikust oli aastakümnete kauguseid hüppeid tehes karanud olewikku, moderni kapitalistlisesse maailma.

Mihkel Ader mõtles perekonda. Ta mõtles naist, Leenat, ja kolme last, kes maha jäid puudusesse ja nälga. Mis teewad nad nüüd? Kas on saanud kätte sõdurite omaksete paiuki. Wõi läksid nad tagasi maale? Sest Mihkel tuli just aasta enne sõda linna, lahkudes Jüripäewal kandimehe kohalt. Ta lootis linnas kergemalt läbi saada, raha koguda, omale talukoha osta, ja siis surmani töötada oma laste ja kodu heaks. Ent sõda tõmbas kõigile weripunase kriipsu peale. Juba elu linnaski purustas lootused. Ainult kui saaks naine äraelatud lastega, ent ta loodab. Leena wõib teha pesutööd ja linnas on abi saadawam sõduri naisel kui maal; linnas tehakse korjandusi, basaare, millest ajalehed kirjutawad, mis ta juhtumisi sõjawäljal lugenud. Ja kes teab, wõib olla läheb temagi weel maale tagasi, teostab kõik kawatsused. Ent kui ta sureb? Haawata saab? Mihkelil hakkas wõigas, sest ta meele tulid wallawaesed ja sandid, kes olid kõigi tõugata, ja kes ei suutnud, ei wõinud midagi ära teha oma kaitseks.

Wallawaestega ühes kangastus ta mõttekujutuses elu maal. Nüüd on juba wili põldudelt koristatud. Tuleb talw ja kewade. Põllumees sammub sügawas mõttes saha taga. Ta hoiab kõwasti kondise käega pidemest kinni. Sügawasti ja terawasti lõigatud wagu tekkib wao kõrwale. Norskab hobu, tiiwutsewad warblased. Taewas on sinkjas kui Jaanilill... Näeb ta weel seda kewadet? Ja miks mõtleb ta kewadet nüüd, sügisel, surmasügisel, kus õhkki näib tõuswat kui hauast?

Ta mõtleb seepärast, et kewade on elu, sügise — surm. Ta ihaileb elu — kewadet.

Mihkel Ader oli üks neist, kes isegi sõjawäljal ei suutnud unustada maad, põldu, haljendawaid kopleid, magusat lõhnawat ristikheina. See tuli sellest, et ta üle aasta elas linna müüride wahel ja nüüd puutus jälle kokku elawa loodusega. Ja kui nad kunagi endistel seisukohtadel olles mitmed nädalad kaewikuis ilma mingi tegewuseta olid olnud, sest et waenlane ei awaldanud mingit elumärki, käis Mihkel ümbruskonna wälja ja põldu waatamas. Ta leidis hea maa ja teatas sellest ülemusele. „Mis siis?" küsis ülemus. „Sellest saaks hea nisupõllu, herra kapten," teatas Mihkel. Siis manas ülemus: „Kurat, meie kohus on sõdida, aga mitte põldu künda." Mihkel aga läks raske südamega kõrwale, kuna tema käsi kokku tõmbus, nagu olekski ta juba saha pidemest kinni hoidnud ja mitte püssi pärast. Ta oli wihane: siin oli waba põllumaa ja teda ei lasta künda! Tõsi, põld oli küll granaate täis, aga ta wõis neid nagu kiwe kõrwale toimetada, otse waenlase tule all wõis kõrwale toimetada. Ja ka künda oleks ta wõinud waenlase tule all. Oleks lõbuga silmanud waenlase tule all, kuis raud mulda lõikab. Ta ajaks waod otse kui nööri järele.

Rootu ees, milles oli Mihkel, astus staabi-kapten Murulauk. Ta sammus edasi nagu mingist jõust lükatuna, hoidis ühe käega tolgendawat mõõka, mis wastu jalgu peksis. Kui ta tääkide metsa poole tagasi waatas, nägid sõdurid terawat linnunägu ja õhetawaid põski ning halljaid wurrusid. See mees oli sõtta tulnud, näpitsprillid ninal, odööri pudel ja must wärw wurrude jaoks taskus, seljas kõige parema rätsepa õmmeldud munder, nägu hoolega puuderdatud. Ta oli tahtnud ka siin omi harjumusi alles hoida, kuid heitis need iseenesest kõrwale kui surmaga wastamisi seisis. Nüüd oli tal weel endistest asjust järel taskuraamat, mille wahel naise juukselokk, mis punase siidilindiga seotud. Ta kandis seda oma rinna kohal kui elu ja õnne talismani, mis teda surma eest pidi hoidma. Ja selle talismani tõttu oli ta harjumuse omanud igal wabal silmapilgul põue katsuda, kas taskuraamat juustelokiga alles.

Murulaukil jäi Tallinna noor naine. Ta nimi oli Luise ja ta kirjutas esialgul mehele frondile peaaegu iga päew kirja; ent mida enam päiwi möödanes, seda harwemaks jäid kirjad. See tegi Murulauki rahutuks. Tas hakkas pesitsema kahtlus, sest naisel oli hulk austajaid. Kuid teades tema lokki frentshi põuetaskus taskuraamatus olewat, rahustas end sellega, et ei uskunud, et keegi nii autu on ja sõjas wõitlewa ohwitseri naisele julgeb ligineda; ent Luises eneses ei olnud ta kuigi kindel.

Sõda, see oli Murulaukile werisaun, mille käras haihtuwad üksiku inimese häälitsused. Kõik upub sõja werisauna auru; inimlikud

wäikesed waewa-mikroobid, mure pisielukad, üksikud mõtte-bakteeriad — kõiki neid häwitab werisauna leil omal tulikerisel. Jääb järele waid halasti puhas wõim, sest sõda tegutseb hulkadega ja jõuga, ja kui keegi werisauna aurus nähtawaks saab, siis momendiks, et järgmisel hetkel sellesse auru uppuda nagu tähed pilwisse. Mis on inimenegi selle werisauna leilis muud kui sõduri täi, sest werisauna kerisele paisutakse isegi kogu rahwused, riigid — häwinemiseks. Ent ta on paratamatus, muistsete autorite saatus, kes olewikus wõtnud ümber sõduri rüü. Sõjawägi, see on selle hiigla-sõduri — saatuse ajamustuse-pisielukatest kubisew särk, mida ta julma irooniaga werisauna kerisele ärapõlemiseks paiskab.

Ent siiski!

Kas ei wõinud sõda pakkuda tolle hulk wõimalusi karjääriks? Saada teiseks Napoleoniks? Sest ta algas oma teenistust ajal, mil eestlased juba rahwuse poolest ei saanud kroonuteenistuses edasi. Ent nüüd! Nüüd ei tähendanud rahwus, waid mõistus, wahwus. Ta wõis saada loorbere kui muistsed Rooma ja Athena triumfaatorid. Mitte füüsilist wõitu, waid waimlist. Ta tahab olla jõu mõte, mis juhib kollektiiwset wõimu, teda õieti tegutsema paneb. Ja kui ta siis kargab wõitluse maailma, kus ta mõte nagu terase ja raua jõud soomustatud masside füüsilise wõimuga, siis kaswab ta kõrgemale ja kõrgemale nagu Verhaeren'i tribuun, ja ta wõim kaswab keset mortiiride mürinat, ning ei ole sellel enam piiri. Kogu maailm ootab tema tõusu ja ta kannab waenlase ridadesse surma, wiha, hukatust, hirmu ja werd. Ta on jõud ja armastus, ta haarab ühe haarega Euroopa, Ameerika, Okeaania, Aasia ja Aafrika. Ta saab teiseks Lunastajaks mõõga ja werega, tankide, weealuste paatide ja aeroplaanega.

Ent siis küsis Murulaukis teine hääl: Tahab ta saada hirmsate tapmiste wõimsaks sõjariistaks? Oma mõtte jõuga kiskuda ühiskondi werisauna kerisele, parsileili? Oma idee nimel tappa miljone? Kas ei ole aeg, et kõik inimesed on wennad ja mitte waenlased, — sõbrad, kes wõitlewad ühise aate eest, inimkonna wabaduse eest? Selle asemel, et rahwuslikust egoismist aetuna üksteist häwitada, häbistada, orjastada — selle asemel astuda wõitlusse ühise aate eest, milles oleks koondunud kogu inimkonna huwid, mille eesmärgiks kogu inimkonna õnn.

* *
*

Nii läksid kaks inimest paljude teiste inimeste seas omade erimõtetega ja neil teistel inimestel oli igaühel oma erimõte. Ent mida waljemaks muutus kanonaad, seda tähelepanelikumalt kuulasid sõdurid; nende näod läksid karedamaks, tõsistemaks, ja nende silmad suur-

dusid, uudishimustusid. Kellel oli püssi kääk allapidi, see asetas püssi otse, ent ühtlasi hakkasid nende südamed waljemalt tuikama.

Pöörati kõrwale. Sai nähtawaks wälja side-punkt, kus ruttasid ja jooksid sanitaarid, punased ristid walgetel lintidel käsiwartel. Seal oli haawatuid, weriseid ja julmi ning hoigawaid. Üks hüüdis oma ema. Kui neist möödaneti, mõtlesid mitmedki, et wõib olla langeb ka tema pea ja saab lebama siin abituna ja jõuetuna, olles sidemeis kui mähkmes laps. Jälle pöördi kõrwale. Kanonaad paisus ja tast eraldusid üksikud kahekordsed löögid. Kõik silmad kiindusid sinna poole, kust kerkisid siin-seal piimawalged pilwekesed.

Murulauk wõttis binookli. Ent ta käed wärahtlesid. Ta nägi algul waid tantsiwaid pilwi. Siis eraldus kolme ja nägi nagu tulukest. Käis eksplosiooni pauk. Nüüd ujus tihe pilw, teine, kolmas, sulas, haihtus. Õhus hundas midagi lähemale.

„Pikali! Hulub!"

Murulauk ei kuulnud oma häält. Ta mõtted sulasid kui jää ja ta ei tunnud omi jalgu, liikmeid. Ta ei teadnud, millal ta maha laskus. Ent sisin ligines nagu surmakuul otsaette. Üks hetk, nagu igawik, seisis ta südamelöök. Talle löödi nagu wastu närwe, pooridesse. Siis purunes õhk praksudes, naksudes ja maa paiskus üles muldwulkaani.

Murulauk kargas üles. Ta oli jälle tema, ent märkas wast nüüd, et käsi oli rinnal juukseloki kohal nagu kaitseks surma ootawal hetkel. Marsiti edasi. Kõik olid surmatõsised. Ikka lühemaks muutus paus lõhkepilwe ja paugu wahel. Kuid nüüd ei kohutanud see enam sõdurisi.

Murulauki juure ratsutas polguülema adjudant. Ta käskis Murulauki oma rootu edasi metsa juhtida, millele pidid järgnema kuues, seitsmes ja kaheksas root. Teised pidid kohale jääma. Front pidi polgul poolteist wersta pikk saama. Nende ülesanne olewat enne aga waenlase tähelpanu oma peale tõmmata, et teda kusagil pealetungimise paigal nõrgendada. Loodetawasti pidid wärsked abiwäed pararajaks ajaks kohale jõudma.

Murulaukil näis see kõik ebaloogilisena, wõltsina, sihituna ning narrina, sest sageli näib neile, kes sattunud wõitluse wirru, nende ülemate ja wägede toiming arusaamatuna. Ja wõib olla mõistiski ta käsku teisiti, tuli toimida mitte nii, kuis ta arwas kuulnud olewat, sest ta kõrwa kuulmiswõime näis minimumini kahanenud olewat.

„Edasi!" hüüdis Murulauk.

Tal käis külm, jäine hoog üle selja. Waewalt suutis ta hingata. Teda jälgiti automaatselt. Mihkel tundis end kergena, nagu oleks mingi koorem ta pealt laskunud. Siis käskis Murulauk peatuda. Ta waatles läbi klaasi. Waenlase positsioonid ees paremal pool ühinesid

kolmnurgas metsaga wasemal käel, millede wahel ees põld ja kraaw. Ta komandas:

„Ahelasse, wiiskümmend sammu ette, kraawi!"

Root eraldus teistest ja laskus jookstes ette kallakult alla põllule. Siin laskus Mihkel ühes teistega kraawi, mis kaewatud soise maa kuiwatamiseks. Mihkel laskus põlwili. Ta tundis oma jalge all nagu maa tuiksoont tuksuwat, tundis nagu maa pulsilööke. Ja Mihkel hingas raskelt rõske mulla lõhna, raskelt ja ablalt. Tal oli tunne, et peab suudlema seda maad, musta põldu, mida wäetasid inimesed werega.

Äkki muutus Mihkli pilk terawaks, peaaegu tardunuks. Ta kuulis kellegi naeru, mis hangus järgnewal hetkel. Mürinaga täitusid lõhkekuulid põllu ja puistasid silmi musta mulda. Keegi sirgus istuwas poosis, haaras käega õhku ja langes siis pikka maha.

Ei olnud enam kuulda üksikuid praksumisi, lõhkemisi; igal pool tõusid üles mullasambad, keerles suits ja õhk, ning metsas kajastus õudne ja julm mürin. Sõdurid lasid huupi nägematut waenlast, haawatud wiskusid, kiunusid ja hoigasid, ent keegi ei waadanud neid, waid sinna, kust tuli hukatus, hirm ja surm. Üks sõdur Mihkli kõrwal jäi põlwitawasse poosi, milles ta oli, püss käes, kangena. Ta oli nagu tont, nagu waim hauatagusest maailmast, kahwatu ja elutu, hoides kramplikult püssi ja waadates klaasistunud ilmel kaugusse; näis, nagu tahaks ta ka nüüd, peale surma, wõidelda.

Seal laskus keegi silmili ja walge kiwi ta pea kõrwal kattus werega.

Murulauk mõistis, et root wõiks sarnases seisukorras hukkuda. Mets ei olnud kaugel. Kui nad sinna saawad, siis on nad wist ülesande täitnud, koondades waenlase tähelpanu oma peale, et wõimaldada teiselt poolt wähemalt alguses tähelepanemata pealetungimist. Oli see nii? Ei! Milline lollus! Ent ometi hüüdis ta:

„Edasi!"

Murulauk laskus kraawi, ronis üles ja jooksis edasi. Seal kuuldus wilin, ta laskus pikali, ning siis raksatas lähedal. Murulauk oli järgmisel hetkel ülal. Ja nüüd nägi ta wast, et oli üksinda põllul. Teda waldas hirm ja talle näis, nagu peaksid sõdurid ta toimingut hullustawaks enesetappeks. Ta punanes, wärahtles, litsus kokku huuled ja otsustas mitte alluda, tagasi minna. Ent waatas ometi tagasi ja nägi mitmeid jälgilt ja halastamata puruksklistud, närustunud inimlaipe.

Murulauki jälgis esimesena Mihkel Ader. Ta silmad olid punased, täis werd ja pärani, ülipärani. Talle järgnesid teised. Üks mattus suitsu ja mulla pilwe. Iga surma hetke järele tegid nad liigutusi, nagu linnud peale püssi pauku. Ja nii peatudes ja tundes põl-

wis miski surinat, mõistsid nad, et olid jooksnud. Ja siis wast hakkasid nad nagu mõistma oma seisukorda, ning pistsid äkki kui hirwede kari nii kiiresti kui suutsid edasi, nähes waid metsas mingit päästekätt, päästewõru.

Murulaukil oli eneseteadmata kerkinud käsi rinnale, kus asetses taskuraamatu wahel ta naise juustelokk. Oli see ta elu ja õnne talisman?

Kui nad metsa pääsesid, kuuldus eemalt metalline wilin ja pudenesid oksad. Nad läksid läbi tihniku. Ees harwenesid puud. Ning siis, kui Murulauk peatus ja tast oli möödunud osa sõdureid, kuuldus kuulipilduja monotoonne pragin. Murulauk ja sõdurid laskusid maha nagu ühel hoobil. Langesid oksad ja kuuldus nagu mesilaste sumin. Oli wõimatu tagasi pöörda ses surmamesilaste sajus, ja oli wõimata edasi minna, sest surm piiras siit ja sealt. Tuli lebada ja oodata ootamata abi wõi pimedust.

Ja kui Mihkel niimoodi lebas, kuulis ta oma südamelööki. Ja see südamelöök oli nii tugew, et näis, nagu lööks hiigla hädakell ja tuksuks päästma. Ta hoidis hinge ja talle näis, nagu oleks ta üle paisatud kuum hoog leili, ja maa ta all oli kuum, kui oleks ta kerisel. Sõda oli muutunud werisaunaks kogu ümbruse ja maa kuumaks saunakeriseks; selle armsa maa, mida Mihkel nii wäga künda ihailes ta seal, kus lõhkesid shrapnellid. Maa põletas ta all. Mis see tähendas? Hakkab põlema werega wäetatud maa?

Seal kuulis Mihkel, kuis keegi kähistas ta kõrwal lebawale Murulaukile:

„Panen waikima waenlase kuulipilduja."

Murulauk waid noogutas pead ja siis roomas hall kogu eemale. Kõik kuulasid hinge pidades. Need, kes seda kuulsid, ei uskunud sugugi sellesse, waid lootsid pimesi pääsemisse. Ja nii näis neile iga tuiwanud oksa raksatus saatust ennustawat ja nad wõpatasid seda kuuldes hirmu ja õudusega. Sest siin ei olnud nad enam üksus, kollektiiwne jõud, waid wäikesed inimsipelgad, kel oli igaühel oma elu hoida. Ja selle abituse tunde tõi esile enese jõu nõrgaks hindamine; ning just enese jõu hindamine on tegur, mis waimustab korpuseid, diwiise, polke, ja paneb igaühte kangelaselikult toimima, nagu oleneks temast wõit wõi kaotus. Siin waid oli jäänud järele enese jõu hindamisest ware.

Nad ootasid paar minutit ja see aeg näis igawikuna. Ootas neid hukatus? Ootas neid surm?

Hirm tardus nende silmis. Ja silmad olid neil kui suurekstegewad klaasid, mis näitasid waid üht ülimääraselt suurenenud kõikmatwat punkti. See punkt mattis kogu nende olemuse; see oli punkt, mis

kaswanud miljonid korrad suuremaks teadmatusest ning mattis teadwuse.

Siis kajas kaks pauku. Ja näis, nagu oleks kostnud kakssada.

Kas wõis keegi kahe pauguga päästa neid mitmest kuulipildujast ja hulkadest sõdureist?

Nad tundsid, kuis kohises weri merimaruna ja südamed wasardusid ikka waljemalt, äraandlikumalt, südamed lõid kui hiigla hädakellad, tornikellad, tuisukellad, andes teada nende seisukohte.

Ent järgnew sündis lihtsalt.

4.

Kui Aino ja Helmi Antsust inimrühma poolt said lahutatud, liikusid nad inimmurrus edasi ja peatusid eemal tehase wärawast, kus töötas Ants, et ära oodata ja näha, kas selle tehase töölised inimmurruga ühinewad. Nad nägid, kuis Ants ühes teiste töölistega tehase wärawast sisse läks ja mõistes, et tööst tehases juttugi ei wõi olla, tahtsid kohata Antsu, et temaga seltsis koju minna. Helmi, seistes gratsiöösilt, oodates oma „Amfitrioon'i", ei suutnud muidrgi neist põhjustest aru saada, mis inimesi sõja ajal sundis meeleawaldusele; ent Aino waatas pärani silmil, lainetawal rinnal, punetawail põsil, olles ärritud kõigist nähtust, olles üldse esimene kord sarnase meeleawalduse wõrru kistud.

Wiimaks hakkas inimmurd edasi liikuma ja nad jälgisid teda lõpus kuni silmapilguni, mil marsisid inimmurru eest põiki mööda sõdurid ja inimesed hüüdsid terwitust sõduritele ja: „Maha sõda!" Nähes inimmurdu hasarti sattuwat, julgusid ka nemad ja pugesid läbi inimeste, silmates Antsu laternposti juures. Ent siis ilmusid ratsa kordnikud ja algas lööming. Neid sai kantud ühe maja paraadukse juure ülemistele astmetele, kust rahwas sisse pages. Ent uks löödi nende silme ees kinni, ja nüüd nägid nad juhtumust Leenaga ja kordnikuga, mis täitis nende hinge õudusega ja hirmuga. Siis nägid nad, kuis Ants õnnetu naisterahwa, keda nad sugugi ei tunnud, wärawa juure tõmbus ja sealt sisse lükkas, millele järgnes wälgukiirusel intsident Antsu ja kordniku wahel. Kui Ants jooksma hakkas ja kordnik teda jälgima, jooksis rühm inimesi nende juure, keegi hiiglane litsus ukse lahti, ja järgmisel hetkel olid nad kojas, mis täitunud hulga ehmunud inimestega. Uks lükati wälgukiirusel kinni.

Aino ei kuulnud ega näinud midagi; ta oli wenna pärast nii suures ärewuses, igatahes suuremas ärewuses kui Helmi, kuigi wiimast Antsuga romantilised sidemed köitsid. Aino ei suutnud muud öelda, kui et kordas:

„Nad on timukad! Nad on timukad!"

Siis kuuldus tänawal pauk. Selle järele teine. Inimesed pidasid hinge. Ainole wiirastus juba Ants werisena. Ka Helmi sai ärewaks. Ta ütles:

„Ma pean teada saama, mis Antsuga juhtus!"

Nad awasid paraadukse. Keegi ütles neile:

„Ärge minge! Waat' et saate nuudiga!"

Kuid juba olid nad peaaegu tühjal tänawal. Siin olid mõned mütsid ja kalossid. Antsust ega ratsa-kordnikust ei olnud jälgegi. Aino hädaldas:

„Nad on ta kas maha lasknud wõi wangi wõtnud! Suur Jumal küll!"

Siis silmas Helmi Leena Adert, kes neile wastu waarus, tulles wärawast, kuhu Ants ta lükanud. Wahest teab tema midagi Antsust? Nägi wärawa wahelt, kuis ta kinni wõeti? Helmi astus Leenale wastu, pakkudes talle oma ninarätikut.

„Siduge oma pea... Wõi, lubage, ma seon..."

„O, palun wäga", kuuldus waikne hääl, milles tagasihoitud nutt, walu ja ahastus.

Helmi sidus pea. Aino ei julgenud Leena peale waadata, tundes pöörituſt. Ta päris ainult:

„Olete naistööline wabrikust?"

„Ei", wastas Leena. „Olen sõduri naine... kolm last nälgiwad kodus..."

„Nägite, mis selle mehega juhtus, kes Teid wärawasse tõmbas?"

„Miks ma ei näinud?! Tunnen teda... Ta oleks pidanud selle koera surnuks wirutama."

Aino ütles:

„Taewas! Ma olen ta õde. Said nad ta kätte? On Ants haawatud? Siin oli ju laskmine."

„Et Teie ta õde olete, siis ei ole mul kartust, et Teie teda ära annate. Annaks Jumal, et ta pääsis. Ei oleks teda olnud, siis oleks see koer mu wigaseks peksnud ja kes oleks siis mu lapsi toitnud. Waadake, preilid, seda meest tunnen ma, kuna ta kunagi mulle korjanduse tõi wabrikust, kus ta mu mehega ühes töötas."

Helmile tuli midagi meele. Ta küsis:

„Kuidas on Teie nimi?"

„Leena Ader."

„Aha, nüüd tean ma Teid", hüüdis Helmi. „Ants kõneles mulle kunagi Teie loo."

„Siis kõneles ta Teile ehk ka sellest, kuis keegi üürnik mind..." Leena hääl wärahtas. „Waadake, seesama üürnik on nüüd kordnik.

Talle on sellest kõigist weel wähe, mis ta minust teinud on. Nüüd tasus ta mulle kätte, et ma talle wiimasel puhul ei allunud. Ta ei anna mulle asu, jälgib mind kui paine."

„Siis nad teda, see on Antsu, ei lasknud?" küsis Aino.

„Nad lasid õhku, s. o. teised kordnikud... Teie wend jooksis sinna nurga taha ja teda jälgis kordnik, rohkem ma ei näinud... Kui mu mees seda kõike sõjas teaks, mis siin sünnib, siis ei liigutaks ta suurt warwast isamaa päästmiseks."

„Teie ei ole siis mehele kõigest sellest, mis Teiega juhtunud, mitte midagi teatanud?" päris Helmi.

„Ei... Wõib olla, ei taha Mihkel minust siis üldse enam midagi teada... Kui ta tagasi tuleb, wõtab ta siis ehk lapsed üldse mu juurest ära, kuna ma kõlwatud elu olen elanud... Aga ma ei soowi lastest lahkuda... Ja ehk on ta siis sõjaski hooletum ja ei karda nii wäga surma... Kes oleks siis aga laste kaswataja, kui ta sureb?... Ma ei suuda üksinda midagi... Tahtsin kõige wäiksema lapse kaswatusmaija anda, aga ei wõeta, ja sellepärast, et laps on seaduslikus abielus. Olen mina selles süüdi, et seaduslikus abielus olen ja mitte sohilapsi ei ole sünnitanud? Wõi pean ma palwekirja sisse andma, et meie, sõdurite naiste lapsed oleksid samasuguste õigustega, nagu mitteseaduslikud lapsed, keda kogukond kaswatab?..."

„Meie peame selgusele saama, mis Antsuga on juhtunud," lausus Helmi. „Seepärast elage hästi ja paranege ruttu. Wõib olla tuleme Teid waatama."

„Jumal kaitsku teid!" lausus Leena, kui ka Aino teda jumalaga oli jätnud.

Aino ja Helmi otsustasid koju minna. Ühe maja ees oli rühm ratsa kordnikke. Aino sattus ärewusse. Wõib olla, on Ants selles majas ja teda piiratakse? Kui nad Antsule abiks saaksid olla? Nad peatusid tänawal, waadates argselt kordnikkude poole. Kuid need kargasid pea hobuste selga ja sõitsid minema. Nüüd ruttasid nad koju, lootes Antsu eest leida.

* *
*

Kuid Ants ei olnud kodus. Kaks tuba, kus nad elasid, olid tühjad, kuna üürniku Sahkeri tubadest jutukõmin kostis. Seal olid koos kõiksugu sahkerdajad, ärimehed, spekulandid ja marodeerid, kui Sahker ise kodus oli, ja kodus oli ta wahest sageli, wahest aga ei olnud teda nädal aega näha. Ja alati oli tema tubades mingi lõhn, mis nii kange oli, et see kogu maja täitis ja majaperemehe kui ka teiste üüriliste seas nurinat äratas. Lõhn muutus aga ükslugu oma ilmet. Pool aastat peale sõda tundus tõkati lõhna, siis wiksi terpentiini lõhn, hiljem nahkade lõhn. nina nüüd odööri lõhn. Need olid Sahkeri „kau-

baproowid", mis ta tubades lõhnastid, ja kuna ta operatsioonid õnnestusid, wõis ta kallihinnalisemaid kaupe üles osta, nende hindade tõusu oodata, ja siis suurte kasudega maha müüa, et uusi, wäärtuslikumaid operatsioone teha.

Aino ja Helmi käisid toas ringi kui kuutõbised. Helmi toad olid sisustatud wäikekodanlise maitsega: nurgas oli wana tahwelklawer, mis pidi suurema numbri Helmi „kaasawarast" moodustama ja mis oli seda ülesannet juba tema ema ja ema-ema mehelemineku juures täitnud. Siis oli wana sohwa ja mõned toolid, igaüks ise stiilis, mõni pehme istmega ja mõni söögitoa puutool. Seinal asetus paar gipsist ilustustega pildiraami; üks pilt oli koopia Böcklini „Triton ja Nereid'ist", wististi kusagilt Saksa ajakirjast saawutud, teine „Lunastaja Püha õhtusöömingul". Siis kummut, riidekapp jne., mis koidest õige ohtrasti läbi puuritud.

„Wõib olla, on Ants kodus käinud?" küsis Aino Helmilt. „Meie peaksime Sahkerilt järele küsima?"

„Ma lähen," lausus Helmi ruttu.

Ta koputas juba Sahkeri ukse peale, kust kuuldus järsk hääl: „Sisse!"

Helmi astus ukse wahele. Ta nägi oma ees Sahkeri ruskawate juustega rõugearmilist nägu. See mees oli umbes kolmekümne wiie aastane, õige paks ja lai. Talle näis kõik olewat äri, isegi armastus. Ta oli üks neist, kes kõik sõjariistad tarwitusele wõtawad, et rikkaks saada. Ta hangeldas mitte üksnes eluta asjadega waid ka inimestega, asetades neid, kes sõjawäkke kartsid minna, oma suure tutwuse tõttu, maksu eest tagafrondile kroonu töödele. Sõda oli talle nii palju olemas, kui palju wõis ta täna kaupa sisse osta ja ära müües selle pealt protsente saada. Sõda oli talle tantsusaal, pudel head õlut peale suurepärast lõunastamist. Tema „inimlik ideaal" teenis waid nooruses waesust, seda enam nüüd aga mammonat, ama ülimat kumiiri.

„Tohin küsida, kas Teie ei kuulnud meie kaasüürilist kodus?" küsis Helmi, wabandades eksitamist wast peale küsimust.

„Teie abikaasat? Ei!" lausus Sahker. „Siin on keegi noorherra, kes Teie abikaasa õega tutwust soowib."

Sahker rõhutas meeleldi sõna a b i k a a s a t. Helmi punastas; ta arwas selles pilget kuulwat. Kuid siis märkas Sahkeri taga kedagi sõduri riides noortmeest.

„Tohin tutwustada," lausus Sahker edasi. „Siin proua Helmi Tamm ja... herra Mihail Orlow."

Helmi teretas. Ent tõi siis ehmunud Aino esile ja Sahker tutwustas teda sõdurile. Aino punastas üleni. Sõdur suudles ta kätt ja see ajas Aino üldse segadusse. Waewalt nägi ta sõduri sirget kogu, ta punast, werikÿllast nägu ja kawalaid silmi. Ta ei wastanud pea-

aegu midagi, kui sõdur talle ja Helmile ettepaneku tegi eelolewal laupäewal näokatte pidule ilmuda, mida pani toime „Isamaa päästeliit", mille esimees oli Sahker; pidu sissetulek pidi minema ühisusele maja ostmiseks, kuhu taheti laatsaretti asutada haawatud sõduritele.

„Ma ei tea," lausus Aino punasena, wõttes piletid wastu. „Kui mu wennaga midagi erilist juhtunud ei ole, siis tulen... sõbrannaga." Ta tähendas Helmi peale.

„Selleks ma kaks piletit andsingi", lausus sõdur Wene keeli, ja lisas siis juure: „Eh-ma!"

„Mis wõiks siis Teie abikaasaga juhtunud olla?" pööris Sahker Helmi poole.

Helmile näis jällegi, et Sahker rõhutas sõna „abikaasat". Talle näis see pilkena, ent ta surus oma terawa wastuse alla ja lausus:

„Politsei ja meeleawaldajate wahel oli kokkupõrge... Mu mees wõttis sellest pealtwaatajana osa ja nüüd on ta kadunud... Kardan, et ta Paksu Margaretasse wiidi... Igatahes pean selgusele jõudma, kus ta on. Tule, Aino!"

Nad jätsid Sahkeri ja ta kaaslasega jumalaga. Helmi oli õnnelik, et pilke alt wabanes. See on kõik sellest, et ta seaduslikus abielus ei ole, mõtles ta. Ja nüüd tundis ta tõsist rahutust Antsu pärast: kui Ants temast nüüd eraldatakse, oleks takui mahajäetud armuke! Ta peale jaaks isegi näpuga näidatud ja öeldud, et elas selle ja sellega kokku. Elas töölisega ja tööline ei wõtnudki teda naiseks! Ei, Ants peab teda naiseks wõtma kiriklikult.

Aino pani piletid käsikotti ja nad lahkusid uuesti kodust, seekord juba lootuseta rahutuses ja aimuses, et nad Antsu näha ei saa. Nad lootsid näha Antsu seltsimehi tehasest, kuid ei kohtanud neid. Wõi minna politseijaoskonda? Kuid see oleks rumalus, nad wõiksid saada sellega Antsu äraandjaks, kui ta tõega pääsis.

Nad jõudsid südalinna. Tänawad kihisesid inimestest. Ajalehtede müüjad kisasid üksteise wõidu:

„Ostke wastseid telegramme!"

„Wastseid telegramme!"

„Uuemad uudised sõjawäljalt!"

„10.000 surnut, 15.000 haawatut!"

Aino wõttis palawikuliselt telegrammi. Ta waatas ringi. Wahest näeb, kuis wenda wiiakse kordnikkude wahel? Ühe witriini ees oli määratu rühm inimesi. Keegi luges waljul häälel uuemaid sõnumid frondilt, keegi teine näitas käega kaardi peale, kus lahingud käimas. Üks küsis kellegilt naisterahwalt:

„Miks see wana lahing Teid huwitab?"

Wastas waikne, tagasisurutud hääl:

„Mu mees... tagawarawäelane... langes selles lahingus."

Kõik wakkis silmapilgu. Ent siis ütles keegi:

„Sõdurite omaksed ja lesed tahtsid raatuse ette tulla, kuid korrnikud veksid nad laiali. Hulk inimesi on arreteeritud."

Aino ja Helmi said hoopis rahutuks. Kuid äkki kuulsid nad proua Murulauk'i lõbusat naeru. See oli üks Helmi noorea sõbrannadest. Kuigi ta mees oli sõjawäljal, ei olnud ta oma lõbusa meeleolu kaotanud. Ta oli riietud wiimase moe järele, olgugi kostüüm talle mitte sobiw, täis särakuid, tilgatid. Paberossi pahwis ta oma austajatega wõidu, kelledest üks teda ikka saatma pidi, ja lasi naerdes hiilgada omi kuldhambaid. Käesolewal hetkel oli ta „paashiks" tantsukursuste andja Meer — mees, kes oma kuulsuse sai päewapiltniku Wallita naisega läbikäimisest, mille järeldusel ta kunagi öösel aluspesu wäel Wallika korterist oma koju tormas, sest et päewapiltnik ootamata koju tuli ja naise austaja koerapiitsaga magamistoast wälja kihutas. Nüüd oli Meer proua Murulauki austaja.

„Kuidas elate?" pööris proua Murulauk Helmi poole, sosistades oma kaaslasele, pikale, kuiwetanud, inetu ilmega mehele midagi kõrwa.

Helmi wastas taktita:

„Tänan küsimast... Kuidas Teie avikaasa käsi käib?"

„Ma ei tea," sõnas proua Murulauk, waadates kelmilt oma kaaslase silmadesse. „Ma ei ole talt wiimasel ajal kirja saanud, s. o. ei ole aega saanud ta kirje lugeda. Tal wist ei olegi muud teha, kui kirje kirjutada, ja meie hädaldame aga siin, et sõjaliinil hirmus. Teate, sõda on hirmus, kuid siin, tagafrondil. Mõtelge — ma ei saa omale supugi kingi, milledega wõiks korrapäraselt tantsida, ilma et konts murduks. Olewat mu jala süü. Kuid selles on süüdi waid sõda, sest enne ei müüdud sarnaseid närusid. Oi, see sõda on kole!"

Siis pööris proua Murulauk oma kaaslase poole, sosistas talle midagi ja naeris; ent Helmile ütles ta wabanduseks:

„Mul tuli midagi meele meie intiimsest perekonnaelust mehega... Teate isegi — woodi saladused... Hahaha!... Oi, kui naeruwäärt ta on!... Aga Teie... kas Teie ei ole weel abielus?"

„Ei," wastas Helmi külmalt.

„Teate, siis peate abiellu astuma. Aga tingimata ja ruttu. Waadake, praegu ei wõi mulle keegi midagi ette heita, sest olen naine. Teie kohta aga käib klatsh. Teie isa oli auwäärt meister — ja mis teete Teie? Kuuldawasti elate töölisega. Sarnasel puhul, kui tööline meistri tütrega tegutseb, peaks ta talle wähemalt oma nime andma. Aga sõda on ju kõik inimesed ära rikkunud. Toome kas wõi näituseks maniküürijannad wõi pediküürijannad. Selle asemel, et maniküüri teha, heidab ta sohwale pikali. „Miks nii?" küsid. Wabandage, olen harinud, sest... sest mehed lasewad ka maniküüri wõi pediküüri

teha ja siis... siis heidan mina pikali..." Oi, kus on moraal! Sõda on kole! Ta wing rikub kõik..."

Nii kõneles proua Murulauk, kelle mees wiibis sõjawäljal ja hoidis ta juukselokki kui õnne talismani. Ainol hakkas selle teadmatagi kahju proua Murulauki abikaasast. Ta sundis peaaegu wägise Helmit „suurilma daamist" lahkuma, kelle wastu üldse wastikust tundis.

„Mis siis, kui meie Rudolfi juure läheksime?" küsis Helmi. „Ehk on Ants seal?"

„Waewalt on ta seal," lausus Aino. „Kuid nüüd ma ei taha Reimanni juure minna."

„Miks?"

„Reimann tegi mulle kirjaliku ettepaneku. Ta käsib kirjutada ainult „ja" wõi „ei".

„Ja sina?"

„Ah, ära päri!"

Aino pööris näo kõrwale, aga ta põsile weeresid pisarad.

Helmis mõistis teda ja lausus:

„Ja, ta on ju wigane. Millega wõiks ta sind toita?"

„Ta kirjutas, et loodab teenistust saada, kus ta wigasus midagi ei tähenda. Ta õppida edasi, sest hakata kirjutajaks. Ta kirjutas, et tal on walus teha mulle ettepanekut teist korda ja pealegi wigasena, kuid ta olewat selleks sunnitud, sest oleks ta terwe, siis oleks see mõistetaw, et ma tema omaks saan, kuna olen kord lubanud... Nüüd aga pean ma kõik unustama, mis kunagi olnud, ja teda sarnasena wõtma, nagu ta praegu on... ja niisugusena ei tahta ta mind õnnetuks teha... Ma pean nüüd kainelt järele kaaluma, kas teda ka nüüd tahan. Kui wastan „ja", on pulmad niipea, kui tal teenistus käes. Ta tahab kuulda ainult õiglast otsust, ja kui ma „ei" ütlen, siis teab ta, mispärast... Ja kirjalikugi ettepaneku teha ta mulle sellepärast, et ta kui wigane ja sant ei sõanda suusõnal mulle awaldada oma suurimat soowi, tundes end naeruwäärsena wõrreides end teistega, kes terwed."

„Ja mis sa talle wastad?" küsis Helmi.

„Oh, kui ma seda teaksin isegi... Ma ei wõi talle „ja" öelda ega ka „ei", sest wiimasel puhul aiman ma midagi... midagi õudset..."

„Usun, et ta peaks isegi mõistma, et see nüüd wõimata on," lausus Helmi. „Kuid kahju on minulgi temast."

Nad läksid edasi. Aino tundis rahutust. Ta ei teadnud, kumba pärast enam, kas wenna pärast, wõi sellepärast, et ei teadnud sugugi, kas öelda „ei" inimesele, kellele oleks ta kohe öelnud „ja", kui ta oleks olnud waid terwe. Taewas, mis pidi ta talle siis ütlema?

Saabus õhtu, kui nad koju jõudsid. Ent Ants puudus ikkagi. Helmi peaaegu nuttis: oleks ta Antsu kirilik naine, siis ei olekski ehk

nii hirmus, kui ka Antsu kaokaks. Ent täna heldeti kalle kahelt poolt ette, et ta laulatud ei ole. Nii ei wõi enam edasi minna. Ta peab sundima Antsu. Kuidas? Ja kui ta teakski, kus on siis Ants?

* *
*

Ants tuli hilja koju. Ta tõi Ainole Reimanni käest palju terwiseid ning hakkas suure isuga õhtustama. Helmil oli hea meel: Ta wõib alustada, ent mitte täna!

„Oleks huwitaw kuulda, kuis sa pääsesid?“ küsis Aino.

„Wäga lihtsalt,“ wastas Ants. „Ma jooksin ümber tänawa nurga ja kohe esimesest paraaduksest sisse. Ma peatasin ukse taga. Ma ei tea, miks ma edasi ei jooksnud. Mul oli lihtsalt tahtmine end kätte anda, sest ma ei teinud ju halba, kaitsesin waid peksetawat naist ja ennast. Ent ukse prao wahelt silmasin, et kordnik mind sugugi ei jälgi. Ta kartis wist, et kui ta hobuse seljast maha tuleb ja maija astub, lähen ma teisest uksest wälja, wõi ratsutan koguni ta hobuse seljas minema. Igatahes oleks see wäga naljakas olnud. Ent siis lõi ta käega ja ratsutas minema. Hoowist läbi tulles märkasin, et majal on aed, mis teisele tänawale wälja wiib. Wõib olla, et ta sinna wastu ratsutaski. Ma tahtsin koju tulla, kuid silmasin tänawa nurgal ratsa-kordnikke. Neid oli ka teisel nurgal. Et ma oma tagaajaja nägu hästi meeles ei wõinud pidada, ei teadnud ma sugugi, kas ta nende seas on. Ma otsustasin Reimanni juure sisse astuda, kes õnneks samas tänawas asub, ja olin seal õhtuni. Õhtul tulles olin julgem, et tagaajaja küüsi ei sattu. Kuid nüüd ei olnud ainustki kordnikku wastu tulemas.“

„Kas Reimann wõttis ka meeleawaldusest osa?“ küsis Aino.

„Ja. Ta kõndis rongi lõpul. Ta oli sind kord näinud.“

„Loodan, et ta wiga ei saanud?“

„Keegi oli ta pikali jooksnud.“

5.

Ants tuli järgmisel päewal töölt tusasena. Ta teatas, et tema ja kümmekond teisi töölisi saab kahe nädala pärast lõpuarwe, mille järeldusel tema ajapikenduse aeg, mis küll määramata aja peale, oma makswuse kaotab, ja ta on sunnitud wastawasse kommisjoni minema, kus teda muidugi sõjawäkke paigutakse. Kuna tema aasta meeste wõtmise aeg parajasti ees, saab teda kahtlemata nende sekka asetatud; sarnane juhus on olnud waremaltki kellegi töölisega, keda wast lahti lasti ja keda wast wõetud meeste sekka pandi.

Aino ehmus, niisama Helmi. Aino ütles:

„Aga mil põhjusel sind siis lahti lastakse?"

„Arusaadaw, miks," lausus Ants. „Muidugi tänawa meeleawalduse pärast. Meister teatas, et meie weel tänulikud peaksime olema, et meid waid lahti lastakse ja mitte sõjakohtu kätte ei anta, sest et meie kuuluda tagawarawäelaste hulka, kellede kohus isamaad päästa, aga mitte sõjawastast meeleawaldust toimida. Mina ja teised olla rahulikku töötamist takistanud ja neid tehasest wälja ajanud. Siis wastasin ma, et eks andku siis sõjakohtu kätte, kui meie süüdi oleme. Meister ei wastanud midagi, arwan, et tal tõendused puuduwad. Muidugi on see waid tehase ametnikke äriknihw."

„Kuidas?" küsis Helmi.

„Arwan, et neil on kawatsus tööle panna osa neid, kes neile maksawad, et sõjateenistusest wabaneda. Kuuldawasti mõned näitlejad jne. Tööliste protesti-streigist ei wõi praegu juttugi olla, kuna kõik kardawad wäeteenistust kui katku, ja ülikaal ongi juba nende käes, kes wäeteenistust pelgawad. Nii siis saab must lähemal ajal sõdur."

„Aga see on ju wõimata!" hüüdis Helmi peaaegu nutuselt.

„Kuidas?"

„Sinu kohus ei ole mind ikkagi niimoodi maha jätta."

„Mina olen sunnitud alluma raudsele ajale."

„Siis pead sa ka alluma mitte üksi walitsuse, s. o. riiklistele seadustele, waid ka kiriklistele."

„Ja see on?"

„Pead tegema nii kui kõik — wõtad mu seaduslikuks naiseks."

Walitses paus. Ants waatas suuril silmil Helmile otsa.

„Nüüd, kus ma sõtta peaks minema?"

„Nimelt nüüd. Kui sa ajalehtede kirikliste kuulutusi loeksid, siis näeksid, milline palawik just nüüd, sõja aeg, abiellu astujail on."

„Aga luba... just nüüd, kus minust sulle kõige wähem seaduslik abielumees wõib saada? Usun, et sul waja terwet elawat inimest, aga mitte surnu ehk wigase kandidaati. Siiamaale olen ma tulnud weendumusele, et sa oled tahtnud mind, aga mitte õpetaja laulatuse tunnustust ja usun, et nüüd, kus sul mind peagi ei ole, õpetaja tunnustusest abielusängis wähe on, kuna see ju mehe kohustusi ei suuda täita."

„So, wõi nii!" hüüdis Helmi ägedalt. „Ja sina kõnelesid mulle weel armastusest. Teie, waba armastuse poolehoidjad, töötate seda suurema hooga armastada, mida wähem tahate naiseks wõtta. Teie tahate printsiibi pärast, et abielu seaduslik ei oleks. Sellega näitate, nagu ei olekski seaduslikku armastust, nagu häwitaks seadus armastuse. Ja teie armastus olewat wabas armastuses tõelikum, kui nende wastu, keda kirikliselt naiseks wõtate. Selles olewiku naiste tragöödia ongi, et meid isegi armastades ei taheta naiseks. Mis õigus on

sinul minult wõtta mu au, luguvidamuse, ilma wastutasuta? Kui on ilmas kaup olemas, siis olgu kõik kaup. Sa oled petis."

„Ma tahan loota, et mehelemineku iha su pead ei tabusta," lausus Ants külmalt.

Ent nüüd sai Helmi hoopis ägedaks:

„Ma saan su pärast litsi nime, keda kõik naerawad. Juba öeldakse mulle proua pilke pärast. Sul ei ole sellega tegemist, milliseна mina maha jäen. Sinu armukesena! Üks aasta olen kuulanud sinu loba wabast armastusest ja abielust. Ja nüüd, kus sa minust küllastunud, nüüd wõtad sa kätte ja lähed sõtta."

Helmi hakkas nutma. Ta ei nutnud sugugi sellepärast, et Ants sõtta läheb, waid sellepärast, et Ants siin tema soowile ei tahtnud alluda. Ta oli jõuetu, ja kui ta oli jõuetu, siis nuttis. Ent Ainol oli kahju wennast tõelikult ja sellepärast kuulis ta waewalt nende kahekõnet, olles kurb.

„Ma ei lähe omal tahtmisel sõtta," lausus Ants, „waid allun raudsele ajale."

Helmi pühkis pisaraid ja ütles:

„Just sellepärast, et sind wõin kaotada, ma su seaduslikuks naiseks tahangi saada. Sest see on ainus abinõu, mis wõib meid siduda ka peale surma."

„Aga kui sa hakkad teist armastama?"

„Minu armastus on igawene... Ma ei suudagi muud moodi armastada. On see armastus, kui mind armastad ja omaga siduda ei taha, kuna meil on ometi weriside."

„Weriside?"

„Ja," lausus Aino saladuslikult. „Ma usun, et saan emaks."

Antsule lõi külm higi otsa ette. Ta ei teadnud isegi, millest see tuli. Ent Helmil oli juba ammugi p e a s peitunud i d e e, mille läbi soowis ja lootis wõita Antsu, ilma et oleks mõtelnud tagajärgede peale. Ta wõib peale pulmi öelda, et tal näis ainult niimoodi. On ju olemas juhuseid, kuis naistel wiimseni hetkeni näib, et on nii. Ja kes teab, mis tulewik üldse wõis tuua. Kas ongi Ants siis elus, kui see aeg tuleb?

„Ma tahan, et laps oleks sinu... sinu... et sa teda kaswataksid ja koolitaksid ja..."

„Surnuna wõi wigasena?"

Ent nüüd segas ka Aino:

„Miks siis surnuna ja wigasena. Sa saad terwena tulema. Ma tahan Jumalat paluda. Ma ei suuda kujutella, et sinuga midagi juhtub."

„Praeguse kapitalismi korra juures, kus ühed orjadeks sünni-

wad, teised walitsejaiks, et soowiks ma mitte, et mu laps orjaks kaswab. Parem, kui teda üldse ei sünniks. Kuid..."

„Ma usun, et sul nüüd midagi abielu wastu ei ole," lausus Helmi. „Seda aega, kui ta suur ja tugew, wõib olla ei olegi enam orje, ei ole ka sõdu ega tapmisi..."

„Need on illusioonid," lausus Ants murtuna. „Nagu näha, pean ma siingi raudsele ajale... alluma."

* *
*

Aino ei suutnud omale kuidagi kujutella, et Ants läheb sõtta. Mida enam ta selle peale mõtles, seda õudsemana näis talle Antsu saatus. Ta ees kangastusid pildid: Ants lebab puruks lastud peaga, purustatud kehaga kusagil kaewikus wõi lahinguwäljal, lebab üksinda ja mahajäetuna. Ja, selleks tahetakse teda, selleks wiiakse teda! Nad ei ole küllalt täitunud aurawast inimwerest. Nad tahawad teda wigastada nagu Reimanni. Wõib olla, weel enam. Aino on juba kaotanud ühe armsa inimese, ja nüüd peaks ta kaotama ka oma wenna. Kui ta saaks teha selleks takistusi? Ta ei wõi kujutella Antsu sarnasena kui Reimann, õnnetuna ja mahajäetuna. Ei, ei kunagi.

Aino käis rahutult edasi-tagasi. Ta nägi Antsu pead Reimanni keha kohal kahe kargu wahel. Ja teda waldas samasugune tunne, nagu siis, kui ta Reimanni esimene kord nägi. Sest ta oli ka Reimanni armastanud, wõib olla sama õelikult kui Antsu. Ja Aino otsustas Reimannile öelda „ja", otsustas saada ta lohutajaks, sest ka Ants wõis saada Reimanniks. Kuid ta ei suutnud mõista, miks Helmil just nüüd nii kange kire mehele minna. Talle näib sõda parajaks ettekäändeks olewat, et Antsu saada. Wahest oli tal ometi õigus? Muidugi, nad elawad ju koos. Ja ka Antsul on see parem: tal ei tule siis wigasena tagasi tulles Helmilt „ja" sõna paluda kui armust. Ent miks siis sõtta minna? Ants peab wabanema sellest ikkest, mis wõib talle tuua ainult hukatust. Ta peab katsuma mõne uue koha saada kusagil kroonutööl, kas wõi kindlustööl, et wabaneda sõja õhust. Ta awaldab seda kohe Antsule.

Ent oli weel wast pealelõunane aeg ja Ants oli tööl. Aino ütles Helmile:

„Ants peaks mujale kroonutööle saama."

„Nad ei saa, sest et teistes tehastes küsitakse järele."

„Aga kindlustööle?"

„Ka sinna ei wõeta nii ruttu. Ants arwas seda eila õhtu."

„Siis peaks ta pöörama Sahkeri poole. Ma tean mitmeid, kes on käinud siin teda taga küsimas, et nad tema kaasabil on ajapikendust saanud. Näituseks keegi klawerihääletaja, kes on praegu mingisuguse

troonu töö peal olewate tööliste nimestikus, kuid kes seal tööl ei käigi, waid isamaa päästmiseks klawerisi hääletab. Ka olewat Sahkeril mitmesugused sidemed kommisjonides."

„Sa oled laps. Sahker on waid kawal ärimees. Ants kõneles kunagi, kuis ta noorimehi kroonuteenistusest wabastab. Näituseks kui noormees ei soowi sõtta minna ja on kuulnud, et Sahker kroonuteenistusesi wabastab, siis annab ta Sahkerile hea summa. Sahkeril kogub neid inimesi ja weel enam summasi wäga palju. Ta ütleb pealegi, et kui tal ei õnnesta wabastada, annab raha tagasi. Kui nüüd kommisjon mehi läbi waatab, praagib ta ikkagi osa wälja. Neid on sis Sahker päästnud ja nende raha saab ta omale, ilma et oleks sõrme sõrme wastu löönud nende päästmiseks ja ilma et tal sidet oleks kusagil. Teised, keda wõetakse, saawad tõega raha tagasi, sest Sahker on aus. Nii päästab ta liisupoissa."

„Need on liisupoisid. Kuid klawerihääletaja ja teised on ometi kohad saanud. Ants wõiks katset teha."

Helmi nägu tõmbus tõsiseks ja ta hüüdis:

„Ei, ei, mitte Ants, waid meie kõneleme ise."

„Miks mitte Ants?"

„Sa tunned oma wenda wähe. Oleks ta tahtnud, siis oleks ta juba samme astunud. Kuid ta ei looda, et sellest midagi wälja tuleb. Pealegi nõuaks Sahker maksu ja meil on nüüd enne pulmi rahast nappus. Siiski wõime katset teha. Naisterahwastega on nad juba leplikumad. Pruugib meestele ainult paljulubawaid „silmi" teha, ja nad on kohe nõus. Kui meil õnnestub Antsu päästa, teatame seda talle waid peale pulmi. Pulmad on just päew peale seda, kui Ants lahti saab, ja uut kohta ei wõi ta ju ka enne wastu wõtta, kui ilma kahenädala palgata ei taha jääda. Kui meil õnnestub, siis oleks see heaks „pulmakingiks" Antsule."

Nüüd, kus Helmi Antsule awaldanud, et ta temast raske, ei wõinud Antsu wabanemine enam seadusliku laulatuse takistuseks olla, kui Ants ka enne nende „päästmise katsetest" teada saaks, sest et ta selle sisse ikkagi ei usuks. Ja olgu ta ilmawaade milline tahes, ent ta oli oma sõna annud raudsele ajale alluda ja lapsele seaduslikuks isaks olla, kuigi ka — wigasena ehk surnult. Ja miks siis mitte katset teha „wabastada"? Helmi wõis selle läbi waid wõita. Sest Antsu sõtta minekul langeks ta suurimasse kitsikusse majanduslikult. Mis hakkaks ta peale? Kauplusse uuesti teenima minna? Ent Helmi oli juba harjunud wabadusega, ta ei wõinud kujutella end enam orjana, kes printsipaali soowi pidi silmist lugema. Ja kas saabki ta kohta? Kas ei olnud kõik kohad täitunud sõjapõgenejatega, sõdurite leskedega? Näituseks ei olnud Ainolgi kohta. Ka tema jääks hädasse.

Hirm tulewiku eest waldas Helmi seewõrra, et nägi Sahkeris seda suuremat päästjat, mida hirmsamad pildid tulewiku kohta kangastusid.

Aino ja Helmi otsustasid Sahkeri poole wiibimata pöörata. Nad olid naised ja ei teadnud kaugeltki Sahkeri wõimupiire, kui suured wõi wäikesed nad olid. Kuid nende andmete põhjal, mis neil olid, kujutlesid nad teda titaanina, sest kõikide andmete alused olid neil teadmata; kas nad olidki põhjustatud wõi mitte, selle üle nad ei juurelnud, kuna üks oli liig naiiw, uskudes kõike, teine liig pealiskaudne, kergetiiwuline iga asja peale lendama.

Ent Sahkeri ei olnud kodus. Nüüd said mõlemad daamid rahutuks. Wõib olla, on ta jällegi mõnel ärireisul, mis nädalpäewad wõi paar saaks kestma, nagu ta wäga sageli kodust ära oli. Siis oleks otsas kõik! Äkki aga tuli neile meele, et Sahker neid isikuid, kes teda taga pärisid, kui teda kodus ei olnud, käskis Grigorjewi kohwikusse juhtida, sest ta käia seal sageli ja jätta ärareisimise korral oma aadressi sinna. Ning nüüd riietasid Aino ja Helmi end ruttu, et enne Antsu koju tagasi jõuda. Ja, nad tahawad katsuda Antsu päästa, teda üllatada. Kuid kui Sahker liig suured tingimused paneb? Kui määrab suure summa, kust siis raha wõtta? Wõi kui ta mõne muu ettepaneku teeb?

Ja äkki oli Ainol tunne, nagu lähenekssid nad hukatusele. Nagu läheneks eriti Helmi mingile kuristikule ja langedes tõmbab kaasa ka tema. Ja Ainol hakkas hirm. On siis Sahker tõega nii kole mees?

6.

Murulauk ja Mihkel, lebades maas, kuulsid äkki, kuis waikis kuulipilduja. Siis tuli hall kogu nende juure, ent ta ei roomanud seekord, ja ütles:

„Seal oli üksainus kuulipildur ja paar sõdurit," ta tegi žhesti käega, et neid maha lasknud, ent käsi, punane ja suur, wärahtles.

Nüüd kargasid kõik püsti. Nad läksid paigani, kus oli kuulipildur puude warjus. Seal olid ka mõned korjused. Murulauk wõttis kaardi, uuris seda, ja andis käsu edasi minna. Ent seda, mis ta kaardil nägi, ei mõistnud ta sel hetkel. Kõik jooned sulasid alusfooniga roheliseks. Ja edasi minna käskis ta umbes. Ja sugugi mitte hirmust ei tulnud see, waid pigem näis talle kõik tühisena — kartus, õud, hirm, ja ta naeratas. Ent siingi wärahtlesid põsed.

Nad jõudsid wälja metsast. Oli kallak ja jõgi. Ja jälle olid nad ühinenud teiste oma wäeosadega. Need olid tarwitanud edasiliikumiseks jõeweerset teed ilma suurema hädaohuta, kuigi oli teisel pool waenlane. Ent siin puudus tal suurtükiwägi, lastes waid püssist. Siis tuli käsk walmistuda üleminekuks. Jõgi ei olnud sugugi kitsas,

oli isegi sügaw ja tugewa wooluga. Sai otsitud kiires tempos ülemkneku kohta, kusjuures waenlased, kellede käes oli jõe teine kallas, hoolega liigumist jälgisid. Et üleminekut wõimaldada, pidi keegi paksu köie teisele poole kaldale wiima, seda kinni siduma, mille järele oleks lastud wette parwe, mida koha peal walmistati. Siis pidi üks osa wäge kiiresti üle minema ja wõimalduma ponton-silla ehitamist.

Selgus, et waenlased olid kõik paadid teisele poole kaldale koondunud. See, kes köie pidi wiima, pidi üle jõe ujuma. Kuid nüüd jõuti otsusele, et selle asemel, et köit teisele kaldale siduda ja oma meeste kohale jõudmist oodata, üldse köie abil kõik waenlase paadid wõimalikul korral ära tuua ja siis nende abil rühmawiisi üle minna. Paate oli umbes wiisteistkümmend tükki. Ja riskeerimine oli ühesugune — ühe inimeluga. Esimesel puhul oli lootust wähem: waenlase wahisalk wõis üldse köie siduja wagaks teha. Teisel puhul oli asi lootusrikkam: hulga ülepääsemise puhul wõisid nad enam wastu panna, kunni abi jõuab. Üleminek ei tarwitsenud sugugi seal kohal sündida, kust paadid toodi. Ehk seda wõis kohe teha öö katte all, kui asi weel teadmatuses. Algul oli waja waenlase tähelepanu kõrwale juhtida, nagu ei oleks neil seal paigas, kust tegewust alustada taheti, midagi kawatsusel.

Saabus õhtu. Hall ja tinane õhtu, täis rõskust ja winget tuult. Korpuse komander tuli kohale. Ühes kohas alustati wälist ettewalmistamist ülemінekuks. Raiuti puid ja tehti parwe. Siin olid degewuses sapöörid. Sinna koondus waenlane nõrga tule. Ent nüüd andis bataljoni ülem käsu wabatahtlikke wälja astuda, kes teisele kaldale ujuks. Ent keegi ei liigutanud end. Siis astus üks sõdur ette, ent selgus, et see sugugi ujuda ei mõistnud. Ta ütles, et kui oleks, et ta ujuda mõistaks, siis ta läheks. O ja, nimelt läheks.

Nüüd astus wälja Mihkel. Ta ei teadnud isegi, mis teda wälja ajas. Ta toimis nagu tõugatuna mingist jõust, õigem nagu joobununa. Millest joobununa? Sõja winguſt? Ei, mitte joobununa, waid uimastatuna. See oli uimastaw joobumus, joobnustaw uimastus. See oli õigem joobumuse pohmelus. Ja iga uus toiming oli karikas kihwtiwerd, kihwtiwiina, mis uuesti pani purju. Ja ta pidi jooma seda uut toimingut, et paraneda wanast joobumusest, pohmelusest.

Mihkel raasis üleriided. Kõik waikis ümber salapärasena peale rasket ja waewarikast päewa, waikis uue waewarikkama päewa ähwardusena. Siis laskus wette polguülema käsul. Wesi oli külm kui jää ja ta tundis ihu haarawat kui külm leek. Siis hakkas Mihkel ujuma, ümber kaela köis, ja see wenis ikka pikemale ja pikemale nagu igawiku piirile. Ja kaua wenis köis ja ikka endise regulaarsusega ja aeglase kiirusega. Ja kui kõik ootasid ponnitusel resultaate, hakkas äkki sadama wihma ja hämarus muutus kottpimedaks.

Murulauk muutus rahutaks. Ta oli harjunud Mihkelt oma rootu esimestes ridades nägema ja tal oli tõega kahju temast. Sarnaseid sõdureid oli wähe. Ja uhke oli Murulauk ta peale kui omamaalase peale, kes tegi waid au rahwusele. Ent see rahwuslikkus! See oli imbunud Murulauki werre esiwanemaist ja ta ei wõinud loobuda tundest, et on eestlane, kuigi oleks kannud kümmet wõõra rahwuse sõjawäemundert, wõidelnud kahekümne rahwuse lipu all.

Äkki ei weninud enam köis. Wõib olla, ei olegi enam Mihkelt olemas? On laskunud sügawusse, püüdes täita oma ülesande? Ent siiski käskis miski Murulauki oodata ja loota. Ta heitis ette, et nad oleks wõinud talle anda telefoni kaasa. Nüüd pidi tähendama nööri tõmbus, et Mihkel sihil, mille järele kogu meeskond pidi hakkama tõmbama, kunni ongi jõudnud kaldale paadid, mida Mihkel üksteisega ühendanud.

Kulusid weel mõned minutid. Kõik kuulasid hinge pidades, nagu püüdes teiselt poolt kaldalt midagi otsustawat kuulda, mis seotud nende enese saatusega. Kui saadaks weel kellegi? mõtles Murulauk. Ja siis näis talle, nagu kuulduks hoie. Ent see tuli nende oma poolt metsast. Keegi hädaldas ja hoigas: „Hoho! Oho!" Keegi nuttis karwalt. Kõik kuulatasid ja midagi külma, nagu jäise tuule hingus, lakkus selgroogu alt üles. Murulauk astus mõned sammud mitte mingisuguseks otstarbeks, refleksiiwselt. Ja küsis wõõral häälel:

„Köis ei liigu?"

„Ei."

Äkki tõmmati köit. Ja siis asusid kõik tegewusse kui üks mees, ja kel ei olnudki midagi teha, see tõmbas mõttes. Köis oli pikk, nagu wenis. ja nad tegid sülla pikkused hüpped, ühed — tõmmates, teised — pidades. Ning siis kuuldus Mihkeli hääl:

„Siin on wiisteistkümmend paati."

Ent nüüd muutus teisel pool jõge walgeks: helkisid helgiheitjad ja tõusid raketid. Kui walgus-kuulid, peatusid ja pudenesid. Walgustati mõlemaid kaldaid. Kuuldusid paugud. Mihkel, täiesti walguse sees, halasti ja säraw, oli kui hõbe jumal. Siis langes walgus Murulauki poole. Kõik püsisid pool minutit liigutamata, nagu ootes midagi. Siis paisus wastaste pool ragin ja wastati. Ragin suurdus, ent Mihkel oli juba kaldal ja teda terwitati wõiduhõiskega.

Nüüd waikis kõik. Ent waenlased pidasid öö jooksul kalda helgiheitjate tule all.

* *
*

Järgmisel päewal otsustati teha „miniatüürne dessant"; saadi teateid, et waenlase jõud siin kohal koguni nõrgad. Paatidesse asetusid mehed ja mitmed kuulipildujad. Mihkel püsis ühe paadi päras ja

keeras rahulikult wilkat, nagu oleks ta Emajõel kalu õngitsemas, ilma et oleks pannud tähele surma-mesilaste suminat. Tõega, tal oli tunne, nagu oleksid mesilased peret heitmas. Ta oli tänasest teenistusest wabastatud, et wälja puhkaks öisest supelusest, ent miski sundis teda seltsimehi jälgima. See miski oli uimastaw ja maitsew kui hea kapaõlu. See miski sundis tundma naudingut hädaohust, kui ta oma elu pani õnne peale nagu hea suuma kaardi peale külakõrtsis. Ta oli sattunud hasarti, olles kui joodik, kes ei saa wabaneda enam wiina mõjust. See miski oli sõja wing, mis oli läbi sööbunud kõigist ta pooridest, närwidest; ta tegi selle mõjul mõndagi, mida targa peaga ei oleks suutnud kujutellagi.

Päew oli all ja ähmane, ning hallidena näisid lained jõel, tinastena, rasketena. Ja Mihklil näis, et ta sellepärast ei uppunudki eila, et jõgi, jäine ja külm, oli tinane, kanderaske.

Olles kaldale jõudnud, hakkasid sõdurid kuulipildujaid wälja tirima. Nad ei saanudki kuigi kaugele, kui äkki nähtawale ilmus rühm waenlase ratsanikke. Neid tuli hulgana ja nad tulid kiirena abiwäena, kuna waenlased ei olnud nähtawasti kindlad omis seisukohtis peale paatide kaotust.

Nüüd oli hetk, kus Mihkel sugugi ei teadnud, kas olla abiks seltsimeestele kuulipilduja wäljatõstmise juures, kas waenlasi lasta wõi tagasi pöörda. Ta haaras impulsiiwselt püssi ja lasi. Ta oli ainus selle paadi tagapäras. Ent siis kargasid sõdurid rüsinal paati, tõukasid, ja see tõuge oli nii suur ja ootamata, et Mihkel üle parda kukkus wette.

Kui Mihkel wees oma seisukohta hakkas õieti hindama — ja seda kõike nägi Murulaul läbi binookli nagu peo peal — sõudis hulk paate tagasi. Ent üks osa paate oli weel kaldal ja nende poole ujus Mihkel, otse waenlase poolsele kaldale. Neis paatides olijad ei suutnud weel kaldale jõudagi, kuna nad hooga eemale olid asunud wäikest waenlaste salkkonda, nagu nad arwasid, wälja lööma, kui olid äkki tagant ümber haaratud ja sisse piiratud. Neil ei olnud muud teha, kui wangi langeda wõi kangelastena surra.

Mihkel pani seda paati rondis tähele. Nüüd oli ta üksinda waenlase kaldal wabana tühjas paadis, ent sõjariistata. Siis nägi, et keegi waenlase ratsanikkest teda märkas ja tema poole kihutas. Mihkel tõukas paadi eemale ja tõmbas aerudega, mis suutis, sest sõjriistata oli mõtteta wastu astuda waenlasele. Ent seal tõmbas üks aer looka kui rukkilõrs tugewa tuule mõjul, ja murdus. Samal hetkel ajas waenlane hobuse otse jõkke, olles ise sadulal püsti. Sarnane hulljulgus pani Mihkli imetlema, sest tema seltsimehed puistasid paatidest ja kaldalt wastastele kuule.

Ent waenlane, olles oma kohta ftiski „ekonoomiline“, hoidis end Mihkli taha; ta teadis muidugi, et Mihkli seltsimehed oma sõduri peale laskma ei hakka. Muide, ta ei eksinud sugugi.

Mihkel lükkas aeru põhja. Ta sai niimoodi waewalt paar sülda edasi, sest siis kadus põhi ja woolus hakkas kiskuma paati kaasa. Nüüd waatas Mihkel paadi otsi. Neis puudus iga wõimalus üht aeru liikuma panna, et sel teel edasi saada. Ta püüdis nüüd ühe aeruga siinpool ja sealpool töötada, ent siis hakkas paat soowimata sihis ringi pöörama. Mihkel ei teadnud nüüd sugugi, kuis edasi saada.

Waenlane, hobuse seljas püsti, lähenes. Tal oli rewolwer käes ja ta karjus Mihklile midagi, millest Mihkel mõistis waid: „Seisa!“

Mihkel pidigi seisma. Ta oli täiesti abitu. Oleks tal olnud sõjariistagi! Pidi ta end waenlasele wangi andma? Wõi annab ta hobusele aeruga pähe? Ja mis wõidab ta sellega? Wastane laseb ta ikkagi enne maha. Kui ta waenlast katsuks lüüa? Ent selle ajaga, kui ta kaunis pikka aeru tõstab ja lööma hakkab, on waenlane, kes silmega iga ta liigutust jälgib, wälgukiirusel talle paar kuuli kerre lasknud, ilma et ta muud teeks, kui et wajutab sõrme. Ja see käib palju rutem kui aeru tõstmine. Ent surra ei wõi Mihkel, ei koguni: kes toidab siis lapsi?

Waenlane oli Mihkli paadi juure jõudnud. Ta kargas hobuse seljast paati. Mihklil oli nüüd ükskõik. Ta tahtis ainult näha, mis waenlane tahab, mis ta norib. Ja nii nad seisid wastamisi: Mihkel ühes paadi otsas, waenlane teises otsas. Mihklil käes aer, ent waenlasel rewolwer. Ja nii nad põrnitasid üksteise otsa, silm silma, hammas hamba wastu. Ent nende põrnitawais pilkudes ei olnud sugugi waenu, ei olnud ka wiha, see oli miski ebamäärane põrnitus, enam uudishimulik, wõõrastuw. Ja seal hakkas Mihkel taipama, nagu oleks ta enne sarnast nägu näinud. See oli nii wäga sarnane Jööpra piima-meierile, see nägu, ja wiimasega oli ta ikka hästi läbi saanud. Ta nägu oli lai, ümar, walge, nagu täiskuu. Ta silmad olid hallid ja kupu-sarwe taolise nina all olid tal walkjad udemed. Kõik see oli nii tuntud, nii sõbralik, et Mihkli meele tuli pits wiina, mida meier talle oli kunagi annud.

Siis puristas hobune. Wastane waatas sinna. Ning nüüd käis Mihkli aer wastu wastase kätt nii ruttu, nagu koolipoisi sulewars, kes teist poissi salakesi salwata tahab. Ent hoop oli nii tugew, et rewolwer kolksudes paadi põhja kukkus ning järgnewal hetkel seisid nad wastamisi sõjariistuta, s. o. kui aeru Mihkli käes mitte sõjariistaks lugeda. Nüüd oli ikkagi ülikaal Mihklil. Ta otsustas kohe wastase pea purustata, kui see liigutuse teeb rewolwri poole, olgugi et wastane oleks hea tuttaw meier; ta teadis, et „meieril“ tema kohta samasugused perspektiiwid. Ent wastane luges Mihkli näost ta mõtet ja ei teinud kõige

wähemakki katset rewolwri wõtmiseks. Ja nii seisid nad hetk aega jällegi waenulikkuseta.

Wastane tegi liigutuse. Mihkel mõistis seda ta tahtis tõmmata mõõga. Ent nüüd sähwatas midagi Mihkli peast läbi. Üks hetk, ja wastane lendas üle parda ja hobuse pea. Mihkel haaras kinni sadulast, siis lakast ja kiskus waljaid, milledest wastane kinni haaras. Oleks alanud wõitlus hobuse waljaste pärast, mille järeldusel oleks hobune uppunud, kui Mihkel mitte waljad wälgukiirusel läbi poleks lõiganud. Siis nihutas paadi tagasi, ikka enam tagasi, sadula juure, saba juure, haaras sellest kinni ja wõttis aeru, olles ise paadi ninas. Kui hobune tahtis pöörda kõrwale, siis lõi kergelt hobust, lõi paremalt ja wasemalt poolt, kunni taipas hobune, mis mõtles Mihkel, ja hakkas edasi ujuma.

Nüüd wihisesid kuulid üle Mihkli ja ta laskus nii madalale kui wõimaldas talle hobuse saba hoidmine ja aeruga hobuse juhtimine. Äkki märkas kellegi kätt paadi äärel, mis käe poole küljele laskus. Ta tõmbas aeruga rewolwri oma juure, siis jalgega, haaras siis selle järgi ja lasi, ise pikutades, käe pihta. Pauk läks mööda.

Hobune pööris jälle kõrwale ja jälle tarwitas Mihkel aeru, pannes rewolwri oma ette paadi ninale. Ent siis ilmusid kaks kätt paadi pardale ja sai nähtawaks märg puristaw waenlase pea. Nüüd oli ta nägu hirmus ja wõigas. Ta silmad olid suured ja punased. Neis oli üksainus meeleheide, uppuja ahastus.

Mihkel teadis, et kui ta teda paati laseb, ei saa sellest inimesest enam waenlast. Ent paati peatuti. Hobune tegi katseid pöörda, ja jälle lõi Mihkel, orienteerudes hobuse juhtimises. Siis wõttis rewolwri ja lasi kaks pauku, sihtides laiade pärani silmade wahele. Ta pööris kohe kõrwale pea, et mitte wastast näha. Paat sai kergendatud, wabastatud otsekui ankrust ja hakkas nihkuma edasi. Mihkel ohkas kergendatult, ent ometi raskelt. Ta oli tapnud uppuja inimese, et pääseda ise.

Kuulid wingusid uuesti ja mõni tungis läbi paadi seina. Seal oli kallas, seal olid omad, ent mingi tinane raskus litsus Mihkli rinda. Talle näis, nagu oleks ta tapnud wana hea tuttawa meieri, aga mitte waelase. Ta oli tapnud ka enne, oli tapnud ägedais wõitlusis, ent siis oli see iseenesestki mõistetaw. Ent siin oli ta teinud midagi alatut, wastikut, millest ei suutnud ta aru saada, kuis ta seda toimis, kuis see ta peale tuli. Tõsi, ta tappis waid, et pääseda, tappis aetuna enese alalhoide tungist, kuid nagu metsloom... Ja selle tapmise järele lõhnasid ta käed nagu inimwerega. Oli ta joobnud?

Mihkel ei hoolinud enam kuulidest, mis sumisesid mööda. Talle näis ükskõik olewat, kas ta hukkub wõi mitte. Ta ei pidanud end

enam enese wääriliseks. Ja kuigi ta selle tapmisega oleks päästnud isamaa, ei tunneks ta end sugugi kangelasena.

Äkki puristas hobune ja siis... siis ta wajus. Mihkel oli juba enne sabast lahti lasknud. Kaldale ei olnud enam kuigi palju, ent Mihkel istus kui kuhtunud. Wool haaras paadi.

Murulauk waatas binooklist ja nägi kõik kui peo pealt. Ta jooksis kaldale ja karjus:

„Mehed paati! Päästke selle, enne kui woolus ta waenlase piirkonda kannab."

7.

Madalas, puust ehitatud taluniku majas, milles kõndis edasi-tagasi diwiisi ülem, helises telefon korpuse staapi, kuid telefon ei töötanud. Kindral muutus kärsituks: waenlane ei annud juba paaril päewal mingit elumärki, ei tulnud ka mingit juhatust ülemjuhatajalt. Lugu näis nii, et waenlane kawatseb ümber piirata. See oleks aga häbi ja wägede hukatus.

Kindral käis rahutult edasi-tagasi ja waatas aknast wälja. Hämarus laskus maha. Küla asetses eemal soise metsa kohal, waewalt paistis silma hämarduwas kauguses. Loode põles weel helekollasel foonil, kauge, külm ja ähwardaw. Ligidal puude mustad siluetid. Ja kõik oli wõõras, salapärane ja ähwarduw. Kindrali süda hakkas waljemalt tuikama. Öö jooksul wõis juhtuda mõndagi.

Kindral käskis wahipeal olewat ohwitseri kutsuda oma juure üht sõdurit ja lipnikku, kes läheksid wabatahtlikkena maakuulamisele. Pool tundi hiljem ilmus Murulauk ja Mihkel.

„Teie ise?" imestas kindral.

„Usun, et ohwitser ise kõige pealt head eesmärki peaks andma."

Kindral pööris Mihkli poole:

„Oled poissmees?"

„Ei, kõrgeausus."

„Lapsi on?"

„Kolm last."

„Kas sa oma nahka hoida ei taha?"

„Siin hoiawad paljud oma nahka, kuid nahk ei wääri seda."

„Miks nii?"

„Nahas on täia."

Kindral naeris, tõmbus siis aga kohe tõsiseks ja asjalikuks:

„Nüüd asja juure. Sel maakuulamisel, herra Murulauk, läheb just intelligentset arusaamist waja, nii et hea, et ise tulite. Ma ei taha nii naiiw olla, et uskuda, nagu seisaksime waenlasega diameetralselt wastamisi teatud kauguses. Ma usun, et meie oleme juba pahemast

kiiwast kiise pikratud wõi saame. Oleke mulle selles asjas oponent? Kujutlege ette meie seisukorda: kusagilt ei mingisuguseid teateid. Oleme kui kusagil wõõral saarel ookeanis mahajäetud, isoleeritud muust maailmast."

Kindral tähendas kaardi peale. Ta näitas siia ja sinna punase pliiatsiga ja lipukestega ära märgitud kohtadele. Ta käskis seisukohtade üle teateid nõutada, aga kui üks neist langeb, siis peab teine teated päästma.

„Soowin Teile kõige paremat õnne," lõpetas kindral. „Kui tagasi tulete, saate waewatasu. Teistel on pruugiks aumärkide saamiseks ette panna omi onupoegi, tuttawaid ja napsisõpru — siin seda ei ole. Olete silmanud, kui palju on meil juba kangelasi kõiksugu ristidega? On arusaamatu, et selle kangelaselikkuse juures meil nii wähe korda on saadetud. See on muidugi sellest, et tõelikud kangelased ei ole midagi saanud, on saanud waid ülemad, head sõbrad. Meil ei pea seda olema. Nüüd aga teele hea õnne peale."

Kindral sirutas käe Murulaukile ja... Mihklile. Siis lahkusid wiimased. Murulauk mõtles, et on iseäralik, miks kindral nüüd meele tuletab auhindade mitte õiglast annetamist, kus ta wäge hukatus ootab, ja ta wõis oma pea anda, et kui neil õnnestub midagi saawutada, siis saab autasu kõige pealt üksnes kindral, aga kui ka nemad, siis mõistab kindral juba wälja paista lasta, et üksnes tema energilisel tegewusel teewad ka ta alamad energilisi tegusid.

Kindral waatas aga aknast lahkujaile järele. Miks tõstab Murulauk ikka oma käe rinnale? mõtles ta. Siis tuli ta meele wäimees. Tõega, ta saab juba hoolt kandma, et kui nad midagi wäe päästmiseks saawutawad, siis saab ta ka teda siduma kuidagi oma wägede „wõiduga" autasu saamiseks, kuigi ta harilikult enne suuri lahinguid end kusagile wäljalaatsareti poetab.

* * *

Murulauk ja Mihkel lahkusid peaaegu päris pimeduses. Algul tundsid nad kõik kohad ära, ent siis muutus maastik tundmatuks. Ja pimenes ikka enam. Neid ootas hädaoht joosta waenlasele otse suhu. Nad peawad ettewaatlikult mäeseljandikule jõudma, kus nad waid arwasid waenlase olewat. Nad läksid peaaegu wennalikult. Mihkel oli täis tänutunnet Murulauki wastu, kelles nägi oma päästjat. Sest ei oleks Murulauk tol korral, kui hobune uppus, õigel ajal abi saatnud, oleks woolus kannud ta paadis ei tea kuhu, kas wõi waenlase seisukohtadele.

„Kas sa kodust kirja saad?" küsis Murulauk familjäärselt.

„Saan ikka wahest," wastas Mihkel.

„Tihti?"

„Kaks... sõja algusest, herra kapten."
„Mis sulle kirjutati? Maal elad wõi?"
„Ei, linnas. Elu on ränk, kirjutati, aga lootust on hea poole."
Mihkel ohkas.
„Kas igatsed koju?"
„Toitjat waja. Kes mu nägulid toidab, sest lapsi on kolm, aga naisel üksinda raske."
Murulauki meele tuli Luise. Ka tema ohkas, katsudes, kas lokk alles. Ta oli saanud hiljuti lühikese kaardikese. „Terwised. Soowin head. Sind südamest armastaja ja ööd=päewad su peale mõtleja Luise." See oli kõik sisu. Ja siis oli ta kuulnud ohwitserilt, kes Tallinnast pärit ja kodus käis, saades nädalaks puhkust, et Luise elada lõbusalt. Murulauki meeli waldas see kibedusega, sest sõja elu ei olnud ikkagi kõige weetlewamaist. Ent kas wõib ta nõuda naiselt, et ta ööd=päewad nutaks tema pärast?
„Oled wahest mõtelnud, misjaoks on sõda?" küsis Murulauk äkki.
„Et päästa... isamaad," wastas Mihkel, ent wiimne sõna ilmus tõrksalt.
„Isamaad? Ma ei küsinud selles mõttes. Miks sõditakse üldse? Miks peab sõjariistade abil lahendama tüliküsimusi? Meie ei wõitle praegu isamaa pärast, sest et Eestimaa pinnal pole weel ainustki waenlase sõdurit. Ma usun, et sa tead, kus meie õige isamaa on."
„Kui ma tean, et röövel mu talusse riisuma ja tapma tahab tulla, siis teen ta juba enne wagaks," wastas Mihkel, aga ta ei ütelnud sugugi seda, mis mõtles.
„Oled tähele pannud, kuis sõja wing meilt riisub mõistuse? Meie muudame algul taltsutatud loomadeks, keda tublisti dresseeritud, ent hiljem kaob see kõik, jääb järele waid elajas. Meie oleme kaks hunti, ei muud midagi. Meie mõistame waewalt mõistusega taibata, mis meie teeme. Meie läheme pimesi aegade pimeduses, ninad sinna poole, kus werelõhn ja hulume. Meie oleme uimased, kihwtitatud sõjawingust kui narkoosist, teeme seda, mida meie üldse kaine mõistuse juures ei oleks teinud. Oleme langenud tagasi aastatuhandeid, aastamiljonid, minewikku, mil olimegi loomad. Ja see wing lagub, lagub, ja inimesed muutuwad metsloomadeks ka seal, kui ei ole sõda..."
Murulauk tahtis edasi kõneleda, ent Mihkel tegi:
„Pst!"
Nad kuulatasid. Pimedus oli must kui haud. Nad tundsid end olewat kui koopa suus, kuhu sisse minnes ei ole enam pääsemist. Ent koopas on lõwid, on tiigrid — aegade metsikumad sõdurid.
Eemalt kuuldus nagu elu hingus, õudne ja salapärane. Nad waatasid sinna pärani silmil ja nende silmis laius öö, nende silmade mustad terad laiusid mustaka ööks. Siis nagu eraldus mustas öös

must sein, must mägi nagu mustast graniidist. Oli teadmata, kas olid waenlase sõdurid mäel, selle mustawas padrikus, mustawas tihnikus. Ja nad hakkasid edasi rühkima ettewaatlikult, hoides tagasi hinge, olles täis teadmist, et enne surma on täita ülesanne, millest oleneb tuhandete elu.

Äkki ilmus kuu ja ta hõbe kuma walgustas puude taga wäiksel lagedikul musta liikuwat siluetti. Nad istusid ja panid seda hoolega tähele. Nüüd püsis kogu liikumatuna. Kui mustast marmorist raidkuju puu hõbedaste oksade warjus. Must ja hõbe, must marmor ja hõbe!

Mis see sõdur seal mõtleb? mõtles Murulauk. Mõtleb ta oma naist wõi perekonda? Mõtleb, miks püsib ta siin, miks walatakse inimwerd? Wõi ei mõtle ta midagi, täites automaatselt oma ülesannet. On ta kui temagi uimastatud sõja winguft, et püsib tardunud poosis? Ja, ta on must tukk, inimkujuline söetükk ja põleb kuu jäises hõbekumas, on külm ja tardunud, söeks põlenud sõja tulikahjus nagu tuhanded, nagu miljonid. Ta ei ole inimene, nagu nad kõik ei ole inimesed.

Kuuldus põõsaste sahin. Murulauk waatas. Mihkel puudus. Siis oli kõik waik. See waikus kaswas aja pikkusega, aja kaswuga, mis lahutas Murulauki Mihklist. Ent äkki sündis midagi, mida Murulauk ei mõistnud. Must tukk laius, sai elawaks, kuuldus nagu ähkimist ja puhkimist. Seal oli wõitlus, seda aimas Murulauk, ent milline? Ta kargas üles, ruttas lähemale.

Mihkel kähistas:

„Siia!"

Murulauk astus ligi. Ta nägi, kuis Mihkel hoidis waenlast seljatanc̦ant kui panter, kes ohwrist kinni haaranud kõigi küüntega. Mihkli käed olid wastase käte alt läbi ja litsusid ta suud pöialdega lõua alt ja katsid seda, kuna wastase käed olid ta oma selja ja Mihkli rinna wahele litsutud.

Mihkel kähistas:

„Rätikut!"

Murulauk andis. Saades rätiku, toppis Mihkel selle wastasele suhu ja ütles:

„Wõtke püss!"

Murulauk haaras maast püssi. Samal hetkel prantsatas midagi maha, Mihkel haaras püssi ja kuuldus tume löök. Siis waikis kõik. Murulauk pööris ringi:

„On ta walmis?"

„Ma lõin ta uimaseks," lausus Mihkel. „Tagant tungides ta peale ei wõi ma tappa."

Äkki peatusid ja kuulasid hinge pidades. Näis, nagu saaks kõneldud siin kai- esimeste põõsaste juures wõi puu tüwedes. Need

olid üksikud häälitsused, nagu fragmendid lausetest, mida ei wõinud mõista. Siis kuuldus krõginat, metallist, ja Murulauk kujutles hambaid, mis puresid labida lehte. Nüüd kuuldus otsekui mulla wiskamist hauda. Millised salapärased surnumatjad tegutsewad seal? Äkki naer ja üksikud komandod.

Murulauk teadis: seal kaewatakse kaewikuid. Ta teadis seda oma kaardigi järele. Ent nüüd! Ja Murulauk laskus maha ja tegi sineli all elektritule walgusel taskuraamatusse tähendusi. Siis läksid edasi. Wahete wahel kuuldus kusagilt üksikuid hääli. Kusagil lebasid nad põõsaste all kaua, kaua; näis, nagu lebaksid juba kolmteistkümmend tundi. Ja kuulsid, kuis kaugel nagu midagi salapärast toimetati, kuis hobused astusid, kuis inimesed midagi askeldasid, ja metalli heli ja wasara löögid. Siis wilkusid laternate kollased silmad.

Seal walmistati positsioone batareidele, seati üles suurtükke. Ja jälle tegi Murulauk märkuseid taskuraamatusse, ent tol korral peaaegu pimesi.

Liikumine muutus kord-korralt ikka hädaohtlikumaks: maakuulajad, üsikud ratsanikud, rühmades labidatega sõdurid — kõik liikus, elas nagu warjude legionäärid. Nad pidid kartma ja ettewaatlikud olema, sest et surm waritses igal sammul. Siis laskusid maha ja roomasid, kukkusid silmili, komistasid puujuurtele, põrkasid kändude wastu. Ainult üks ettewaatamata liigutus, häälitsus, ja siis on kõik otsas. Ja ometi oli see kõik nende wägede wastu sihitud, kõik see tegewus, salapärane ja palawikuline.

Saabus aeg tagasi pöörda. Nad jõudsid waenlase wahipostti suure. Kuid ei teadnud, kuis siit läbi pääseda. Olid nad lõksu läinud, ent ka wälja pidid saama. Nad kuulatasid hinge pidades. Kuu oli jälle pilwe taga. Warsti hakkab koitma ja siis on kõik hilja.

Roomasid jälle edasi, pidasid hinge, kuulatasid ja waatasid. Siis tõusid äkki ja hakkasid jooksma. Nad olid wahtide wahetusel läbi pääsenud, ent waenlased märkasid neid wast nüüd ja hakkasid huupi laskma. Liginesid mustad kogud. Ja Murulauk ja Mihkel jooksid edasi, aga paugud nende kannul. Siis karjatas Murulauk. Tal oli tunne, nagu oleks jalga wäänatud, nikastatud. Olen haawatud, mõtles ta. Kui astus, tundis walu. Mis nüüd teha? Kui nad trehwawad suurema maakuulajate salgaga, ei pääse ta põgenema.

„Wii need paberid ära, ma ei saa edasi", lausus Murulauk.

„Ma wõtan Teid selga", wastas Mihkel.

„Ts!"

Äkki ilmus nende ette rühm sõdurid. Murulauk tundis meeltheites, et kõik on kadunud. Ta ei pääse jooksma ja Mihkel... Kas seegi pääseb? Ta ei ole weel paberid annud.

„Seisa!"

Murulauk ja Mihkel ei liikunud sugugi, et nekle niimoodi karjuti. Murulauk mõistis waid üht: on hukkunud nende wäeosa, ta ei ole täitnud oma ülesande, ja nüüd — nüüd on kõige ausam, kui ta nagu mitte kohusetruu inimene, kes oma süüdi tundes enese üle ise kohut mõistab, enese maha laseb. Milles see kohusetruuduse mittetäitmine seisis, seda ta sel hetkel ei mõtelnud, kui rewolwri tõstis.

Ent rewolwer lööbi Murulauki käest maha.

Kohwikusse sisse astudes nägid Aino ja Helmi, kuis see sumises inimestest, ärist ja liikumisest. Siin oli otsekui uus staap, tagafrondi kangelaste staap, kes kohwilaudade taga oma äri strateegiat awaldasid, operatsioone tegid. Kuuldus nõude klirinat, naisterahwaste naeru, jutu kõminat. Siin olid koos kõik aferistid, spekulandid, kes nagu shakalid otsisid omi ohwrid. Paistis ühe laua tagant silma Sahkeri punane pea, kwatraatne j rõugearmiline. Ta kõrwal istus Mihail Orlow sõduri mundris. Kui Helmi ja Aino neile liginesid, pööris parajasti keegi Sahkeri poole ja küsis:

„On Teil seepi?“

„Ei, ent mul on hüposulfiiti,“ wastas Sahker asjalikult.

„Palju?“

„20.000.“

„Küünart?“

„Ei, pange.“

„Lööme käed!“

Nad sosistasid midagi ja kirjutasid. Helmi pööris Mihaili poole. See tundis teda ära, teretas wenepärase lahkusega ja ütles oma rahwuslikus keeles:

„Eh=ma! Loodan, mu daamid, et Teie meie lauda istute, kuna kõik platsid on täis.“

„Seda meie just soowime,“ lausus Helmi.

Nüüd pööris ka Sahker Helmi poole, näris huuli, teretas sõnatu mõttes. Mihail muretses weel paar tooli ja tellis teed. Sahker oli tõiesti arusaamatuses, mis need daamid siit tahawad. Ta awaldas oma imetlust, et Helmi siin nendega seltsib. Siis awaldas Helmi oma soowi, ta ei jätnud ka ütlemata, et ta kihlatud on, mille peale Sahker naeratas ja uuesti huuli näris. Helmi ja eriti Aino ootasid põnewusel otsust.

„Aga tal on juba kroonu koht, miks tal teist waja?“ küsis Sahker.

„Ta on teisest wabastatud.“

„Siis kaotab ta ajapiendus makswuse,“ Sahker näris huuli. „Aga siiski... wõiks katset teha... M e i e paneme ette... Ma sain

nimelt selle isanda kaudu tellimise moonawankrite puuosade peale..."
Sahker tähendas Mihaili peale ja ütles sõna „meie" õige tähtsalt. „Muide, ma puusepp ei ole, waid mõtlesin seda asja edasi anda... Kui Teie abikaasa oleks puusepp... aga pea... Ta wõtku selle asja oma peale, muretsegu need osad kas wõi naiste käest, ja meie paneme teda ennast kui tegijat meistrit ette..."

„Kui ta neid asju kusagilt tellib, siis läheb tal suurt summat waja?" küsis Helmi.

„Na, sellepärast ma selle asja oma peale wõtsin, et rahaga wastutan, s. o., et raha minu käest läbi käib. Tal tarwitseb ainult nõnda öelda minu teenistusse astuda, moonawankrite puuosad walmis muretseda, ma maksan ja saan kroonult makstud ja annan temalegi jooksmise eest, sest et mul on praegu käed ja jalad seotud ja ei teagi, kas saan tähtajaks tellimise walmis... Nõnda?... Siis on ka ta ajapikendus kindel... Mis?"

„Täitsa õige," kinnitas Mihail. „Meie õiendame seda kõige pealt intentantuuris."

„Ja mis Teie selle eest nõuate?"

Ent Sahker ei wastanud, waid näris huuli. Mihail pööris Aino poole ja kõneles sellele midagi lõbusat. Helmi ootas wastust. Ta teadis, et sarnastel kordadel peab ka wastutasu antama, muidu ei tule asjast wälja midagi. Ja et see wastutasu wäike tuleks, püüdis ta Sahkerile paljulubawalt ja armsalt otsa waadata. Siis ütles Sahker tasa, kuid järsku:

„Nõuan Teilt üht ööd minuga."

„Olete hull!"

„Ma annan tähtaja. Ma pean 8. s. k. päewal teadma, kas Teie tulewane mees seda oma peale wõtab wõi ei. Siis annan töö teisele. 7-dal on maskeraad „Isamaa päästeliidu" poolt, mille esimees olen, nii et maskeraadil ootan wastuse. Me wõime ka sel ööl sealt lahkuda. Nii siis, tähtaeg on 7-dal."

Sahker kõneles seda rahulikuna, nagu kunagi äri asjust. Nüüd wast mõistis Helmi, et tal tõsi taga oli. Kuid see oli siiski alatus, et temast niimoodi mõeldi. Inimene elab tema juures korteris ja peab teda nii alatuks. Muide, see kõik on sellepärast, et ta wabas abielus elab. Pulmad, pulmad, taewas, millal jõuawad pulmad! Ent siis otsustas Sahkerit õpetada; ta ütles:

„Peale seda, mis Teie awaldasite, ei wõi ma Teid oma juures korteris enam pidada. Teie peate mind alatuks. Ma ütlen Teid üles."

Milline geniaalne idee! Helmi pidutses: nüüd peab Sahker juba sellele soowile alluma, peab Antsu wabastama selle tasu eest, kui tahab edasi jääda.

„Wabandage," lausus Sahker naeratades, „siis olete hiljaks jäänud. Nüüd wõin mina Teid üles öelda, millal soowin."

„Mis see tähendab?"

„See tähendab, et see maja, milles Teie elate, on nüüd minu oma Ma ostsin ta paari päewa eest, kui majaperemees märkuse tegi Teile, et mu tuba lõhnata kahtlaste lõhnadega ja inimestega. Üldse oli mul nõu seda ammugi osta."

Helmi oli üllatud. Siis tõusis püsti ja lausus uhkelt:

„Mind kui sõduri naist Teie ikkagi ei tohi wälja ajada.... Aino!"

Mihail tegi wäga wähe warjatud pahase näo, et teda Ainoga jutlemises segati. Ent Helmi jättis teda ainult pead noogutes jumalaga ja läheneb uksele. Aino wabandas end, tänas tee eest ja jälgis Helmit arusaamatuses.

Kui daamid lahkusid, waatasid mehed weidi aega sõnatuna üksteise otsa, siis naeratasid.

„Eh-ma!" lausus Mihail Orlow. „Teie rikute mu plaani ära. See neiu meeldib mulle."

„Aga see naine hakkab mulle meeldima," lausus Sahker ja pilgutas silmi. „Mulle meeldiwad ikka seaduslikud naised ja see hakkab ka selleks saama."

„Aga mitte Teie omaks."

„Ka minu omaks. Lööme käed! Naised on kõik nuustikud."

Keegi ärimees, kes waid wiimast sõna kuulis, pööris kiires tempos Sahkeri poole:

„Nuustikud, ütlete! On Teil nuustikuid? Mul läheb neid weealuste paatide jaoks wähemalt 3000 puuda waja. Mis te puudast nõuate?"

„Minu nuustikute hinda kuulete Wiru tänawal kõndides," wastas Sahker.

* *
*

Tänawale jõudnud, hingas Helmi raskelt. Ta pidi ikkagi uskuma, et Sahkeril oli tõsi taga, sest toon, millega ta kõneles, oli asjalik, enam äriline. Siis niimoodi mõtleb ikkagi Sahker temast! Aga oota! Näokatte pidu on weel ees ja siis . . . siis tasub talle kätte. Kahtlemata tasub kätte! Las' Sahker näeb, millise naisega tal tegemist! Ta mõtleb, et ta rikas ja sellega wõib kõik. Oodaku!

„Mis Sahker sulle kõneles, et nii ootamata lahkusid?" küsis Aino.

Helmi rääkis Ainole kõik ära. Aino lootus haihtus Antsu päästa Ta nägi Sahkeri wäiklasena ja alatuna. Ja kuis julgeb ta nii külmalt, nii wilunult sarnaseid ettepanekuid teha. Aino põsed hakkasid lõkendama. Oleks talle sarnast asja awaldatud, ta oleks kohe ldajale wastu nägu sülganud, teda löönud.

„Aga nüüd on mul idee, kuis talle kätte tasuda," lausus Helmi. „Ja seda teen ma nimelt näokatte pidul. Hea, et meie piletid weel alles ja me neid kohe tagasi ei annud."

„Aga kuidas?"

„Oota, sealt tuleb keegi."

Helmi tähendas kõrwale, kust kuuldus nagu kobin. Aino waatas sinna ja punastas. See oli Reimann. Ta tuli otse nende poole. Ja kui Aino teda nägi, ühe jalaga kahe kargu wahel, tuli ta silme ette kohe Mihail Orlowi terwe kuju. Ta tahtis seda eemale tõrjuda, ent ei suutnud.

„Ma tahtsin Teilt midagi küsida?" küsis Reimann nende juure jõudes ja waatas nukrate silmega Aino otsa.

Helmi teretas ja läks siis eemale ühe witriini taha, mõistes et neil on ehk midagi üksteisele öelda.

„Noh, küsige!" sõnas Aino ei tea miks kärsitult.

„Teate mis... see... ma... ma soowisin," kogeles Reimann ja punastas äkki, nähes Aino pilku oma tühjal jalaaseme kohal, nagu oleks ta selles süüdi, et sai wigastatud sõjas.

„Jumal, miks Teie wenitate... Awaldage!" julgustas Aino, kuid aimas ise, mis küsida taheti ja soowis, et seda küsimust ei tuleks.

„Ma tahaksin... wastust kirja peale!" pahwatas Reimann.

Enesele ootamata ja tahtmata mõõtis Aino Reimanni ülalt alla. Noormees oleks pigem maa alla wajunud. Siis läks Aino äkki eneselegi ootamata näost punaseks ja hakkas minema.

„Preili Aino... preili Aino!" hingeldas Reimann karkude toetusel ta järele komberdades. „Wastake mulle!"

Reimanni hääl, muidu täis rewolutsiooni paatost ja lõket, oli nüüd täis ahastust, ja ta tundis, et ta hukkub. Helmi waatas neid pealt ja talle näis see mees kahe kargu wahel, ilma ühe jalata, wäga koomilise näoga, ja ta pahwatas naerma. Nüüd läks Reimann näost kahwatuks, halliks. Ta waatas abi otsiwalt ringi, silmas madalat paraad-ust ja astus trepile komistades. Ta pööris näo ukse poole.

Aino jooksis ta juure. Ta nägi Reimanni wärisewat lõuga ja hüüdis:

„Jumala pärast, mis Teiega on?"

Reimann ei wastanud midagi. Aino tundis end süüdlasena. See on kõik sellepärast, et ta on wigane, heitis ta omale ette, oleks ta terwe olnud, oleksime olnud õnnelikud. Sügaw kaastunne waldas teda Reimanni wastu, sest see oli esimene, kes teda armastas.

„Ma olen ülekohtune," lausus Aino. „Ent ma ei wõi weel wastata... üldse, ma ei lähe kunagi kellegile mehele... Ma wastan Teile edaspidi..."

„Tähendab, Teie armastate kedagi teist?" küsis Reimann traa-

gilisell, ent mõistis kohe oma küsimust kui rumalust, sest et ta kui wigane, ei wõi ju keelduda Ainot teist armastamast.

Aino läks äkki näost punaseks. Ta armastab, kisendas midagi Reimannis. Ent Aino pööris äkki ringi ja jooksis ära, silmis suured, suured pisarad.

Reimann waatas neile järele kaua. Ta oli tõmbunud kokku kahe kargu wahel, ta õlanukid olid püsti, nägu hale ja lõug wärahtlew; siis läks kotta ja pööris näo nurga poole.

* *
*

Kui Aino Helmi juure tuli, mõistis Helmi ühest pilgust Aino peale, et Reimannist kõneleda ei maksa. Ta ütles:

„Ma tahan Sahkerile kätte maksta järgmisel teel: Ma kirjutan talle kirja, et olen nõus ta ettepanekut wastu wõtma, ent näokattes. Ma saadan näokatte pidule kellegi teise naisterahwa, ja et Sahkeris kahtlust ei ärataks, lähed sina selle teise naisterahwaga näokatte pidule. Kui peaks Sahker nii rumal olema, et ta aru ei saa, siis ehk saame Antsu asja joonde seada, kuid meil peab ühtlasi sarnane daam olema, kes siis kõigiga nõus oleks, mis Sahker temaga teeb. Wast peale seda, kui Antsul kindlustused käes, et ta waba, awaldan ma Sahkerile, et ta sai petetud. Näokate peab sel daamil hästi pandud olema ja ta peab Sahkerile igate moodi selgeks tegema, et ma kuidagi ilma näokatteta ei wõi esineda, olles pruut."

„See on huwitaw," lausus Aino. „Ent kahtlane. Meil ei ole siiski muud teed Antsu heaks. Aga keda meie walime daamiks?"

„Seda peame waatama. Ma loodan kedagi leida. Kui mitte kedagi muud, siis wähemalt proua Murulauki?"

„See, kelle mees sõjas?"

„Ja... see saab juba kõigiga toime... O, see on suurepärane! Sahker ja proua Murulauk! Ma naeran enese lõhki. Muidugi, õiget naist ma juba ei awatleks selle peale, kuid proua Murulauk on nii kui nii langenud inimene. Kui mitte Sahker, siis keegi teine. Kuid peale oma õnnetu mehe ja oma armukese wahetab ta muid mehi kui kindaid."

9.

Ants ja Helmi käisid õpetaja juures. Seal tehti kindlaks laulatuse päew ja maha kuulutus, mis kiires korras pidi sündima. Pulmi otsustati mitte pidada: pidid käima lihtsalt õpetaja juures ära — ja kõik. Helmi oli õnnelik, kui Deianira, nähes Herculest.

Ka Aino joobus Helmi õnnest; ent ta ei suutnud siiski andeks anda oma jultumust Reimanni wastu tänawal. Ta oli olnud ometi tema mõrsja, oli kunagi isegi nutnud, kui nad lahkusid. Ta peab ütlema talle „ja", mida ta temale ammugi lubanud, ja millest Reimann loobunud waid armastusest ta wastu, et tema wastuarmastust näha. Ent siis kerkis jälle Reimanni wigane jalg ja kaks karku Aino silme ette, ning kui sinna kõrwale seltsis teine, Mihail, terwe ja priske, siis ütles Aino: „Ei, ei!"

Helmil selgus, et ei olnud tõega saada mõnda muud kohast daami näokatte pidule, kui oli proua Murulauk. Mõnda muud otsis ta austuse pärast isand Murulauki wastu, keda tundis kui head ja õiglast inimest. Ka ei wõinud ta paljudele end awaldada, kuna asi puutus erootikasse. Siin oleks pidanud esinema kas langenud naisterahwas ehk awantürist, kes Sahkeri pööraselt armastab. Ent esimestega ei olnud Helmil sidemeid, teisi ei olnud leida; kas leiduks ainustki, kes Sahkeri armastaks? Kolmandasse kategooriasse, kuhu kuulusid need, kes kõigega walmis saaksid, olles „seltskonna daamid" ühtlasi, kuulus waid proua Murulauk. Nii et pidi lõpuks ikkagi kohasema subjekti puudusel sinna minema. Ja wiiwitada enam ei wõinud.

Helmi teadis wäga hästi, kus Luise elas: nad elasid lapseeas naabritena tänawal, kus Luise wanemail oli maja, mida tütar hiljem kaasawaraks sai. Helmi läks sinna ja kõlistas. Teda wõttis wastu Luise.

„Aha, Teie!" imetles proua Murulauk.

Ta wiis Helmi saali, asetas ta sohwale, pakkus paberossi ja istus ise, üks jalg põlwel.

Murulauki kodu oli täis wäikekodanlist „komposti". Siin oli wäikseid pronks büste ja hulk maale, mis maalitud teisejärgu kunstnikke poolt. Pianiino asetses nurgas, esimesel noodi küljel küünlarasiw. Pildiraamest, mis kullatud, laskusid alla ämblikud. Ning kõiksugu kribu-krabu asju, jalgel raame, roosipoti jalgu — kõik paisatud läbisegi.

Proua Murulauk puhus sinkjaid suitsuspiraale lakke, pabeross meriwahust pitsil hambus, mille ülemine ja alumine rida oli kullast. Nägu oli üldse wõõbatud tugewa puudri korraga, kuna kael, pikk ja kollakas, nagu wahast kure kael tungis wälja sinkjast kleidi kaela wäljalõike raamist. Kostüüm — sinine, roheliste lehtedega ja walgete lilledega näis weena, mille peal rohelised lehed walgete wesiliiliatega. Ta sõrmi katsid sõrmuste wõrud, milledes wäga palju mitmewärwilisi kiwe, ent mitte wäärtuslikke.

„Teate, elu on halb," kurtis proua Murulauk. „Sest waadake, mul on kübar -- näitan hiljem, kuna on söögitoas — mida kutsutakse „Kuulipilduriks". Olewat moe wiimane sõna. Ent milline hirmus

sasong! Ja pea ta sees just kui kuul padrunis, karda aga, et välja lendab. Lohutan end waid teadmisega, et proua Linnamäel on samasugune, ehk seda küll „Sõja inwaliidiks“ kutsutakse. Ah, rasked ajad on saabunud!“

„Olete abikaasalt kirja saanud?“

„Kümmekond. Neid kõiki ei jõua lugeda. Seal nad on — muist lahti tegemata. Aga waat', Pasha on hädas...“

„Kes see on?“

„Meer, see pikk noormees, kellega wahest jalutame. Tantsukursused ei too talle midagi sisse. Ta waeneke katsus ka midagi kõrwalt teenida. Ostis midagi ja müüs kuhugi intentantuuri ning sai kõigest 100 protsenti. Eila ostsin talle uued Inglis saapad, sest mu mees saab nüüd sõjawäljal suurema palga, ja mis te arwate — leidsin waewalt kohased lakk-saapad! Kõik kaup on otsas. Sõda on hirmus. Räägitakse, et waenlased isegi roosikauplustest lilled üles osta.“

„Kuidas? Mis jaoks?“

„Et meid kiusata. Tahan saata tuttawale artistile „Estooniasse“ lilli, ent kõik otsas. Sama ka teaatri- ja kino-piletitega. Hea, et sain laupäewaks pileti näokatte pidule.“

„Börsesaali?“

„Ja. Ma tahan om paashist natuke wabaneda ja iseseiswalt lõbutseda.“

„Siis ehk wõin Teile kawaleerigi muretseda,“ lausus Helmi ruttu.

Ta awaldas proua Murulaukile oma soowi. Kõneles, et on wõimalik oma peigmeest ehk kroonuteenistusest wabastada, kui andub teatud isikule. Muide, ta ei wõi ju seda teha kui mõrsja, ta tahab ainult teatud isikut ninapidi wedada ja teda petta, et ta temast seda mõtleb. Kui Luise wõtaks selle toimingu oma peale, esineks temana.

„See on suurepärane!“ naeris proua Murulauk. „Kuid miks Teie ise ei esine? Kas Teid üks ära ei tüüta?“

„Wõib olla, et ehk tüütab siis, kui abikaasa olen, nüüd olen waid mõrsja,“ lausus Helmi kahemõtteliselt.

„Siis olete tõega kihlatud? Aha, sõrmus! Kena! Kes see isik on, kellele soowitate mind... wäikest seansi anda?“

„Sahker, ärimees, rahamees ja majaomanik.“

„Aha! Olen näinud. Tal on küll rõugearmiline nägu, aga ta wastab mu maitsele. Teate, ma wiin selle nalja läbi. See on tõega tore idee. Ent kuidas tõendada, et ma Teie olen?“

„Sahker tunneb mu peigmehe õde — see neiu, kes minuga kunagi kaasas oli — ja ma saadan Teid temaga. Meie tuleme Teilt läbi. Ma tuleks ka, ent raske on kohast kostüümi saada.“

„Teate, ma muretsen need ise. Taewas, kui suurepärane idee!“

„Ja ärge unustage, et Teil tuleb Ainot mehe õeks nimetada. Ning seda, et Teie enne akti Sahkerilt allkirja nõuate, et ta mingid kroonu tööd mu mehele nõnda öelda „teha" annab. Aga näokatet üldse ärge ära wõtke, nii et ta lõpuni saab mulje, et see olen mina. Wõib ka ära wõtta, kuid wast siis, kui Teil tõendus käes. Kui ta lubab ausõnaga, siis jääge ikkagi tundmatuks, s. o. minuks. Ja üldse on see Teie teha, kas Teie mu mehe wabaduse meelitate talt wälja tasu andes wõi mitte, see oleneb muidugi Teie soowist, tahtmisest ja osawusest. Aga suur saab ta pettumus olema, kui kõik ilmsiks tuleb. Ja see on nauding minule!"

Mõlemad daamid naersid.

„Teen kõik, mis mu wõimuses," lausus Luise.

Helmi weetis weel weidi aega proua Murulauki juures, talle detailselt tema ülesannet ära seletades. Siis lahkus täis kuuma põnewust. Ta tahab talle näidata! Ta tahab ka ise Sahkerile üllatuse walmistada, mis peab pesema puhtaks ta naise au, mida Sahker teotanud. Sahker peab ise pesema puhtaks ta naise au.

* *
*

Laupäewal walmistasid Aino ja Helmi näokatte pidule minekuks, mille sissetulek pidi minema näokatte pidu toimepanewa seltsi poolt asutatawa laatsareti sisustamiseks. Ants, kes juba omas mõttes kandis sõduri rüüdi, ei awaldanud selle wastu midagi, ehk küll „narruseks" mainis; wõib olla saab ta isegi selles laatsaretis lebama?

Suurimas ärewuses oli Aino, kes läks üldse esimest korda näokatte pidule. Ta läks maskeerumata, oma lihtsas „pidukleidis". Helmi pidi, nagu räägitud, saama kostüümi proua Murulaukilt, kus otsustas end tundmatuseni ära moonutada. Enne saatis ta Sahkerile Ainoga sedelikese ümbrikus, kus teatas, et allub Sahkeri soowile. Sahker waatas kirja huuli närides ja lausus siis naeratades:

„Aha! Seda ma arwasin!"

Ning hõõrus wõiduröõmsalt käsi, nagu oleks tal loota õnnestuw ärioperatsioon.

Aino ja Helmi läksid. Helmi aimas, nagu oleks tulemas midagi erilist, midagi üllatawat. Ta õhetas üleni ja wärahtles ärewusest.

* *
*

Ants püüdis lugeda sotsialistlist kirjandust, jäädes koju, ent tundis rahutust. Tuli see rahutus sellest, et ta peab minema sõtta, peab lahkuma oma mugawast kodust ja armsamast, wõi muul põhjusel, ta ei suutnud seda selgitella. Ta pani end riidesse ja läks wälja, et lahutada. Ta hulkus tänawail sinna-tänna. Siis tuli ta meele Leena

Aber ja ta otsustas minna sinna, et waadata, kuis elab õnnetu naine, kes korrdniku käest sai nii wäga raskesti lüüa.

Ei olnud weel kuigi hilja, sest õde ja Helmi lahkusid kodust wara ja Ants oli saanud wara õhtule. Leena Aber oli kodus ühes lastega ja terwitas Antsu rõõmsalt. Ta seletas Antsule ta küsimuse peale, et oli olnud need päewad sängis, kust tõusnud wast täna. Head inimesed olewat ta lastele ikka midagi toonud nälja kustutuseks, ent nii wähe, et nad kõik sellest kunagi söönuks ei saanud. Ainult täna olewat enam õnne olnud: Mihkli ema käinud maalt linnas ja toonud leiba ja tüki sealiha.

„Ta oli istunud peremehe wankri otsukesel, kuna ta elab saunas, sest Mihkli isa teeninud peaaegu eluaeg seda peremeest," jatkas Leena, kelle silmnägu ja õlad olid nüüdki sinilaigulised ja kollased. „Ta tulnud waatama, kas Mihkel ju sõjast tagasi, aga ma sain ta kõnest aru, et ta käsi maal sugugi hästi ei käia, sest peremees tahta teda walla waestemaija mahutada, et sauna kätte saada. Nii tuli wist waatama, et kas mitte mini juure jääda, kuid nähes meie häda, pühkis pisaraid ja läks kiiresti: peremees ähwardanud teda linna jätta, kui õigeks ajaks kohale ei tule."

„Kas mehelt kirja olete saanud?"

„Sain kunagi. Keelasin teda kirjutada: wõi temal seda paberit palju, kulub omalgi plotski otsukeseks. Wõi nende elugi kerge! Wahest, kui kõht tühi, kustutab ka suits söögiisu — seda on ta siingi kõnelenud."

„Nüüd lähen ka mina sõtta," lausus Ants. „Tulin Teid waid jumalaga jätma. Tohin Teile natuke siiski laenata."

Ta pani mõne raha laua peale. Leena ei öelnud midagi, ent ta pilk ütles enam. Samal hetkel tormas sisse Leena suurem poeg, kelle silmnägu oli hirmust hall, peaaegu kramplikult wiltu tõmbunud.

„Ta tuleb! Ta tuleb!" karjatas ta hingeldes. „Ära lase teda, ema! Ja ma ehmatasin ja pillasin maha petrooleumi pudeli, ema. Anna andeks, ema! Ära lase teda, ema!"

Leena nägu tõmbus tõsiseks, kahwatus. Ka kaks wähemat last hakkasid wärahtlema.

„See on Rainis," ütles Leena Antsule. „Teie peate minema, sest ta tunneb ehk Teid ära... Tuli ta siiapoole radu?"

„Ta tuleb siia! Ta pööris siia ja ma jooksin mis suutsin."

„Siis peate minema," pööris Leena jälle Antsu poole. „Teie minge kotta, nurga taha, kust wiib uks kuuri. Kui ta sisse tuleb, siis minge minema. Ta saab Teid muidu kinni wiima."

„Ei, nüüd jään ma siia," lausus Ants otsustawalt. „Ta on Teie wastu toores, Teie ise kõnelesite. Ma olen siin, tulgu mis tuleb."

„Ei, ei, ta ei olegi nii halb. Wõite rahul olla, mis ta meile ikka teeb — nõrgale naisele ja lapsele."

Leena lükkas Antsu juba wälja kotta, tahapoole nurga sisse, kus lihtne puu-uks. Siis läks kiiresti tuppa. Ants kehitas õlgu. Peagi kuuldusid rasked sammud ja kuuldus, kuis uks lahti ja kinni käis. Ants astus wälja. Ta kuulatas ukse taga. Oli waikne. Siis astus kojn poole.

Ta oli juba hulk maad edasi läinud, kui äkki rahutust tundis. Ta oli narr ja argpüks. Kas ta siis aru ei saanud, kuis Leena wärahtles ja teda ainult päästa tahtis, waletades, et Rainis ei olegi hirmus ega halb. Kas ta siis pime oli, et ta hirmu ei näinud nende silmis? Tõega, ta oli ise nii hirmunud, et midagi ei näinud ja enese pärast wärises. Tema kohus oleks naist päästa, nõrka ja abitut, ent nüüd päästis nõrk haige naine teda, noort tugewat meest. Häbi, häbi!

Antsul hakkas häbi ja ta pööris tagasi. Ta kiirustas samme, hakkas lõpuks peaaegu jooksma, aimates halba.

* *
*

Kui Rainis tuppa astus, walitses toas surmawaikus. Kõik olid kahwatanud. Siis märkas Leena Antsu pandud raha laual. Ta haaras wälgukiirusel selle järele ja pani põue. Siis waatas pliita poole, kuhu ta oli pannud enne Antsu ilmumist keema Mihkli emalt saadud lihatüki kartulitega. Ent bandiit, kelle nägu oli joomisest pundunud ja kelle punased pungis silmad ujusid kui weres, haistis maitsewat keedetud liha lõhna, ning oli sõbralik, tundes naudingut eelolewa kõhutäie üle, mis kahtlemata tema jaoks oli määratud; seepärast ei hoolinudki ta esialgul sellest, et Leena raha laualt ära wõttis, mis muidugi ta kahtlemata tema jaoks oli tehtud.

„Kurat wõtku," lausus ta ninasõõrmeid laiutes, „see lõhn wiib keele alla!"

Siis istus laua taha, olles toasolijatele hirmus kui lõwi, kes äkki inimeste sekka karanud ja ohwrit walib. Ja tõega, selle inimese käes oli lõwi käpa jõud, nagu ta wereski metslooma weri, nagu ta hingeski metslooma hing.

„Too mulle sealt pajast!" lausus wiimaks Rainis.

Ent Leena ei liigutanudki end. Lapsed hoidusid end nurkadesse, ei julgenud isegi hingata, ja nägid juba ettekujutuses, kuis see bandiit kõik nende toidu ära sõi, aga nad ei olnud juba mitmel päewal kõhtu täis saanud, ja täna üldse weel söömata. Ahastuse karjatus suri nende huulile, mis weretud. Sama ettekujutus waldas ka ema. Ent ta otsustas kaitsta lapsi ja ennast maksku mis maksab. Ta ütles:

„See, mis pajas, on mu nälgiwaile lastele."

Nüüd lõi bandiit rusikaga lauale. Ta mõiras:

„Too pada lauale! Ma ei ole söönud hommikust saadik! Wõi wiin su pokri? Sul on armukesed riigiwastased, kes sind kaitsewad ja keda ma puruks sõtkun, kui kätte saan. Too pada lauale, wõi panen su kuumale pliitile istuma? Mõistad — paljalt kuumale pliitile? Aga kui sa peaks appi karjuma, kui sa peaks piuksatama, siis...“

Ta tähendas kõri peale. Ent Leena ei liigutanud end. Wõib olla, lööb bandiit ta enne pool surnuks, kui keegi siia keldri appi jõuab. Kes toidab siis lapsi? Mis teha? Halasta, Jumal, mõtles Leena ahastuses.

„Ma tahan su lihast pirukaid praadida,“ kähistas bandiit.

Ta kargas üles sõkendawas wihas, astus uksele ette ja kiskus ühe ropsuga Leena aluse lõhki, püüdes ta alumist kehaosa riietest paljastada, et teda halasti kuumale pliitale istuma panna. Ta käed olid kui raudmusklitega, ja kuigi Leena nõrgemaist ei olnud, tundis ta oma jõudu raugemas. Ent lapsed karjusid ahastuses ja suurem ruttas neist emale appi, kuid sai jalaga hoobi ja lendas nurka kui jalgpall.

„Oota, siga!“ ähkis Leena. „Ma annan sulle!“

Rainis lasi lahti. Leena pani toidu lauale. Siis hakkas Rainis kugistama. Ta neelas ahnelt ja ruttu nagu nälgitud loom. Lapsed olid ema ümber kogunud, hoidsid ta lõhkisest aluskuuest kinni, waadates nägalal ilmel lauale. See oli pea tühi. Siis haaras Rainis kõige wähema turjast kinni, kui tahaks seda wasta seina wirutada ja kähistas:

„Raha siia, mis wõtsid, wõi ma löön ta pea puruks. Ma tahan õlut ja wiina peale söömist.“

„Halasta ometi lapse peale. Mees peksku meest, aga mitte abitu last ja naist,“ tuli tagasihoitud karjatus üle Leena huulte.

Rainis peatus mõttes. Samal hetkel astus sisse Ants. Üks pilk kõige peale ütles talle kõik. Ta oli jõudnud õigeks ajaks.

„Las' ta lüüa mind,“ ütles laps õhus kõikudes, „olen mees, aga mitte laps.“

Rainis nägi sisseastujat. Ta lasi lapse pikkamisi langeda. Ja Antsule näis sel hetkel, et see laps, kes ütles: „Las' ta lüüa mind, olen mees, aga mitte laps!“ oli tõega mees, hiigla mees, kangelane, palju suurem, kui see, kes suur ja tugew, oli ometi wäiklane lööma wäikest, ent suure hingega last.

Ants astus Rainise poole. Mehed waatasid üheteise otsa. Nad waatasid, kui kaks kõige wihasemat waenlast, kui mõistus ja mõistusetus, kui ajakohane sotsialism-lunastaja ja tema kõige suurem wastane — ürgaegne metsikus, toorus, julmus, mida ei olnud suutnud weel taltsutada ükski tsiwilisatsioon.

Siis haaras Rainis rewolwri ja tõstis, kähistades:

„Eemale!"

Ants taganes. Rainis astus, kõrwale waadates, wälja. Ta läks kui waras, küürus ja wäiklane. Ent lapsed kogusid toolil nutwale Leenale ümber, haarasid ta ümbert kinni, ja nüüd nutsid kõik.

„Tuleb isa, küll siis paraneb elu," trööstes Leena.

Ent Ants küsis:

„On mõeldaw sotsialism, kui on olemas sarnaseid inimesi kui Rainis?"

10.

Maskeraadile minnes tundis Aino, nagu oleks ta sattunud teisele planeedile. Muide ei puudunud Helmi ega Luise, mõlemad näokatteis, maskikostüümes. Aino waatas suuril silmil galante noorimehi moodsais smokingis, mitmewärwiliste näokatetega kaetud nägudega daame mitmewärwilistes-hitonites kui liblikaid, ja oligi mõnel peas liblikas. Nägi kloune, kes käisid ringi ja küsisid: „Öelge, mis on narri tõde?" Ning wärwe, wärwe — lillat, roosat, sinist, kollast, ultrawioletti.

Algas mängu orkester ja ujusid inimesed akkordide laineil. Nutsid wiiulid. Kuuldus flöötide pastoraal.

Oli siin inimesi, kes kunagi olles orjad, tundsid naudingut kandes kuningate, rüütlite rüüdi. Oli naisi, kel kuigi langes briljantide kaste hallroosatawale, sini-punasele tüllile, esinesid siiski köögitüdrukuina. Oli siin keegi tuntud tõusik Herodesena ja kaks seltskonnadaami Salomedena, kellede nisade löömawad haawad näisid trikoo all kui täägi pisted.

Orkestris algas tremolo, mürtsus trianglitega, litauridega.

Aino jäi proua Murulauki juure, kuna Helmi eemale läks, et mitte kahtlust äratada Sahkeri ilmumisel, kui Antsu õde wiimasele proua Murulauki temana esitleb. Helmit palus tantsima keegi toreador „härja tantsu". Helmi läks, pannes tähele kogu aeg Ainot ja Luiset, kelledega seltsis Sahker ja Mihail.

Mihail waatas põlewate silmega Aino otsa, kelle põsenukid õhetasid kui kaks punast lille, mida Amor sinna istutanud, ja ütles rõõmsalt:

„Eh-ma! See on suurepärane, et tulite!"

Ta teretas kohmakult, sõdurlikult ja tähendas proua Murulauki kohta:

„Teie wenna abikaasa on end waewalt tuntawaks teinud."

Aino punastas. Kellegi rohelisest siidist ballikleidi dekoltee sähwis mööda. Siis püüdis waletada:

„Ta keeldus öelda, et ta on tema."

Ja punastas enam. Ent Sahker ega Orlow ei pannud õnneks seda tähele. Neid kütkestas keegi daam, kes puhus seebimulle hõbekausikesest, puhus seebimulle täis rohelisi pärlmutteri-opaale, wäikeseid wikerkaare, mitmewärwilisi tulukesi. Kuna Aino Mihailiga astusid ette, leidis Sahker nüüd juhuse proua Murulaukilt küsida, teda Helmiks pidades:

„Olete Teie juba järele mõtelnud?"

„Ja olen."

„Ja Teie wastus?"

„Seda ei wõi ma kohe awaldada."

„Ei tee wiga — Teie olete warjatud, näokattes."

„Ent wastus ei warja mu hinge."

Sahker mõistis õieti, kui arwas, et tema juba wõitnud. Sest eitaw wastus oleks talle näkku paisatud salgamata, nagu mudakruusi sisu. Na, kes julgeb temale midagi näkku pisata, temale, kel raha kui muda. Õieti ei ole see Helmi teda kunagi huwitanud ja ta tegi talle waid ettepaneku täitsa juhuslikult, eneselegi ootamata. Sest rikkaks saades tegi Sahker sageli ootamatusi, eriti — omale. Näituseks läks ta kunagi pagariaknast mööda ja nägi portselaanist jalal hiigla-kooki. Ta ei olnud kunagi sarnast kooki maitsenud. Poisikesena olles nägi kunagi printsipaali laual sarnase koogi, ent sealt talle ei antud, waid anti külalistele killukese. Milline iha tal siis tolle koogi järele! Mis oleks ta selle koogi eest kõik annud! Hiljem tuli tal see kõik meele, siis, kui tal oli raha. Ta läks ja ostis koogi, wiis koju ja hakkas sööma. Ent enam ei suutnud ta süüa kui weerand osa. Siis tahtis ära wisata, kuid andis Ainole; oli kahju raha lausa maha wisata.

Ja mitte kook üksi ei iseloomusta, ei õigusta Sahkeri ülesastumist Helmi wastu. Kunagi huwitas teda talwespordi ülikond ja uisud. Milline iha oli tal siis nende järele! Ent puudus raha. Hiljem, saades raha, ostis spordiriided ja uisud. Käis uisud kaenlas ja talispordi riided seljas, ent uisutada ei mõistnud. Puudus selleks aegki. Siis wiskas uisud ja riided kolikambri, kui oli katsunud tõelikult uisutada ja paar korda maha kukkunud.

Sama esines ka Sahker ettepanekuga Helmile. Ta oli noorena ammugi kadedusega näinud, kuis lõwitaltsutaja pilguga nooredmehed teiste naistega lõbustawad. Ent tal puudus ilu, puudus osawus. Tal ei õnnestanud kunagi. Nüüd oli tal raha, oli wõimalus teist oma tahte alle sundida. Ja miks mitte kasutada momenti? Kui naistega ei ole õnnestanud, õnnestab ehk armukesega, kuigi see ka mehele saab. Ta tahtis püüda momenti ja awaldas oma — ammuse ihalduse.

Nüüd ei tahtnud Sahker rahule jääda üksnes waid lootusega: ta soowis kindlat otsust kuulda Helmi oma suust. Orkestris kuuldus

valse à trois temps, ent Sahkeri suust:
„Teie annate mulle selles asjas lootuse, eks?“
„Tasem, et mu meheõde ei kuuleks,“ sosistas proua Murulauk salapäraselt. „Ent mul on tingimus.“
„Ja nimelt?“
„Näokattes ka siis...“
„Miks?“
„Taewas! Ma olen ju pruut! Warsti on pulmad... Aga ma teen seda ju waid oma peigmehe pärast, keda wäga armastan... Ma wõin siis Teile wähemalt mõni teine kord otsagi waadata ja öelda, et see oli mu teine „mina“, kes Teiega oli, ja sugugi mitte ma ise.“
„Olgu,“ lausus Sahker, „kas näokattes wõi mitte, ent Teie olete ikka üks ja sama naine.“
Nad hakkasid tantsima. Sahker pidutses. Liha werises tantsus aurawa werega wärahtleb, kaotab rütmi, pidutseb. Kõiguwad naised meeste ülestõstetud käte all nagu boamaod fakiiri taktikepi — flööti all. Kõik hullustab, kõik pidutseb, keerleb südantpööritawas wingus.
Waheajal sõbrustas Mihail Ainoga. Ta wiis teda kotta ja kõneles tuumal häälel, ent tasakesi sellest, kuis armastab Ainot esimesest hetkest alates, mil teda nägi Sahkeri juures. Muide, ta oli oma soowiawalduse julgustuseks puhwetis end mõõdukalt kastnud, sest muidu ei oleks awaldanud täitsa ebasündsas kohas oma mõtte. Aino kuulas teda, olles kui hüpnootilises uinakus. Nägi, kuis keegi daam neist möödanes ja teda ussi pilguga salwas, heites Mihailile leekiwa pilgu. Siis tundis Aino end täitsa abituna ja wiletsakesena selles hiilges.
„Ei, ei,“ lausus Aino. „See on liig ruttu.“
„Eh-ma,“ sõnas Mihail. „Kolmat korda näeme üksteist ja enne seda olen näinud Teid lugematud korrad, kui olete awanud ukse mulle Sahkeri juure. Ma armastan Teid, mu wäikene. Üksainus sõna — ja ma lasen omale kuuli pähe. Uskuge mind, olen sõjamees ja ei naljata.“
Aino kohkus. Wiimaks hull lasebki end maha! Kas laseks ka Reimann end maha? Ei, ei usu.
„Ei, ei, täna ei saa Teie mu käest mingit wastust.“
Nad läksid tagasi saali. Aino oli siiski õnnelik. Talle awaldati armastust! Teist korda! Tal tuleb walida, kas Reimanni wõi Orlowi, kas terwe wõi wigase. Ja kelle poole ta sümpatiseerub? Reimanni?
Äkki pimenes saal ja walgus tekkis tantsijate taha. Ning nüüd näis, nagu tantsiksid warjud surmariigist, warjud, mis rüütud mitmete aegjärkude moerüüdi. Olid tõega tantsinud inimesed ja mitte warjud? Inimesed, kelledel elaw mõistus, süda, weri? Ja kas nad tantsisid saalis, tantsisid isamaa päästmiseks, aga mitte nende surnute pea-

luude-parketil, kes wõitlesid ja langesid kusagil, kellede kohal tiirlesid ronkad ja keda puresid mahajäetud nälginud koerte karjad?

Tollel näokatte pidul pidi saama kõige algupärasem näokatteline auhinna. Siin oli algupäraseid näokattelisi palju, ent kõige iseloomustawam: kahe kargu wahel kõndiw wigane sõdur ja halastaja-õde. Nendes kehastus olewik, sõjaaeg. Nd olid kui kontrast kõigile, mis ümber liikus, lõbutses, tantsis. Nad olid kui osa sõjawäljast, mis juhtumisi sattunud siia tagafrondi keerisesse. Sest kas oli waid siin maskeraad? Kas ei olnud kogu tagafrondi elu üks näokatte pidu? Kõik need tõsiste nägudega isamaa päästjad kandsid waid näokatteid. Kõik suurimad ja wähemad olendid, kes täitsid linnad, ärid, lokaalid mingisuguses askelduses, mingi joobumuses saawutada raha, purustada teisi majanduslikult ja moraalselt — oma egoismi üldkasude heaks.

Wigastatud sõdur ning halastaja-õde said kõige enam piletisi. Oli see üks publikumi kapriis, wõi tahtis ta tõega tasuda millegiga neile, kes nende eest wõitlesid ja ... langesid?

Waheajal kawatses Sahker proua Murulaukiga pageda. Proua Murulauk lausus:

„Loodetawasti saadab Teie seltsimees mu meheõe kodu. Ent mina teatan oma peigmehele, et sõbrustasin kellegi sõbrannaga, kes meesterahwa riides ja kes mulle oma kodu tahtis näidata, kuhu siis ka näokatte pidult kadusin."

Nad lahkusid. Helmi, kes seda nägi, pidustas. Ent ta ei teadnud, kuis see pettus õnnestub. Wõib olla, saab Sahker asjast aru ja siis? Kõik on kadunud. Ent ta näeb, milline lind on tema, Helmi.

Helmi lähenes Ainole ja Mihailile. Et Sahkeri sõbrale end mitte ära anda, esitas end proua Murulaukina. Ent sõdur oli joobnud Aino lähedusest. Ta kutsus daamid puhwetisse, kus wahetpidamata klõbisesid taldrikud ja söödi, joodi hullustuseni — isamaa päästjate heaks.

Õhtu oligi juba möödunud. Saabus näokatete mahawõtmise aeg. Helmi soowis lahkuda näokattes. Saalis tekkis skandaal, mida põhjustas asjaolu, et kui sõdur ja halastaja-õde näokatte wõtsid, tundis neid keegi ja tõstis protesti, sest ta annud auhinna mitte maski eest, waid kostüümi eest; kuna aga sõdur ja halastaja-õde eht ja loomulikke riideid kanda, olewat see pettus, ja nad peaksid tagasi andma auhinnad.

Aino ehmus, minnes saali uksele: sõdur oli Reimann, ent seekord terwe jalaga.

Orkestris tremolo. Rahwas karjus, eriti daamid ja isikud, kes ise tahtsid auhinde. Nad nõudsid auhinna uuesti wäljaandmist. Keegi tahtis näha, kas Reimann tõega wigastatud. Nüüd tõstis sõdur jala

kohalt püksi üles ja sai nähtawaks nahk jalg nikkel-liigetega. Siis tegi Reimann käega märku, ja kui jäi waiksemaks, lausus:

„Andke auhind, kellele tahate, kui arwate, et tõde on pettus ja pettus tõde. Kuid miks on wigastatud sõduri pettepilt enam auhinna wääriline kui tõelikult wigastatud sõdur? Miks oleks olnud see esimene spekulant, marodeer, esimene petis ja wõrukael enam auhinna wääriline, kui ta mõistuses nii palju taipu oleks olnud panna wigastatud sõduri rüü ümber, mida ta oleks ehk mõnelt minusuguselt laenanud, kui ma ise, tükk reaalset elu frondilt? Sellepärast, et Teie olete sööbunud pettusse, ülekohtusse, hullustawasse karnewaali, maskeraadi. Sellepärast, et olete muutunud tõeliku elu maskeraadiks, karnewaaliks. Teie pidutsete salomedena, herodestena ja toote näokatte pidule Johanaani pea — frondilt ära kistud sõduri pea. Ma sülgan Teie auhinna peale."

Reimann sülgaski auhinna peale ja wiskas publikumi sekka. Tõusis üldine torm. Ja tõega, maskeraadil oligi Johaanan, kes lõpus wõttis näokatte eest ja asetas selle waagnale, mis Salomele wiidi. Pea oli punasel riidel, mis üle waagna narmendas kui nõrguw weri. See oli julm ja wõigas, ning tuletas tõega frondil ärakistud sõduri pead meele, mille wastutasuks näisid tantsiwadki kõik näokatte pidulised salomedena.

Aino, Helmi ja Mihail pöörasid tagasi saali uksest. Kas Reimann nägi mind? mõtles Aino. Muidugi, ta ei olnud pime. Kuid miks hoidus ta kogu aeg temast kõrwale ja ei teinud katset talle läheneda? Arwab ta siis, et nende wahel on kõik lõpetatud? Ja Ainol hakkas äkki kahju Reimannist. Kes see naisterahwas temaga oli? On ta juba unustanud teda? Kuis oleks see hea, sest ta ei tarwitseks enam wastata. Ja ometi...

Uksel tuli neile wastu Sahker. Ta tuli wäljast ja hoopis tusasel näol ja näis, nagu oleks ta peigmees, kes jooksnud mõrsja pulmasängi juurest minema. Ta pidi algul neist mööda ruttama, ent pööris siis äkki Helmi poole ja kähistas talle:

„Teie olete kawal, ent mina... ma olen weel kawalam..."

Ja kadus puhwetisse. Helmi wõttis näokatte. Sahker oli kõik teada saanud, mida oli tal enam karta. Mihail mõistis Sahkeri pettumust, olles asjast nähtawasti Sahkeri poolt informeeritud, ja naeris. Ent Ainos hääbus kõik lootus: ta nägi wenda juba püssi all.

* *

*

Sahkeri ja proua Murulauki wahekord oli õige traagikoomiline, kui nad lahkusid maskeraadilt ja Sahker „Karu" wõõrastemajas tõmbas näokatte proua Murulaukilt täitsa ootamata. Natuke aega ükssteist tunnustanud, lausus Sahker:

„Kurat, ma mõtlesin, et olete Tamme proua ... proua ..."

Proua Murulauk, mitte sugugi aru saades, olles täis andumus-ekstaasi, lausus ruttu, et oma autoriteeti tõsta:

„Ma olen weel neiu... neiu... uskuge! ..."

Kuid Sahker oli juba uksest wäljas. Ta oli wihane, et oli lootnud naist, ent äkki oli saawutanud... neiu. Ja kes teab weel millise? Wõib olla tänawalt palgatud.

Ent proua Murulauk, häbistatud ja alandatud, jõi end purju, tutwus kellegiga puhwetis ja pidas edasi joobumise orgiat, kunni kiskus riided ja tantsis kabinetis joomarite lõbuks halasti, lastes igaühte käpertada oma üsa.

11.

Sõjas juhtub sageli kummalisi juhtumusi, nagu näituseks Murulauki wangistus Mihkliga, kus selgus, et neid ei tabanud rühm waenlase maakuulajaid, waid omad sõdurid. Ning Murulauk ei olnud kaugeltki jalast haawatud, oli waid nikastanud jala. Kindral, rõõmus Murulauki ja Mihkli käigu häist tagajärgedest, teatas staabiarstile, et ta Murulauki wäljalaatsareti asetaks mõneks päewaks, kuhu teda ka automobiilil wiidi. Laatsaretis oli wähe haawatuid ja haigeid. Murulauk asetses peaaegu üksinda suures ruumis omade „hüperbooliliste" unistustega, tundes endas mingit palawikku, mida ta pidas waid waimlise organismi palawikuks, atroofiaks. Ent siis hakkas ilmuma ohwitsera; nende rohkus kaswas juttudega eelolewa wõitluse hädaohtlikkusest.

Arst kõneles Murulaukile, et see on ikka nii: enne hädaohtlikke lahinguid tulla ohwitsere, kes naiiwi tsüünismiga enese haiglust tõendada, kuna arst waid teha näo, nagu oleks ta tõega neis leidnud mõnda „diagnostika punkti". Nad kaewata, et kaewikus ja liinil sarnased antisanitaarlised tingimused, et wõimata enam wälja kannatada. Keegi tõendada, ta jalad-käed olewat ära kuiwanud, teine, et ta süda pööritseb, kolmandal nohu jne. Ja need olewat kõik „kangelased".

Murulaukil hakkas seda kuuldes piinlik. Taewas, wõib olla peetakse ka teda simuleerijaks? Jala nikastus, milline narrus! Tal hakkas kuum ja siis külm. Ta püüdis end rahustada ja Luise peale mõelda, ent teated, mis ta tema kohta sai, olid halwad. Ta lõbustas waid. Oli see siis wõimalik? Kuis nuttis Luise, kui ta lahkus!

Äkki kuulis Murulauk tumedat mürinat. Seal algas wõitlus. Kas ta ei eksinud? Ta haaras weeklaasi ja jõi. Nüüd lähewad nad wõitlusse. Nüüd tõmbawad nad wõib olla läbi waenlase kawatsusist joone. Ta on siin, kurbuse ja waluga hinges, kuna seal on lohutus.

on unustus. Wõitluses on unustus. Ent mis teha? Kui saaks hloraali wõi morfiumi unustuseks.

Murulauk tundis endas meeletut rahutust, piiritut nukrust. Ei, ta ei suuda enam siin olla. Ta haaras taskuraamatu ja waatas Luise juustelokki. Ning siis suudles seda, kusjuures läks sentimentaalseks, nii et pisar langes juustelokile. Ta peas tundus siis nagu apopleksiat ja ta lamas mõteta ilmel wahtides tühjusse, kaugusse. Lamas ta niimoodi tund, kaks wõi läbi öö? Ta ei teadnud. Kui ta märkas oma olemist, oli walge ja kuuldus suurtükkide mürin wõimsam kui warem. Talle näis, nagu oleks ta wõinud surra selles olekus, teadmatuses, nagu oleks ta halwatud olnud sõjawingust.

Kuid siis tuli talle meele uuesti juustelokk. Ta waatas, kas wiimane alles. Nähes seda, tundis end õnnelikuna. See oli kui kauge aimus, kui kauge mõlestus. Siis asetas enese mundrisse ja katsus astuda. Ei olnudki walus. Sel hetkel tuli sisse keegi ohwitser sidemes näoga ja hirmunud silmega. Teda piirati ja küsiti, kas tuleb lahingust. Ohwitser jaatas, ent sidet lahti wõttes selgus, et tal haawa ei olnudki. Arst hakkas naerma. Siis tõendas ohwitser, et haaw ei paista wälja, waid on naha all, ning surus midagi arstile pihku. See, mida ta arstile pihku surus, oli wist naha alt wõetud „haaw", sest arst jäi nüüd kohe uskuma, et haaw naha alla ja hakkas midagi kollast määrima marlele, millega kattis „haawa".

Nii siis, altkäemaks ja kunstlik haaw, mõtles Murulauk. Ta arwas selle ohwitseri ära tunnud olewat. See oli parun von Üksküll. Ta oli kunagi esimese rewolutsiooni päiwil käinud maal talupoegi maha laskmas ja witsadega rahustamas, esinedes „kangelasena" kusagil mõisa terrassil parunitütartele. Nüüd, ilmasõjas, oli ta esimene argpüks, simuleerides haiget wõitluse aegus. Murulauk sülgas ja astus wälja teiste tähelepanemata.

20 minutit hiljem oli Murulauk oma roodu seisukohal. See oli tühi. Ta meele kerkisid tuttawad näod, Mihkel ja teised. Nüüd on nad kõik wõitlemas. Ja tema puudub seal! Ta hakkas jooksma suurtükkide mürina sihis. Ta ei tunnud enam oma jalga all. Ta nägi nüüd juba kolonne poristel teedel, nägi moonawoore. Üks kerge suurtükkide batarei sööstas täiel ajul üle wälja. Hobused wahus. Hüüded. Keegi jooksis talle wastu. Ta küsis oma polgu seisukohta. Saades teada, mis soowis, jooksis edasi, haarates ajuti käega rinna kohale, kus Luise juustelokk.

Murulauk sööstas ikka edasi. Sanitaarid punaste sidemetega tulid haawatutega. Murulauk wõpatas: need on tema polgu sõdurid? Ta nägi seda numbrist õlalappidel. Ta nägi üht kanderaami, mis näis üleni werine olewat. Ta peatus selle juures, sest seal näis midagi narmandawat, täiesti ärapurustatud, lõhutut olewat.

„Mõlemad jalad on ära kistud," tähendas sanitaar.

Murulauk kummardas haawatu kohale. Selle nägu, kes seal lebas, oli nagu werise liha mask. Ta oli üldse nagu tükk werist liha. See oli Mihkel Ader. Ent Murulauk ei tunnud teda ära.

Murulauk tõmbus tagasi. Midagi litsus ta suud. Ta küsis tasatasa, ja see tuli nagu tagasisurutud karjatus:

„Aga käed?"

„Ja, ka käed."

„On teda wõimalik weel päästa?" küsis Murulauk.

Sanitaarid kehitasid õlgu ja läksid edasi. Murulauk küsis: Mispärast see kõik? Miks tahab saatus seda werikäkki weel päästa? Kas ei oleks parem, kui ta sureks nüüdsama, kus ta ongi juba haua sügawuses? Millistele kannatustele, hädadele peaks ta weel elama? Ei, ei, teda on wõimata päästa.

Murulauk kuulis signaali. Kanonaad mürises, et kõrwad kurdiks lõi. Automaatselt küsis oma polgu seisukohta ja jooksis siis edasi. Wilisesid granaadid, sisisesid shrapnellid, kuulipildujate ragin, hüüded ja komando. Ja seal on tema root!

Murulauk paljastub mõõga. Weel wilgub ta mõttest läbi werine laip. Siis piirab teda ennast punane werileil.

* *
*

Sügispäike waatas läbi suure akna wäljalaatsareti saali, mis asetses ühes mõisas, ja mis jäi tulepiirkonnale õige ligi waenlase wiimaste operatsioonide tõttu. Mihkel awas silmad, pimestatud päikesest, et neid kohe jälle sulguda. Algul näis kõik ebamääraseña ja isegi ta mõtted olid ebamäärased, kui wõibki neid lugeda mõteteks. Ent nad hakkasid koguma, koondes ühele punktile. Muide, esimene mõte oli see, et ta elas üldse. Ent kus ta oli ja mis oli temaga juhtunud, seda oli taibata märksa raskem. Talle näis algul, nagu oleks ta laudas, nagu tunneks ta wärske sõnniku lõhna, ja nagu näeks ta lehma Kirjakut, kelle walged nisad olid täis piima. Lehm mäletses heina, mille lõhn segus wärske sõnniku lõhnaga.

Siis aga kadus laudalõhn ja selle asemel tekkis mingi muu, nagu apteegis. Ja nüüd nägi Mihkel, et ta lebab sängis, pehmes walges sängis waiba all. Kõik oli walge. Ta ei olnud kunagi sarnases sängis maganud. Oli ta sattunud Jõõpra paruni sängi? Ta oli kunagi poisikesena läbi mõisa akna piilunud paruni magamistuppa. Paruni säng oli walge kui lumi. Ja nüüd oli Mihkel Jõõpra paruni sängis. Millist imet küll ei sünni maailmas! Jõõpra parun ja Adra Mihkel! Kus siis parun ise on? Ta kihutaks koerapiitsaga Mihkli sängist wälja. Mihkel waatas silmega ringi.

Mihkel silmas eemal naisterahwast punase ristiga rinnal. Ja kuulis ohkeid ja hoigeid. Ning nüüd mõistis kõik. Tuli meele lahing, pealetungimine. Ning siis see silmapilk, kus ta kummardas ja siis... siis tõusid jalad kui õhku, taewasse, pea aga langes alla põrgu, põhja. Ning siis ei mäletanud ta enam midagi.

Nüüd on ta siis haawatud. Ent kust? Ta tundis midagi jalges ja kätes ja a i m a s. See tuli iseenesest, see aimus. Ta aimas midagi kohutawat, hirmsat ja ei tahtnud sellepärast selgusele saadagi, mis temaga oli. Ta käed on rambid, sidemeis, ja jalad? Tal on walus. Ta ei wõi liigutada. See aimus on nii õige nagu teadwus kõigist, mis on temaga sündinud. Ta tundis pööritust. Nüüd märkas õde punase ristiga rinnal. See oli Mihkli ligidale astunud, pehmelt ja tasa, õrn ja armas kui kehastunud halastus. Ja ka hääl oli tal õrn ja pehme, kui küsis:

„Soowite piima?"

Siis wastas Mihkel, aga ta hääl oli kui inisemine:

„Tahan."

Ja õde läks piima tooma. Ta tuli tagasi suure klaasiga. Mihkel jõi. Ent siis hakkas tal uuesti halb. Kui oli piim uuesti wälja tulnud, tundis Mihkel kergendust. Ta küsis waid:

„Mis minuga on?"

Ent halastaja-õde lausus põiklewalt, waadates udusel ilmel nagu kusagile teise maailma:

„Te saate seda pea isegi teada."

Muide, ta oli purustatud. Mihkel teadis isegi kust. Siis waatas silmega kõrwale. Seal lebas inimesi, hulk inimesi. Ühel oli pea kinniseotud. Ta nägu oli kahwatu kui lumi, huuled sinkjad. Siis ei näinud enam midagi, kõike mattis nagu udu. Ta kuulis waid:

„Jalad ja käed... purustatud..."

Ning teine hääl:

„On sel aga terwis!"

Mihkel lõi uuesti silmad lahti. Keegi oli tõstnud Mihkli waiba, kel must habe, silmad raamitud prillidega. Ja nägi Mihkel üle oma rinna walgeid sidemeid, sidemeid, sidemeid. See on tema, Mihkel, kel purustatud jalad ja käed! See on tema, Mihkel, kes ei wõi kunagi enam jälgida saha, ei wõi kunagi wõtta kätte wikatit!... Ja nüüd lõhestus, purunes midagi Mihklis. Waip langes uuesti ta peale ja Mihkel haaras hammastega waiba serwast kinni, mis ta suu kohale langes. Mihkel korises südantlõhestawalt, korises metsloomana, purustatud, häwitatud loomana, kelle rinnust tuleb wiimane surmaeelne karjatus surma korinana. Ja siis kadus kõik Mihkli teadwusest, aga ta hambad hoidsid weel kaua kramplikult kinni waiba weerest.

* * *

Raskemad haawatud, kelledele esimene abi oli antud ja kelledest surma hädaoht möödunud, ewakueeriti kõige pealt teistega kaugemale maa sisse parandamiseks ja rawitsemiseks. Nad asetati sanitaar-rongi, nende seas ka Mihkel. See oli pikk rong haawatuid ja saatjaid. Sanitaar-rongi moodustasid hulk kauba-, kolmanda- ja neljanda-klassi wagunid. Osa wagunid olid ilma ahjudeta, puudus õlgi, ja muist wagunid olid weel sõnnikused. Neid asetati porri kui loomi, kes oma ülesande täitnud, kui wериseid loomi, keda tuuakse tapamajast ja ei tea kuhu ja kellele wiiakse poristes kaubawagunites. Ent Mihkel oli sattunud siiski sõiduwagunisse.

Mihkel ei mõtelnud enam midagi. Tal oli ükskõik. Ta elu oli purustatud, oli häwitatud. Ta oli nagu tomp sidemeisse mähitud liha, nagu kala süda, mis kala sisikonnast wõetuna weel kaua tuikab köögilaual. Tal oli ükskõik, mis sünnib ümber, mis temaga tehakse. Ta ei hoolinud ei millestki. Kas oli temas weel midagi elawat, inimlikku? Kas suutiski ta enam mõtelda inimlikult? Ta oli nüüdsest peale waid asi, mis on tõsta, wõtta, panna. Ja kui olekski selles asjas mingit mõtet, kui ta suudakski mõista kõike, mis kasu oleks sellel kõigil?

Halastaja-õde, kes samas wagunis, kus Mihkel, hoidis käes morfiumi-pritsi, et wähendada hilisemate haawatute põletawat walu purustatud liikmeis. Ta katsus mõnede haawatute pulsi-lööke, tõstis oma käekese, mille randme ümber rihmuur, et seda waadata ähmase tule walgusel. Tume hämarus walitses wagunis, tume ja rusuw, nagu haawatute hoigedki.

Nähes haigeid rahulikkena, awas õde ukse ja astus wälja platwormile. Maastik möödus tontlikuna. Aeg-ajalt waatas kuu pilwi wahelt ja siis tundis õde piiritud kurbust ja nukrust. Möödusid kuused üksikuna ja rühmades. Oe põsed hakkasid õhetuma. Wast oli siin lahing, mõtles ta, ning nüüd näib, nagu ei oleks ükski sõdur weel neil wäljadel käinud; öö neelab kõik jäljed.

Õde läks tagasi wagunisse. Oli kustunud tuli ja wagun oli pime kui koobas. Seal lebasid haawatud ja palusid wett. Ent seda ei olnud. Oli rutuga tulnud ewakueerimine ja sellega ühes korralagedus, lohakus. Kusagil pimedas õlgedeta põrandal lebas keegi kõhust haawatu ja hoigas ahastuslikult iga rongi tõuke aegu. Ning teise haawa pealt oli läinud side ja uuesti nõrgus werd. Õde ei teadnud seda. Haawatu oli liig nõrk, et seda teatawaks teha, ja nii lebas ta werdnõrguw. Wõib olla, on rongi kohale jõudes ta üldse werest tühjaks jooksnud? Ent rong liikus edasi, ikka enam raputades, wäristades, ikka pöörasemal ajul. Näis, nagu wäriseks see hiiglamadu kogu pikkuses ja põgeneks hirmuwilega eemale kusagilt julmuste riigist.

Õde waatas pimedusse, püüdis lugeda hoigest haige soowi. Seal lebawad need julma aja ohwrid — ninatud, silmitud, jalutud, käsitud. Wõib olla, ootab temagi armsamat, noort leitnanti, samasugune saatus, kui seda, kes kaotanud jalad-käed? Õe ette kerkis Mihkli kuju. Miks päästsid nad teda üldse? Kas ei oleks parem surra lasta teda, kui et päästa kannatustele ja ahastusele? Surm oleks inimlikum, sest ellu jäädes saab ta ehk weel sada orda surema. Kõik praegune inimlikkus, ajakohase ühiskonna inimlikkus on piinaja timuka inimlikkus... Milleks see mäng, lohutuse mask? Ja temagi miks annab seda lahutuse maski? Ta päästis neid kannatustele. Ta oli kui tuhanded arstid, kes arstiwad läbipekstud kuritegijate haawu, et nad pooleli jäänud karistuse hoope enne surma saaksid täielikul arwul kätte. Ent olid siis need siin kurjategijad? Need, kes kõige raskemalt kannatasid? Need, kes teisi päästes oma elu ohwerdasid?

Rong sööstus pimeduses, weeres edasi püürasel ajul, tiiwustatud rataste.

Õde lähenes Mihklile. Nagu kehastunud lohutus laskus ta tema kohale ja silis ta pead. Ta haletses Mihklis kõiki teisi, kes Mihkli saatust jagasid.

Äkki kargas tagasi, midagi oli juhtunud, mida õde ei mõistnud. Lokomotiiw nagu tuias üliloomulikul ajul edasi. Kiiremalt, kiiremalt. Ta waarus wankuwast wagunist wälja ja oli nüüd waguni tagumisel platwormil. Paistis kuu ja ta tundis maastikku. Seal oli kirik. Ta oli kunagi siin suwitanud. Ent ühtlasi kaswas tas kohutaw aimus: Kui ta kunagi möödus masinistist, mäletas, olid selle silmad olnud — hullumeelse silmad. Ent siin oli ees jõgi, kus asetses puusammastele ehitud puusild — kuna waenlased olid raudsilla õhku lasknud — ja see wõis taltsutamata rataste raskuse ja hoo all sisse murduda; juba waikse sõidu aeguski oli sealt hädaohtlik üle sõita. Mis siis, kui masinist on tõega hull, ehk lohakas, ja ei peatu rongi käiku ülesõidul? Sild saab kahtlemata selle hullustawa sõiduhoo all sisse murduma, ning siis kukkuwad sajad haawatud, langewad mustawasse sügawusesse, surmakuristikku.

Kas see ei olnudki parem? Ent ei! Ei! Siin oli ometi suurem arw neid, kes wõisid terweks saada, oli neid, keda omakord ootasid, igatsesid ka siis, kui nad waid ellu jääksid, olgugi wigastena ja armetuina. Ja üldse, oli temal mingit õigust astuda ühiskonna raudse seaduse wastu? Küllalt ohwritest! Kas surma isu weel küllalt ei olnud täitunud? Miks nõudis ta weel, ikka weel?

Õde karjatas, sest rong lähenes ikka tulisema kiirusega oma hukatusele. Ta astus edasi tormawa waguni astmele, hoides kramplikult kinni käsirauast. Tuul hundas ja kiskus ta kuube kui lippu. Ta kargas üles. Haaras järgmisel hetkel wresü käsipidemest kinni. Wress kähi-

ses, krigises. Ta kummardus. Mis need sädemed, mis lendasid pressipakkudel? Ja siis hakkas ta naerma. Mis sundab tema üksinda? Siisti . . . Kui ka teised niisama ei uinu? . . . Wõi on see ainult wiirastus? On waid tema hull ja mitte masinist?

Lokomotiiw wilistas, lokomotiiw karjus appi. Ikka kihutas rong hool edasi tulitiibadega ratastel. Jõgi ei olnud enam kaugel. Öde ei lasknud pressist. Ta rind tõusis ja langes.

Wagunites oli waikne. Endiselt nõrgus werd selle hawast, kelle haawalt oli side ära langenud, nõrgus wahetpidamata. Oli ta jooksnud juba tühjaks werest? Endiselt lebas Mihkel, kui werine tuksuw hiiglakalasüda koka laul.

12.

Juba mitmendat päewa oli Murulauk kaewikuis. Sõdurid wahest kaewasid, wahest seisid ehk lamasid, ent ikka ühes paigas. Ees oli juba üle saja tunni üks ja sama „maastik", ülal sama taewas. Hall ja ähmane päiwil, must kui kuristik öösi. Wäljaköök ilmus suurte pauside järele. Ent ei olnud isu söögiks, sest närwid olid ponnitusel. Oli hea, kui lendas kuule, ja kui neid lendas, siis arwukalt. Ent kui ei, siis . . . siis waldas hinge õudus ja kurbus.

Murulauk sai sõbralt kirja, milles teatati, et naine mitte ainult wäga lõbusalt ei ela, waid tal olewat isegi austaja. Kui Murulauk seda luges, hakkasid wärahtlema ta „näpitsate" klaasid, mida oli pühalikult ninale asetanud. Ta oli palunud, et sõber tõtt teataks. Nüüd teadis ta siis küllalt! Nii olid siis need lood! Tema naisel on teine? Ja tema on siin — surma ja õuduse werikeerises! Oma walu ja nukrusega, oma musta ahastusega.

Murulauk ei leia enam rahu. Ta ei wõi kusagal püsida, ta rändab nagu somnambul kaewikuist. Teda piinab waikus. Just nüüd peaks olema suurim möll, just nüüd peaks ta uimastuma wõitluse surmawas wingus oma olemuse. Just nüüd tahaks ta langeda purustatud ajudega, purustatud südamega. Ta rändab eemale, ikka ikka eemale. Ta ei näe wiimast wahiposti, ei midagi. Ei näe metsa, ei wälja, ei raagus puid, ei waenlase seisukohti. Ta tahaks waid karjuda, karjuda, hulguda hundina, ja selles hulgumises wälja kallata kogu oma põletawa ahastuse, leegitsewa nukruse.

Seal on waenlased!

On need tõega ta waenlased? On waelaste wahisoldat ta waenlane, kuna ta hinges wõib olla leegitseb samasugune ahastus kui Murulaukisti? Kas ei ole naine ta suurim waenlane? Üksnes waenlast wõib petta, äraanda, nagu naine teda. Ja kas on nainegi waenlane? Kas ei ole kuu. tähed. pilwed. taewas kõigile? Kas ei ole metsad,

mäed, jõed, põllud, orud kõigile? Ja ometi wõitlewad nad nende pärast, püüawad üksteiselt ära kiskuda. Niisama nagu naist, keda temalt kistakse, sest ka naine on niisama päikese kiire tütar, kui see puu ta silme ees, kui see muld ta jalge all.

On olemas maailmas ruum. Ja selles kõrges külmas ruumis pöörlewad traagilised planeedid. Ja selles kõrges külmas ruumis keerleb maakera, wäike pall — wäike liiwakübe. Selle liiwakübeme peal asetseb rühm inimesi, kes wõitleb oma olemise eest, leiwa pärast. Ja see rühm inimesi, halastuswääriline looduse wõimude, saladuste ja wägede ees, — see rühm inimesi tapab, surmab, kiusab, petab üksteist, joob werd üksteise soonist. Seda on talle weel wähe, ta tahab olla maailma walitseja, kõikide aegade, kõikide ruumide, kõikide planeetide walitseja. Kui lapsik ja weider on see! Kui lapsik on ka inimeste wõitlus üksteisega!

Üks hetk näis Murulaukil, kui oleks ta templis ja ta ekstaas tõusis. Ent siis tuli süntees: kõik hakkas ta hinges wäiklasena protesteerima, süüdistama wäiklasi nähtusi. Ta pea langes norgu. Ka tema on wäiklane omade wäiklaste kannatuste ja waludega.

Taewas, milleks kõik see inimelu! Ent nähes eemal kaugel hämardumas mustas öös musta siluetti, wõpatas siiski. Ta kartis? Mida? Oma elu? Häbi, häbi! Häbi kõigile inimesile — mõrtsukaile ja tapjaile! Häbi neile, kes inimesi üksteise peale saadawad, terwed rahwad üksteise wastu kihutawad — üksteist tapma, üksteist riisuma, häwitama, purustama. Muide, süüdi ei olnud rahwas, waid juhid, rahwa tukru, elu ja were kulul. Rahwas ei taha kunagi sõda. Paar, kolm nõrkpead, idiooti, wäljasurijat, degenereerunud elawat inimlaipa — nende pärast on sõda. Need, kes pidutsewad öölokaalides, surmawad kirge eneses, peawad hullustawaid orgiaid — need on tahtnud sõda.

Murulauk litsus huuled wastamisi. Uputada need kõik inimwerde, ülespuua, maha lasta . . . Oh, oleks see wiimane sõda, sõda, mis lunastab inimkonna, sõda, mille järele oleks igawene rahu!

Ent siis tuli ta meele jälle Luise. Ta nägi teda oma ees sarnasena, nagu ta teda nägi wiimast korda, kui lahkusid mõlemad. Nüüd oli ta kõik teise päralt, teise päralt. Ja kuum hoog käis üle Murulauki. Ta ihkas teda ikkagi, eriti nüüd, sõjas, kus naine, kauge ja wõluw, näis ainsana kohutajana. Tal ei olnud siin kedagi sõpra, ja see tegi meele weel raskemaks, et inimene, keda üle kõige armastas, teda pettis.

„Pea!" kuuldus äkki hüüd.

Murulauk ei näinud selles hüüdjas waenlast, waid inimest. Jah, inimest wajas ta, inimest, kes mõistaks ta walu, ta ahastust, lohutaks teda. Ja Murulauk lähenes talle, tahtes öelda midagi inimlikku, inimlikku ja head. Ta ei näinud waenlaes sõdurit, ei, waid inimest.

Ja Murulauk pistis käe põuetasku, pistis selleks, et wõtta juukselokki ja näidata seda waenlasele ning öelda, et see on ta naise oma. Ta teadis, et oleks ta seda teinud seal, omade juures, oleks teda lihtsalt naerdud, ent siin oli tundmatu inimene.

„Mitte lasta!" lausus Murulauk.

Ent samal hetkel, kui ta seda ütles, kõlas pauk ja sõna „lasta" tuli kahes silbis „las- ta!" Murulauk seisis hetk aega, nagu kaheldes, kas on üldse olemas maailmas inimesi, waarus siis ette, taha, ning laskus sõnatuna maha.

„Inimene," kel oli seljas sõduri rüü, kargas Murulauki juure. Ta kahtis talle jalaga anda hoobi ja öelda: „Siga, wõi rewolwri järele haarab!" Ent siis waldas teda tung näha, kas tal tõega rewolwer taskus, ja milline. Ta laskus ilma mingi humaansuseta Murulauki kõrwale ühele põlwele ja pistis käe ta põue. Ta tundis Murulauki soojas käes mitte rewolwrit, ent midagi muud, mida ta kramplikult weel kinni hoidis sõrmiga, mis taskuraamatu wahel. Ta kiskus selle Murulauki käest, tunnistas, ent ei näinud hästi, wõttis elekter-lambi ja waatas uuesti.

See oli must juukselokk punase lindiga.

Sõdur, kel oli inimese süda, tundis äkki, kuis ta süda jäi seisma. Siis karjatas ta nagu elajas ja langes Murulauki kohale, aga ta silmist weeresid pisarad. Sest ka tema, i n i m e n e sõduri mundris, oli unistanud wast oma naisest.

* *
*

Laatsaret, kuhu Mihkel ewakueeriti, lõhnas karbooliga, jodoformiga, jodiga. Waikselt hoigasid kõhust haawatud. Kellegil wõeti wast siin ristluust wälja shrapnelli distantsiooni-toru waskne koonus. See oli suurtükiwäelane. Õde, kes Mihkliga ühes wagunis oli kohale tulnud, toimis haawatute juures. Tol ööl, mil näis, et rong kihutas wastu surmale ja hukatusele, pääsesid kõik: kas oli waid julm wiirastus, ei olnud masinist hull, waid olid rikkis õe närwid üleliigsest ponnitusest. Täielikult walitses masinist raudse täku üle, ja rong peatus ees nõrka puusilda. Pääsesid haawatud surma hädaohust, mida ei olnudki..

Õde waatles haigeid. Siin oli haawatu, kes nuttis lapsena, kui seoti ta haawu. Oli teine, kes naeris totralt, kui ta poole pöördi küsimusega. Siin oli haawatu kes, kui ta millegist kõneles, peatus äkki, kahwatas ja lebas siis sõnatuna, olles kui warjusurnu, pool, sageli tund aega. Ent siis ilmus ta näole jälle puna ja ta kõneles, jätkates sama mõtet, mida wäljendanud poole wõi tunni aja eest. Ning nii ta küsimused, wastused, liigutused. Tahtis wõtta klaasi, sirutas käe, kahwatas, tardus, lamas tund, pool, ning wõttis siis klaasi ja jõi. Jättis pooleli

joomisegi, kui kuli tõbe hoog peale, et seda jatkata hulga aja pärast, nagu ei olekski pidanud mingit warjusurma pausi.

Ja oli siin keegi ruskawa habemega. Kui ta tõusis, et kuhugi minna, pidi karglema ühel jalal, kuna wasem jalg hakkas kokku ja lahti tõmbuma põlweliikmest ja ülesalla käima kui tsilindri wänt, kord-koralt ikka kiiremalt, et wahel näis, nagu wapustaks ta jalga üksainus suur wärin. Siis hakkas jalg ikka aeglasemalt ülesalla ja kokku-lahti tõmbuma, ning jäi lõpuks püsima.

Olles seljali kummist õhuwõrul, tundus Mihklil, nagu paistaks päike ja oleks kuum suwipäew. Ta oli nagu Koplis, kus helisesid kuljuskellukesed karjaloomade kaelas. Taewas laius, oli sinine ja awar. All rohetas wäli, puud, põõsad. Ning päikese kiired, lõpmatud kiired.

Mihkel awab silmad. Ta waatab lakke, nägu wahane, läbi paistew, nina pikk ja teraw. Waatab lakke ahastuse ilmel ja haletseb iseennast, sest et kui teised teda haletseks, oleks ta ammugi surnud, oleks rahuriigis, kaugel kõigist maisest kannatusest ja waewast. Waatab lakke, kuna kurku nagu nööritakse, waatab udusel pilgul ja ei näe ometi midagi. Laiub waid walge kaugus, laiub ja laguneb. Ja selles kaugeses näeb äkki naist ja lapsi. Nad on kui inglid ja püha neitsi pilwi wahel.

Õde astub ta juure ja küsib:

„Kas Teie ei tahaks koju kirjutada? Ma kirjutan . . ."

„Ja, kirjutage!" lausub Mihkel nõrgalt.

Õde, wäike ja paks, kes nii osawasti teeb oma „hirurgilisi manipulatsioone," läheb ja toob kohale kirjutusriistad ja paberi. Ent Mihkel mõtleb, mida kirjutada. Mida? Et ta on jalutu, purustud? Tema, keda wõib olla kodus oodatakse kui päästjat, hea ja õnnelise elu toojat, nagu muiste. Leiwa ja rahu toojat.

„Mida kirjutada?" küsib õde. „Olete naisemees?"

„Ja, naisemees."

Õde kirjutab ja loeb ette:

„Armas naine! Olen raskesti haawatud ja leban haigemajas . . ." Kas niimoodi?"

„Ja, hea," wastab Mihkel, ent ta hääl wärahleb, kui jätkab: „Lisage juure, et loodetawasti paranen ja tulen . . tulen . . ."

Mihkel ei saa edasi. Õe käsi hakkab wäärahlema. Ta pöörab Mihkli pealt pilgud kõrwale. Ent Mihkel mõistab oma lause mõttetust. Ta ei saa enam kunagi terweks. Ta ei saa enam kunagi omal jalgel koju minna. Ja kui ta ka koju wiiakse, ei saa ta kunagi lapsi tõsta oma põlwile, ei silitada nende walgeid päid. Ei saa iialgi, iialgi wõtta Leena ümbert kinni, nagu tol Jaaniööl maal, mil tegi Leenale ettepaneku omale naiseks tulla. Ja ei saa enam teha tööd koduste heaks, et surisewad jalad, et rakkus peod. Kõik on otsas, kõik on lõpetatud.

Ja nüüd karjatab midagi Mihkli rinnus, karjatab südant lõhestawalt möödus laulatus, kui sõda kiskus Antsu enese werisauna nagu Ma ei ole enam inimene, olen waid tükk tuikawat liha. Miks ei surmata mind? Miks ei tapeta mind? Loom tapetakse kaastundest, kui ta on wigane, armetu. Hobune, siga, lehm surmatakse kui nad on tõbised. Lind surmatakse, kui ta tiib wigastatud. Isegi hunt surmatakse, kui ta lebab haawades maas. Ent mina, inimene, mõistusega inimene, keda loonud Suur Looja oma palge järele — mina pean elama purustatud liigetega, weel enam purustatud hingega, ja ükski ei haletse mind!!!

Mihkel hoigas. Suurem walu põletas ta hinge, kui ta ihu. Siis palus:

„Halastage, halastage õde! Andke kihwti! Surmake mu! Halastage!"

Ent siis pöörles kõik ringi. Lagi pöörles ja wajus ja tema pöörles sängiga ja tõusis. Siis kadus kõik ta teadwusest ja ta lebas, walge ja kahwatu, peaaegu läbipaistwa nahaga, pika terawa ninaga, nagu surnu.

—— . ——

13.

Antsu ellu tungis midagi uut, määratut ja ähwardawat. Waewalt möödunud laulatus, kui sõda kiskus Antsu enese werisauna nagu tuhandeid, miljoneid teisi, kes pidid jätma maha oma perekonna, majapidamise, mugawa kodu wõib olla lagunemiseks. Neile ei antud aega omi asju korda seada, oma „tegewust likwideerida," waid saadeti täiskiilutud kaubawagunites kuhugi nagu loomi dresseerimiseks, et neist wälja tuleksid õpetatud häwitajad, tapjad, lubatud mõrtsukad. Oli perekondi, kust lahkusid kõik mehed, oli maju, kuhu jäid waid raugad, lapsed, naised ja tõbised. Sageli saadeti isegi tõbiseid, kuna kommisjonid pidid hoolitsema, et wastaw arw suurtüki-liha täis saaks.

Linnas käisid ringi kuulujutud, et keegi naine, kel oli hulk lapsi, läks hulluks, kuna oli raskejalgne ja talle lõi piim pähe, kuuldes, et perekonna toitja wiiakse kroonuteenistusse. Kellegi töölise naine, kel oli seitse last, sai rabanduse ja suri; mees aga wiskus kurbuses ja ahastuses kaubarongi alla, arwates et sõjas ikkagi surema peab. Üks leskmees uputas enne omad lapsed kui wäeteenistusse läks.

Õhkkond oli täis ähwardust ja õudust. Inimesed olid nagu uimased, nagu joobnud; näis nagu oleks sõja wing juba tagafrondil lagunenud, tuues enesega surma, õudust ja hirmu. Ent see oli ainult laialiste masside seas. Rikkad, spekulandid, marodeerid aga suplesid shampanjeris wõimsamalt, kui enne ja lasid elada sõda, mis wõimaldas neile suuremat naudingut, kui waremalt. Kullawihm sadas nende üle, kattis neid ja nende musti toiminguid wälise hiilgega.

Mõni wäew tagasi näis Antsule, et see kõik, mis tulemas, on ikkagi weel kaugel. Ent nüüd oli oodataw käes, kuigi weel horizondi taga. Tõsi, ei olnud weel kaugeltki kuulda suurtükkide mürinat, ent juba haaras siingi Antsu wõitluse palawik. Ta teadis, et peab alluma, et käed on jõuetud fakti ees. Ent ta tunneb siiski waenu sõja elajaliku dendentsi wastu, kuigi ta halli ellu tungib midagi uut, enne olematut, wõib olla isegi huwitawat. Nüüd ei pruugi ta enam kuulda aurnwasarate paukumisi . . . seal ees saawad paukuma teistsugused wasarad.

Antsu lahkumise päewal läksid teda saatma õde Aino ja Helmi. Waksalis oli ka Mihail Orlow, kes sinna ilmus muidugi enam Aino kui Antsu pärast, keda ta waewalt tundis; Antsu ärasõitu kuulis ta Ainolt, keda ta mõned korrad kohtas ja kes talle kord Antsu tutwustas. Oli waksalis ka Reimann, ent tol korral oma uue kunstliku jalaga, toetudes end kepile. Nähes Reimanni peaaegu terwena, ainult wähe lonkawana, punastas Aino ja oli segane, nii et ei suutnud Reimannile midagi ütelda. Taewas, ta oli ju terwe, nagu enne kunagi, ja midagi sooja, kuuma waldas Aino südame.

Reimann aga, nähes Mihaili, wabandas end, tõendades, et ta uus jalg pigistada, olles sellega weel harjumata ja lahkus, näol tagasisurutud walu jäljed. Wõib olla, ei pigistanud teda uus jalg, waid pakitses südames wäljakannatamata walu ja ahastus?

Waksal, see kõikide sihtide tsentrum, oli täis palawikku. Õhk wibceerus psüühilise ponnituslaine hiilges. Kõik tulijad rongidelt, mis mürinal ette sõitsid, tõid teateid. Toodi haawatuid ja asetati autodesse. Kõik kohad olid täis uusi nägusid. Helisesid wahetpidamata kellad, mürisesid ja wilistasid lokomotiiwid. Õhus huljus nutt ja naiste hulgumine. Tulid sõjawangid. Ent nüüd sündis midagi. Keegi wana eideke, tudisewa walge peaga, astus wangide juure ja küsis ahastuwal häälel, mis kostis nagu teisest ilmast:

„Miks tapsite mu poja?"

Hetk aega walitses hauawaikus. Näis nagu ei oleks seda küsinud wana naine, kelle jalg haua kaldal, waid Rahwas-Ema. Ja weel sügawamaks, piinlikumaks muutus waikus, kui ta kordas weel enam ahastawalt:

„Miks tapsite mu poja?"

Wangid, kahwatanud, külmad ja kinnised, waatasid wana naise otsa, kes nende rahwuslikus keeles küsis, ilma et ükski joon nägudel oleks peegeldanud nende sisemist tundmust. Külmad ja kinnised, astusid nad edasi sõdurite saatel, kunni mattis neid rahwamurd; ka emake kadus rahwamurru sekka.

Ants jättis Mihaili, Ainot ja Helmit jumalaga. Aino oli surmakahwatu. Helmi oli rahulik, nagu inimene, kes oma osa on saanud sellelt, kes talle wõlgnes, ja kellest nüüd wõib lahkuda kergel südamel.

Ants waatas sõduritega täitunud wagunite poole ja mõtles: Palju tuleb neist tagasi terwetena? Palju wigastena? Ja talle näis, nagu oleksi need wagunid suured kirstud, puusärgid.

„Käi ühiswagunisse!" käratas alamohwitser.

„Eemale ära!" ajas shandarm.

* *

Keegi sõdur tahtis wagunis olewaile seltsimeestele midagi anda, ent samal hetkel lõi talle keegi ülem wastu nägu. Pakk kukkus alla waguni ja platwormi wahele, purunes nagu pudel. Siis sai sõdur weel teise hoobi wastu nägu, kuna „ülemus" pakis wiinapudeli arwas olewat. Siis hakkas rong liikuma. Ants waatas kaubawaguni kõrgest aknast wälja, kunni kadus ta profiil taewa hallil foonil. Sõdurid ja saatjad karjusid „huraa!"

Aino lahkus waksalist Mihaili ja Helmi saatel nukralt. Saab ta weel näha Antsu? Terwena wõi wigasena? Wõi ei tule ta enam kunagi?

Tol päewal juhtus nii, et Aino saatis Reimannile kaardikese, paludes teda oma juure. Ta leidis, et ta enam ei wõi wiiwitada, waid peab wastama, ükskõik mida, kas head wõi halba. Taewas, ta peab ju ometi kord kindla seisukoha wõtma, ta ei wõi ju teda nii öelda narrida, lastes wiiwitada. Ja et Reimannil oli kunstlik jalg, mis teda nii öelda jälle normaalseks tegi, peaaegu wäliselt füüsiliselt terweks, nii et ta end enam wigasena ei pruugi tunda, siis saab tal seda kergem olema talle öelda, et ta teda ei armasta. Et ta aga Reimanni ei armasta, selle kohta oli Aino juba eneses selgusele jõudnud: ikka ja alati oli ta meeles Mihail, eriti sellest saadik, mil ta talle awaldas armastust näokatte pidul. Ta igatses Mihaili ja unistas temast, kui teda ei näinud, olles rahutu-rahutu. Ent kui ta teda nägi, terwena ja elurõõmsana, siis oli ta õnnelik, lõpmata õnnelik.

Reimann tuli. Ta ilmus uue kunstliku jalaga, toetudes kepile, ja ei wõinud sugugi aru saada, et ta on wigane; ainult lonkas weidi.

„Teie soowisite mulle midagi teatada," lausus Reimann istudes ja raskelt hingates. „Palun!"

Ent Aino ei saanud sõna suust; ta punastas ja waikis.

„Loodan, et see asi sellesse ei puutu, mida ma kord Teile kirjalikult awaldasin," jätkas Reimann. „Sest wastuse selle peale andsite mulle isegi: kõige pealt tänawal, teiseks oma ilmumisega „Päästeliidu" näokatte pidule kellegi sõduriga ning kolmandaks Teie waksalis olek sama sõduriga. Kuna mul andmeid on, et Teie wiimasega weel mitmel puhul olete läbi käinud, oletan, et ta Teile enam on kui mitte midagi wõi mina, mille järeldusel siis ka meie wahekorra lõpetatuks olen pidanud."

Aino waatas Reimanni otsa. Ta nägi waid kaht silma, pruuni silma. Neis silmis oli midagi, mis ta tähelpanu köitis. Neis näis olewat kurbus, ent ometi ei olnud nad kurwad. Nad olid kui udused, ent ometi ei olnud nad udused. Neis oli midagi uhket ja siiski alandlikku. Ja siis, ei tea miks, tundis Aino tungi end wabandada. Ta kõneles Reimannile, mil põhjusel käis näokatte peol ning püüdis tõendada, et tal Mihailiga midagi ühist ei ole: on waid juhuslikud kohtamised; Mihaili sõber elab neil korteris, mille tõttu nende kohtamised wõimalikud. Wõib olla, ütles ta seda kõike troostiks Reimannile, kes teda armastas ja ometi oli uhke omas õnnetuses mitte wastuarmastust leides, ja seda põhjusel, et oli wigane?

Äkki astus sisse Mihail Orlow. Aino tutwustas teda Reimannile. Ka Helmi oli tol hetkel sisse astunud; ta ütles Orlowile, Reimanni peale tähendades:

„Aino endine peigmees."

„Endine?" Mihail kehitas õlgu. „Olen seda herrat näinud waksalis ja wist ka näokatte peol?"

„Nimelt..."

Tekkis waikus. Mihail waatas leekiwal silmel Aino peale. Kui ta teda teretas, wärahtlesid ta käed. Kogu ta läbikäimine Ainoga tuletas meele looma, kes selleks ohwrit jälgib, et parajat aega oodata peale kargamiseks, sest et see oli kõik pettus, simuleerumine. Mihail oli hoidunud tagasi, et wõita waid usaldust, olles kindel, et selle läbi saawutab Aino, ent Ainot ihailes ta wõita igal hinnal.

Mõlemad mehed waatasid üksteist, kuna kumbki nägi teises wõistlejat. Mihail naeratas: eh-ma, wõi peigmees! See on waid nali! Aga kes teab?... Ja tal tuli midagi meele, mis ta otsaesise pilwe ajas.

Alustati kõnet. Jutt kaldus poliitikasse.

„Kui walitsew klass ei saa ära pühitud," lausus Reimann, „siis hukkub kogu riik. Need walitsewa korra riismed ongi juba wiinud riigi turistiku kaldale, jääb waid üle teda alla tõugata."

„Patriotism teeb meid tugewaks," lausus Mihail nürilt.

„Teie waatate patriotismi peale, nagu oleks see mõni woorus," lausus Reimann. „Patriotism on waimu nõrkus. Kui ma patriotismi näen tagafrondil, tuleb meele tsirkuse kloun, kellele käsa plaksutakse, kuna ta nägu wäga weidraks wääbatud. On möödunud aeg, kus patriotismis oli ülendawat. See ideaal ei juhi meid mingisugusele otsitud tõele ega ihatud wõidule. Nagu praegune ühiskondlik kord on ülal kunstlikkel alussambail, mida moodustawad ülewõõbatud enesekasu, wägiwald, usulik pettus — samasugune walewärw on ka rahwuslik patriotism, mille all poliitiline morandism. Miks lõikate

patriotismi nime all õigusel kõrt, pistate lohutuse ideaalil peast silmad?"

„See rahwas, kes on suur patriot, ei hukku iial," lausus Mihail terawalt.

„Ent see on lapsikus."

„Eh=ma! Olen uhke oma lapsikuse peale."

„Sellepärast, et Teil muud omadused puuduwad, mille peale uhke olla."

Mihail ja Reimann waatasid üksteise otsa, nagu oleks nad walmis üksteise peale kargamiseks. Nende enesewalitsus oli ponnitusel.

„Teie olete wist wigastatud sõdur?" küsis Mihail. „Järeldan seda Teie ülesastumisest näokatte peol, mida preili Aino mulle hiljem tõlgitses."

„Ja," wastas Reimann.

„Miks siis Teie oma jala lasite purustada, kui Teie ei ole patriot? Oleksite wõinud parem wangi anda end."

„Näen, et Teie wiimast õiglasest südamest soowite," lausus Reimann rahulikult. „Ma wõitlesin selleks, et Teid wõimaldada Teie armast isamaad päästa ... keelega."

„Mis Teie sellega tahate öelda?"

„Seda, mis see lause ütleb."

Helmi kuulas seda pealt ja arwas paraja aja olewat õli tulde kallamiseks; talle tegi see waid nalja, pidades waieluse õiglaseks põhjuseks mitte ilmawaadete kokkupõrget, waid... armukadedust. Ta oli Mihailile waremgi tähendanud, et teda nokkida, et Ainol on keegi endine austaja, kellest Mihailil wõistleja wõib saada. Ent nüüd seltsis sellele soow, selgusele jõuda Aino seisukoha wõtmises kahe meesterahwa kohta, kelledest ta teadis, et nad mõlemad teda tahawad; Ants oli sõjas, kohta ei olnud kumbagil, nii et oleks kohane aeg selleks, et wähemalt Aino tulewikku kindlustada, wõi selgusele saada, mis teda tulewikus ootab; nende majanduslik seisukord ei olnud ju kuigi hiilgaw ja iga järgnew päew tegi üksnes muret, kuis läbi saada. Ja nii ütles siis Helmi, tehes wõimalikult naiwi näo:

„Kuna praegu on mõlemad isandad siin, leian ma juhuse olewat Ainole südame peale panna, et ta weel praegu oma õiglase seisukoha mõlemi herra wastu awaldaks, kuna minu teada herra Reimann on Ainole teinud uue ettepaneku, kas saada wastuse „ja" wõi „ei", ja kuna ka herra Orlow on Ainole oma armastust awaldanud. Kas herrad toetawad mu ettepanekut?"

Eh=ma! mõtles Mihail, siis on see mees ehk täna wastuse saamiseks siia ilmunud? Siis pead sa tragi olema, poiss. Ja ta ütles kähku, olles oma wõidus peaaegu kindel ja soowides wastast alandada. kelle terawad sõnad ta iseteadwust haawasid:

„Usun, et nüüd on jah kõige kohasem aeg, kus preili oma wastuse annab, kuna ka mu wõistleja siin olewat."

Aino punastas. Taewas, mis pidi ta ütlema? Ta waatas etteheitwalt Helmi otsa, kuna ei suutnud wihastada. Reiman aga istus kiwistunult. Milline taktika puudus, mõtles ta; ta oli oma sisemises olemuses Ainoga kõik lõpetanud, tundes waid naudingut ta lähedusest. Siis aga mõistis Aino: see oli waid nali! Ja ta ütles niisama ruttu ja järsku, kui see mõte tuli, et kõik on nali:

„Ha, ma annan wastuse kõikide kuuldes... Reimanni kasuks!"

Ent samal hetkel tärkas tas mõte, et Reiman sellest naljast loeb pilget enese kohta, ja ta nägu tõmbus tõsiseks ning ta kahetses, et oli öelnud niimoodi. Waene mees, ta teadis ju ja sai wäga hästi aru, et Aino teda ei armasta!

Ent üllatus tuli teiselt poolt: Mihail pööris sõna lausumata ümber, pani sineli selga ja astus wälja. Toas oli hauawaikus. Helmi naeris lõpuks, ent see kustus, kui uks mürtsudes kinni langes. Aino waatas hirmunult talle järele ja ei mõtelnud muudkui: Taewas, mis ma sellest ütlesin! Jumal, mis ma sellest ütlesin! Ta ei mõistnud mind, sest see oli kõik naljaks wastupidi mõeldud.

Ent Reimann, kes hästi mõistis Mihaili tõsist küsimust ja sellele järgnewat Aino wastust, mille tõttu ta pisut kahwatas, sattus nüüd oma korda eksitusse: Mihaili lahkumine näitas waid, et see ei olnud sugugi nali, mis Aino wastas Mihaili tõsisele küsimusele. Ta armastas Ainot endiselt, wõib olla weel enam, kuna Aino oli kättesaamatu, ja sai nüüd äkki pimestatud lootuse kiirest; ning Mihaili lahkumine oli talle kui uppujale päästewõru, millest ta pimestuna kinni haaras, nägemata, et päästewõru raudast oli ja teda enesega wette wõis kiskuda. Ning nii sündis uus arusaamatus, kui Reimann lausus, õnnest joobunud häälel:

„Ma ei wääri Teid, Aino! Ma ei wääri Teid!"

Ent Aino ei kuulnud, ei näinud midagi; ta jooksis teise tuppa, surus pea patja ja nuttis.

14.

Nüüd elas Helmi küll naisena, ent naisena, kel puudus mees, ja ta mõistis, et Antsul oli õigus, kui ta ütles, et laulatustunnistus ei suuda täita abielusängis mehe kohuseid. Ent selles ei olnud Helmi mure, see oli waid majanduslises küsimuses; elu ei olnud sugugi nii kerge, ja Helmi tundis wast nüüd, kui palju oli ta kaotanud Antsuga.

Ühel päewal astus Sahker tuppa, teretas sõbralikult ja lausus, nagu ei oleks midagi juhtunud maskeraadil:

„Proua! Lugu on niisugune: ma müüsin maja „Isamaa päästeliidule." Weel paar sarnast maskeraadi — ja maja ongi makstud! Nüüd teatan, et mainitud liit asutab siia laatsareti, mille tõttu maja muidugi tühjendatud peab saama. Nii siis, olen sunnitud teatama, et üürilised kiires korras omale teised korterid waataksid."

Helmi kuulas põrutatuna. Tal oli mõttes olnud, weel üht tuba wälja üürida, nii et ta Ainoga ühes toas oleks elanud, et sellega läbisaamist hõlbustada. Nüüd oli siis ka see lootus purustatud. Ja kuhu pidi ta kolima, kuna linn oli täis kiilutud, aga uusi maju ei ehitatud.

„Aga kui mul ei olegi paika kuhu minna?" küsis Helmi.

„Siis saab wälja tõstetud."

„Mu mees on sõdur!"

„Mees on sõdur, ja mees on sõdur! Sõduritele just laatsaret tehaksegi. Kui Teie heaga ei lähe, siis on Teie wäljatõstmine karanteeritud. Teatan seda Teile, kui selle maja wolitatud walitseja. Õhtul ütlen tähtaja. Usun, et Teie hiljemalt kuu aja pärast ära kolite."

„Aga kuhu ma siis lähen?" küsis Helmi ahastuses.

„Teen Teile ettepaneku: hakkake minu perenaiseks. Teise korra tuumid jääwad esialgu seltsi tarwitada. Ühe korteri saan ma omale, sest et seltsil ei ole tulu mind wälja tõsta, täidan maja ülewaataja ülesandeid. Teie kolite minu juure ja Teie tuttawaile näib edasi, et ma elan Teie juures, nagu nüüdki. Ent mööbli oma uue korteri jaoks soetan eneseie uue, kuna mul ammugi soow oli kunagi omas kodus mugawalt elada. Siiamaale puudus mul selleks wõimalus. Sõda andis wõimaluse, ent puudus korter. Nüüd on mul kõik wõimalused. Perenaine waid puudub. Esialgu lepin Teiega."

„Tähendab, Teie esinete mulle awaliku ettepanekuga Teile armukeseks hakata, wastasel korral ähwardate majast wälja ajada?"

„Nii see on, kui asja peale just sellest küljest waadata."

Helmi waatas pärani silmil Sahkeri otsa. See mees tahtis teda wõita! Juba teist korda! Ja siis ütles Helmi äkki, eneselegi ootamata:

„Aga lubage! Ma ei suuda Teist aru saada! Kuu aega tagasi, weel wähem kui kuu tagasi, olin ma waba. Ligemale aasta olete siin elanud, ilma et mind ühe pilgu wääriliseks oleksite pidanud — ja wast siis, kui mehele hakkasin saama, tegite mulle esimese häbemata ettepaneku. Sel korral oli see mõistetaw: ma olin ju armuke, kellele wõib häbematusi awaldada. Ent nüüd, nüüd olen ma naine... Ja ometi esinete nüüd uuesti, pealegi ultimatiiwselt. Ma ei mõista, mis sunnib Teid just naisega abielu rikkuma? Pealegi on neiusidki küllalt, keda wõite õnnelikuks teha."

Sahker näris huuli, pani siis sigari ette, mida wõttis paksust hõbedasest toosist ja lausus:

„Waadake, enne ei pannud ma Teid tähele. Wast selle läbi pöördus mu tähelpanu Teie peale, et Teid keegi tõsiselt tahab. Ja siis see pettus näokatte pidul, millest ma tõega waimustatud olen ja mis nii selgesti Teie poolt kõneleb. Ma olen tähele pannud, et Teie olete ikkagi naine, kes wäärib paremat seisukorda. Teie mehe õde wõib ju Teiega ühes minu juure elama tulla. Ma ei saa mitte midagi wälja paista lastma. Ühes toas wõib ju Teie endine mööbel olla, et temas mitte kahtlus ei tõuseks. Teised toad on aga minu sisustusega. Teie elate oma ette, peate mu korteri korras, walmistate toitu, olete ühe sõnaga perenaine. Teie tuttawaile olen waid üüriline, kel oli wõimalus mööblid osta ja teise korteri saada, kuhu Teie edasi perenaiseks tulite, kuna juba kord mu perenaine olite. Teie ei wisanud mind tänawale enne, nüüd ei wiska ma teid. Käsi peseb kätt. Praegusel korteri kriisi aegus on see mõistetaw. Kas Teie pidite siis oma koludega tänawale minema?"

„Aga Teie nõuate liiga palju."

„Kuidas arwate. Pidage waid meeles, et Teil tuleb esimesel wõimalusel korter tühjendada laatsareti jaoks. Ülewal olen kõnelenud juba. Kellegil, s. o., korter nr. 2 üürnikul on wõimalus juba nädala pärast wälja minna — on saawutanud juhusliku korteri — sinna kolin ma kõige pealt. See on kõige suurem korter majas. Kolm sarnast nagu Teil siin. Nii siis, kas tulete ühes wõi lahkute majast. Teie näete, et ma soowin Teile waid head. Teie mees on sõjas. Teenistust Teil ei ole. Mis jääbki Teil üle?"

Sahker pööris ringi ja läks. Helmi langes jõuetult istmele. Teda wisatakse tänawale! Kuu aega weel on tal wõimalus siin olla! Ja siis? Kust leiab ta korteri, kuna linn on tõega kui täis kiilutud inimestest? Ent kas ongi see nii hirmus, kui ta Sahkeri ettepaneku wastu wõtab? Ta wõib Sahkerit petta nagu tol korral maskeraadil: kolib Sahkeri suurde korterisse ja ei andu talle. Ning Aino? Aino ei wõi teda sugugi süüdistada: katsugu ta ise otsida teist korterit! Mingit kahtlast warju ei langeks ta peale, kui ta ka Sahkerile anduks. Ja pealegi koliwad nad seltsis...

Ent siis tuli Helmile meele Ants. Ta oli teda armastanud, oli teda omale naiseks wõtnud seaduslikult — ja tema? Teised naised nutawad meeste järele päewade kaupa, ei leia lohutust, ent tema julgeb niimoodi mõtelda. Jumal halasta, mis peab ta siis tegema? Ei, ta ei wõi anduda iial sellele huuli näriwale kwatraatse näoga rõugearmilisele punasele kuradile. Ta on muidugi maja odawalt ostnud ja

hiigla waheltkasuga „Päästeliidule" maha müünud, või õigem sellele kaela määrinud, sest on ju weel muid maju. Ent Sahker ei ela neis, ta teab, kus kiwi all wähjad. Mis teha? Kas punase peaga kurat wõi... wõi...

* *
*

Oli möödunud mitu päewa, kui Aino kohtas Mihailiga ootamata, ja ta rõõmustas, kuna oli need päewad täis kurbust ja igatsust Mihaili järele weetnud; wõib olla, oleks weel enam rõõmustanud, kui tal oleks olnud aimdust, et Mihail seda kokkusaamist ootas, peaaegu waritsedes Ainot? Mihail awaldas Ainole kahetsust, et ta nii ägedalt oli esinenud, awaldades, et Ainol on moraalne õigus seda omale walida, keda tahab. Kui aga Aino ütles, et see kõik ainult nali oli, surudes end õnnelikult Mihaili wastu, siis sai Mihail nagu julgust mingi otsuse täidewiimiseks, mida ta endamisi kawatsenud oli ja mida ta kindlasti oli otsustanud läbi wiia. Ja nii tegi Mihail Ainole ettepaneku, tulla „Pandorini", kus olewat mingi perekonna õhtu. Aino wabandas end sellega, et tal kohast kostüümi ei ole. Nüüd awaldas Mihail, et tahab kusagil õhtust süüa, kas wõi kusagil wõõrastemajas.

„Siis lähme juba meile, kui Teie kõht tühi, ehk leidub Helmil midagi," lausus Aino.

„Eh-ma!" hüüdis Mihail. „Seda ettepanekut ei wõi ma wastu wõtta. Mul on Teile midagi erilist teatada, sest et ma sõidan warsti teise kohta. Mind wiiakse teise linna üle."

„Teie sõidate siit ära?" Aino kahwatas; ta rõõmustas juba, et Mihaili jälle nägi, olles need paar päewa tast lahus kui aastasada — ja nüüd läheb ta jällegi!

Nüüd soowitas Mihail „Pandorini" puhwetisse tulla. Praegu on pidu algus ja seal ei ole inimesi; hiljem lahkuwad nad muidugi, õige pea lahkuwad, neil on ainult wõimalus kõneleda.

Aino läks. Ta usaldas Mihaili, ja mida pidi ta sarnases rahwarikkas kohas kartma; see ei olnud ju wõõrastemaja, pealegi oli Mihail alati olnud wiisakas. Mihail tellis õhtusöögi. Oli silmapilk, kus Mihail weini kallates paberossi paki maha pillas. Ta palus Ainot üles wõtta, mida Aino halba aimamata tegi.

„Nüüd jooge tühjaks wähemalt selle klaasi," lausus Mihail. „Kui Teie wähegi mind austate, siis joote mu terwiseks. Mul on wäga kahju Teist lahkuda."

„Ükskõik," lausus Aino, „joon Teie terwiseks, sest see ei ole kange wein."

Nad lõid kokku ja jõid. Ent järgmisel hetkel tundis Aino, et tal

on halb. Kõik keerles ta ümber ja talle näis, et ta kaotab meelemärkuse.

„Teil on waja õhku, wärsket õhku!" lausus Mihail. „Lähme wälja."

Mihail maksis arwe ja Aino lahkus, pool uimasena, peaaegu Mihaili kantuna. Aino ei mäletanud sellest silmapilgust alates enam midagi. Mõni aeg hiljem nägi nagu läbi une, et ta istus woorimehel. Siis ununes jälle kõik. Kui silmad awas, leidis end wõõras ruumis, woodis. Mihail istus laua juures, mille peal mitmed pudelid, klaasid ja aiawili.

„Mis siin... mis on minuga juhtunud?" küsis Aino. „Kes seal on?"

„Eh-ma, ärkasite, mu ilus preili," lausus Mihail pehmel keelel. „See olen mina, su armsam."

„Järgmisel hetkel tundis Aino kuumi huuli oma põsil. Ühe korraga mõistis ta kõik, ärgates nagu unest. Teda uimastati ja toodi siia. Ja nüüd taheti teda wallata, wägistada, ja kes teda wallata tahtis, oli see, keda ta nii wäga usaldas, peaaegu armastas. Ent nüüd ei tunnud Aino mingit armastust ta wastu. See oli häbematus, sigadus.

„Laske mind minna!" palus Aino.

„Eh-ma! Enne pead sa olema minu... minu..." Mihaili silmad wälkusid.

Nähes Mihaili wõõrana ja wõikana, täis metsikust, elajaliku ilmet, tahtis Aino karjuda, ent ta hääl jäi kurku kinni. Ta kähistas ainult.

„Kui sa karjud, siis... siis tapan su!"

Mihail kargas Aino peale. Samal hetkel kuuldus ligidalt wõimas muusika. Aino oli nõrk, abitu, ent ta wõitles, kaitses end mis suutis. Tal õnnestus Mihaili käte wahelt lahti saada ja ukse juure rutata, ent see oli kinni. Siis haaras Mihail ta tagant ja tõstis woodi, laskudes ta peale. Aino lõi ümber, küünistas, ent ei suutnud karjuda Mihaili raudse käe all, mis ta suu sulges.

Ent Mihaili suust tungis nagu wõidukarje:

„Eh matjushka!"

15.

Mihkel lebas haigemajas päewast päewa gummi õhuwõrul ja harjus ikka enam oma õudse saatusega. Ta nägu oli weel enam õhulisem, läbipaistwam, nina weel terawam, et wõis waewalt teda ära tunda.

ükslugu seljali lebamisest jäi ta weri seisma, tekkisid paised. Ühel päewal pööris arst Mihkli küljeli, pööris nagu puupaku. Ta lõikas Mihkli selga seitsmest kohast, litsus, mudis ja hõõrus. Mihkel ei tunnud mingit walu; tal oli täiesti ükskõik, mis temaga sünnib, mis temaga tehakse, kuigi näis paiguti, nagu saaks põletatud ta selga tulega.

Pahema jala kont, mis ulatus lihast wälja üle tolli, ei rahuldanud arsti, kuna see ei kaswanud kinni. Ka siingi oli tekkinud paise. Siis lasi arst welskerit jala, mis karwane, sisse wahutada, nagu oli Mihkel kunagi oma lõuga wahutanud, ja karwad ära lõigata habemenoaga. Hiljem wõttis arst wäikse noa, mis näis nagu wäike saag ja surus selle naksudes sisse lihast ning laiutas. Hiljem mudis haawa kätega ning mingi kiwiga, hoides selle all toosi, kuhu walgus kollakaspunane weriwedelik.

Kui Mihkel niimoodi lebas, küsis eneselt: Mis jaoks kõik see? Miks ei pista nad noa mu südamesse? Milleks päästetakse mind? Südameta, julmad inimesed, milleks päästate mind?

Mihkel mähiti uuesti kinni. Sidemed läksid üle rinna risti, ümber kõhu, ümber puusade. Ta oli kui walgeis mähkmeis laps, lühike, lai ja armetu. Teda toitis õde, kallates talle suhu pool wägise piima, teed ja suppi. Sageli, otsustades end surnuks näljutada, litsus Mihkel hambad kokku, et mitte süüa; ent siingi olid neil abinõud, kuis teda sundida sööma. Ning kui Mihkel tõendas, et tal ei ole isu, siis kirjutas arst talle kohase mikstuuri, mis pidi talle andma söögiisu. Rohi oli walge ja lääge ja Mihklil oli tunne, nagu jooks ta raipe raswa. Ent hiljem harjus sellega nagu kalaraswagagi.

Neil inimestel oli waid üks siht: päästa Mihkelt surmast, päästa Mihkelt, jalutut, käsitut, nagu saawutaksid nad ta päästmise eest autasu. Mihkel ei mõistnud seda; ta nägi waid ülekohut, halastamatust nende toiminguis. Nad tahtsid nagu needuse talle peale sundida elu ja põhjendasid seda headust inimlikkusega ja ajakohase arstikunsti täiusega. Loomadki ei suuda üksteist pureda nii inimlikult, kui inimesed, kes üksteist wigaseks purres sunniwad üksteisele peale elu, mis halwem kui kümme surma.

Nii kulusid päewad ja ööd. Need ööd olid täis mustawat ahastust ja õudust. Ent hirmsamad olid neil õil nägemused. Siis sattus Mihkel kui ussipessa. Ilged loomad pöördusid ta poole omad pead, kus põlesid silmad kui tõrwikud ja hambad näisid kui hõõguwad söed, ning ilged lõustad liginesid talle, wiskusid ta ümber, ta keha ümber, kaela ümber, ning hammustasid ta käsi, jalgu, mida tal ei olnudki. Mihkel ei saanud liigahtada, ei saanud karjuda. Ilge uss, kes ta kaela ümber, tõmbus ikka koomale, koomale, ajas oma pea ta palge ees püsti, waatas talle otsa fosforliste silmega ja sirutas ta poole haralise keele kihwtihammaste wahelt.

Mihkel ärkas hirmust üleni higine, ärkas Mihkel, kes kunagi usse ei lartnud, waid oli neid tapnud koplis, heinamaal, karjamaal, lüües neid maha ikka rondiga.

Tol päewal tehti uus operatsioon. Ülemarst otsustas kondi wasema jala otsas ära saagida. Peale Mihkli südametöötamise kohta selgusele jõudmist käskis arst Mihkli wiia operatsiooni-saali. Mihkel asetati walgele lauale, ta pea kohale asetati kate, kuhu pandi toru kloroformi-pudelist. Ning siis käskis arst lugeda Mihklelt, lugeda sajani. Mihkel luges waewalt kümneni, kui tundis end rõõmsana ja hakkas laulma joobnuna, nagu oleks talle pähe löönud Jõõpra meierilt saadud pits wiina.

Ning siis juhtus nii: enne operatsiooni lõppu lakkas Mihkli süda normaalselt töötamast. Arst kargas üles. Jooksid õed. Welsker. Nad pidid teda wabastuma kloroformi-õhust, millega täitunud Mihkli organism. Kõht. Pidid wabastuma kui uppujat, kes täitunud mereweega. Nad wõtsid käsile abinõud: litsusid kõhtu, rudjusid. Pöördusid. Käima weri! Tuikama süda! Käima weri! Tuikama süda! Ellu! Ellu! Ellu! Ellu!

Ja siis karjus arst:

„Siia prits! Prits! Welsker! Lontrus! Ruttu! Prits! Ruttu! Ruttu! Ruttu! Ah mida? Küsite weel? Julgete! Näru! Morfiumi! Morfiumi! Morfiumi! Morfiumi!"

Welsker taganes kabinetti tagurpidi. Nägu lõuendine. Kätes sügislehtede wärin. Wastukihwti, mõtles. Wastukihwti, ent prits? Kus on siis prits? Klaastooside pelgus? Mikstuurpudelite warjus? Jodoformi kollases pulbris? Ning kui ongi käes prits, ent on rikkis nõelpeen ots. Oli rikkunud selle. Tarwitanud salaja pritsi. Saanud altkäe maksu. Kuis paranda ots? Kus on prits? Marlede waiba all? Willade kasukas? Põrgukiwide purkis? Piirituse pudelis?

Wärahtlesid prillparmu tiiwad nina punawal porgandil. Kätes — sügislehtede tants. Põlwis — raukade 95-aastane raugemus. Arst, wihane, punane, kargas uksele, awas suu — suu kuristikuks, kust ei tulnud ainustki häält, jäädes nii all silmade leekiwaid pikneid.

Mihkli hing istus. Operatsiooni laua nurgal waatles. Oli nägematu. Tundmatu. Warjuta. Kujuta. Waatles ja nuttis. Mihkli hing. Seal on tema! Eluta! Seal on tema! Jalutu! Käsitu! Seal on arstid! On mõistus! On teadus! Ja tahawad tagasi panna teda wangimaija. Raudlaekasse. Armetusse kongi. Keldrikoopa. Teda — hinge. Teda — lõpmatust. Igawikku. Aega. Ruumi. Tühjust. Olematust. Teda — tee kel eetri regioones. Nuttis hing ja kargas üles. Nägematu. Tormas kabinetti.

Tormas hing kabinetti ja haaras pritsi. Nägematu. Olematu.

Peitiks pritsi marlerulli taha. Nägi seda wiimaks welsker. Haaras. Haaras talt pritsi Mihkli hing ja paiskas maha. Lennul püüdis welsker. Püüdis ja sai. Uuesti kistus Mihkli hing pritsi welskeri käest. Kramplikkude sõrmede wahelt. Surus hambad sõrmisse. Ei saanud. Pööris nõela otsa. Welsker keeras otse. Ei saanud.

Karjus arst:

„Sureb inimene! Unimüts! Pool tundi jändate. Sureb inimene! Inimene! Inimene! Siia prits! Lontrus! Siia! Wabastan kohast! Prits siia! Wabastan kohast täna. Prits! Morfiumi! Morfiumi! Ometi kord!"

Üks hüpe. Operatsiooni-saal. Arst, welsker, Mihkli hing sisse. Pritsimine! Uuesti Mihkli hing operatsiooni-laua otsal. Nuttis. On hääbunud lootus! Ootab teda waid wangitorn. Wiletsas wares, inimihu wares. Ootab teda waid wangitorn — teda, lõpmatust, igawikku, piirilut, ääretut. Nuttis hing ja karjatas. Karjatas Mihkli poolawanewa suu kaudu, ent hääleta. Waatas Mihkli awanewate silme kaudu — nägemata.

Ent arst ütles:

„Õnnestunud operatsioon!"

Mihkel wiidi tagasi sängi. Mihkel tundis, nagu ei oleksi juhtunud midagi erilist.

* *
*

Tol päewal läks Leena kodust, kahwatanud ja haiglane, ilma et oleks teadnud isegi, kuhu. Ta silme ees oli waid pilt: Kolm linnupoega, suud lahti, ootawad pesas ema toiduga. See ema oli tema!... Mis pidi ta tegema? Taewas, mis pidi ta tegema? Kust pidi ta tooma toitu? Inimesed on halastamatud. Inimesed on julmad, enesearmastajad. Nad asutawad küll loomakaitse seltsa, asutawad talwel lindudele toitluspunktid parkidesse, ent ükstersse wastu on nad halastamatud.

Antsult saadud raha oli ammugi lõpnud. Jällegi ootas nälg ja wiletsus. Ja nüüd hullus ta ringi sihita, mähitud suurrätikusse. Ta kõndis kõrwalistel tänawail. Läks siis sadamasse. Nägi merd kaugel ja mõtles hüpata merde. Ent ei! Lapsed olid tal, lapsed. Mis sünnib nendega, kui ta uputab end? Laste pärast peab ta elama wõi nendega ühes surema. Kuis oleks ta õnnelik, kui Jumal tapaks neid. Aga Jumal on halastamata, ta ei taha neid, ta halletseb teisi.

Leena käis mitmel kohal, kus oli käinud waremalt pesemas. Kuid sel nädalal ei tarwitatud teda. Ühe koha sai ta järgmisel nädalal, ent sinna oli weel aega. Mis pidi ta tegema niikaua? Ta

pidi tööraha ette paluma, kuid selle pesu perenaine oli ţuut, ja ta ei saaks andma, seda teadis Leena juba endisteſt kogemusteſt. Nädal aega weel tööta ja söömata. Nädal aega.

Siis tuli Leenal mõte. Muud teed ei olnud. See oli kõige kõlwatum toiming, ent muud ta ei wõinud. Läheb ta warastama, siis wõetakse ta kinni. Mis peab ta siis muud tegema? Ta läheb ja müüb enda esimesele wastutulijale. Ta teeb seda laste pärast. Ta on juba küllalt must, mis on tal weel kaotada? Kui see elajas Rainis teda wõttis, siis oli see kõlwatus, milles tema ei olnud süüdi. Ent nüüd on ta süüdi ise, kuid ta on sunnitud seda; ta tahab sellest kasu ammutada. Ja, tal peab olema tulu oma teadlikust kõlwatusest. Ta läheb ja müüb end, et päästa lapsi.

Kuid kas tahab teda keegi? Ta on näost kollane ja sinisetaigu-line. Kas tahab teda keegi, kes maksab hästi? Hea maksu eest nõutakse head kaupa.

Kaua hulkus Leena. Ta hulkus, õigem waarus kõrwalistel tänawail, kus käisid sõdurid ja madrused kahtlastes majades, peatudes naisterahwaid tänawailgi, neile tehes ettepanekuid. Hämarduwal õhtul peatas teda keegi joobnud madrus. See oli wõõramaalane. Ta tegi käega weidraid liigutusi, millest Leena tema soowi mõistis. Ta noogutas peaga jaatades ja läks ühes madrusega ühte odawasse wõõrastemaija.

Surmakahwatuna istus Leena kaetud laua taga. Ta ei mõistnud, mis joobnud madrus kõneles, ent noogutas alati peaga ja ütles „ja!" Ta ei söönud midagi, waid jõi klaasitäie wiina. See lõi talle ruttu pähe ja ta hakkas õhetama näost.

Kuid kurbus ta hingekurus paisus, meeletu kurbus. Ta teadis, et nüüd on kõik otsas! Nüüdsest peale on ta kõlwatu enesele gi. Kuid mis teha, seda nõuawad elu raudsed seadused, elu raudsed seadused.

Madrus hakkas laulma:

„You'll wandrer far and wird, dear, but you, come back ugain..."

Siis unustas Leena enese, Mihkli, lapsed, elaja. Ükskord saab ta ometi olla lõbus. Ta naeris, aga see naer kuuldus õudne ja sunnitud. Ta rääkis, mida madrus ei mõistnud ja kuulas madruse kõnet, mida tema ei mõistnud. Kuid ometi mõistsid nad üksteist, mõistsid liigutustest, pilkudest.

Hommikul wiis Leena lastele leiba, worsti, saia. Ta oli nüüd hoopis kahwatu, aga kui ta laste pilke oma peal nägi, waatas kõrwale. Ta ei söönud ise selle raha eest, mida madruselt sai, ostetud toitu. Ta arwas, et need suutäied põletaksid ta kurku, ta organismi, kuid ta tahtis elada weel lastele, kuigi ta ise on hukkas.

Ta teadis, et ta enam Mihkelt ei wääri. Mihkelt, kes ausalt sõ-

dis ja kes kunagi uksest sisse astub kangelasena. Ta ei ole wäärt isegi tema jalgu pesema.

* * *

Tollest päewast toitis Leena ennast ja lapsi ennast müües. Tal oli koht, kus ta „nendega" käis, makstes sinna poole saadud summast. Ühel päewal sai kirja Mihklilt. Kiri oli kirjutatud wõõra käega ja sisaldus enese waid midagi poolikut; näis, nagu oleks enne seda midagi kirjutatud, ent kiri kaduma läinud wõi ära saatmata. Leena käed hakkasid wärahtlema; ta tundis end süüdlasena ja mitte wäärt kirja lugema, sest talle näis, nagu määriksid ta käed walge paberi, wajutades sinna werise patu pitsari. Kirja sisu oli järgmine:

„Armas naine! Olen paranemisel, kui wõib seda nimetada paranemiseks. Olen ikka weel X. alewi laatsaretis. Soowin sulle ja lastele kõige paremat. Mihkel."

Wahepeal oli mitmel pool midagi kirjutatud, ent maha kustutatud.

Leena hoidis seda kirja kaua. Ta ei mõistnud seda õieti. Mis oli siis Mihkliga juhtunud? Tõsi, ta mõistis, et ta on laatsaretis ja paranemisel, ent kui suur on ta haigus wõi haaw, seda ta ei teadnud. See pidi ikkagi raske olema, sest muidu ei oleks kiri teise kirjutatud. Wahest oli aga käest wigastatud ja hoopis kergesti? Ja äkki tundis Leena piiritut rõõmu. Mihkel tuleb, tuleb... ja siis on nad kõik päästetud. Kahtlemata paraneb Mihkel, ja jälle tuleb õnn maija ning Leena pöörab selja oma wõikale saatusele, mis teinud temast alatu inimese. O, ta tahab seda kõike heaks teha, mis ta teinud Mihklile, seda alatust ja julmust, et päästa ennast ja lapsi.

Siis tuli Leenal meele, et ta oli saanud kunagi Mihklilt samasuguse kirja kui nüüd. Wäiksem poisike oli mänginud sellega ja ta oli pühkinud ta ahju. Ent hiljem, suurema poja koju jõudes, oli see teatanud, et kiri tuli, ning siis ei leidnud ta kirja kusagilt, waid tuli meele kägaras ümbrik, mille prahi seas ahju pildus. Ta oli aimanud, et see kiri oli Mihklilt sõjawäljalt. Ning nüüd mõistis ta, et wõib olla oli seegi kiri laatsaretist, kuid ühes teadaandega, kui palju Mihkel wigastatud. Kuis oleks ta nüüd õnnelik, kui teaks selle kirja sisu!

„On see kiri isalt?" küsis suurem poeg ema juure tulles.

„Ja, isalt", wastas Leena. „Isa on haigemajas, aga ta tuleb loodetawasti warsti koju."

Siis küsis noorem:

„Toob isa nunna ja saia?"

„Ja, ta toob nunna ja saia", lausus Leena, silitades testmise lapse pead.

„Ja isa ostab mulle saapad?" küsis suurem, waadates omi jalgu, mis katkistes sandaalides.

„Ja, isa ostab uued saapad."

„Ja see mees ei tule enam siia, isa ei lase seda, kes kõik äla sööb ja peksab?"

„Ei, ei!"

Lapsed kogusid ema ümber, ka see, kel oli seljas küür, ja igaüks kujutles ette, et kui tuleb isa, suur ja tugew, saawad nad saia ja uued riided ja isa wõtab neid põlwile ja silitab nende päid. Nad saawad igapäew leiba suure kahmaku ja sooja suppi ning tüki liha. Oi, see oli isa! Mis ta kõik ei wõinud! Pühadeks kinkis ta igale lapsele suhkrukringli ja pränikut ning tõstis lapsi oma õlale kaswatama tiritamme! See oli isa, nagu ei olnud teistel lastel, see oli isade isa.

Leena kirjutas weel samal päewal Mihklile kaardi, milles teatas, et ootab meest pikisilmil. Ta saatis kaardi wanema pojaga, ja see läks, tundes end nagu kantuna tiibadel. Ah, kui jõuaks ju isa koju, mõtles ta, kui jõuaks ju isa koju!

16.

Kui Aino ärkas julmuste kuristikust, waatas ta ringi, nagu ei suudaks ta mõista, mis õigupoolest juhtunud temaga. Siis waldas teda õudus ja hirm. Mis oli siis tõega juhtunud? Talle tuli meele kogu mustus, millesse ta kistud Mihaili poolt, ja mis teda waldas. Kas see ei olnud uni, wõigas uni? Ei, ei! Ning nüüd waldas teda ahastus, waldas kontideni, üdini. Kuis oli ta olnud nõrk! Kuis ei suutnud ta wastu panna, kui teda tuli murdma Mihail, keda ta oli armastanud ja kes oli siiski... metsloom! Seal ta oli! Pani end riide, nagu ei oleks juhtunud midagi, nagu oleks see kõik loomulik, normaalne nähtus.

Mihail naeratas. See oli kui raudne kuum ora Aino südamesse. Ja seda wõis ta weel! Tema ees! Ning nüüd ei suutnud Aino end enam pidada, waid lausus täis põlgust ja tülgastust:

„Lojus olete... elajas!"

„Eh-ma, tunnen sarnaseid!" lausus Mihail. „Nüüd olen ma lojus, ent hiljem olen ma — armas lojus."

Siis tuli Aino huulilt karjatus:

„Ah, miks... miks tegite seda minuga... minuga!"

„Sellepärast, et sa mulle meeldid", rahustas Mihail. „Ent see, mis sündis, on waid kõikide armu mõnude algus... Need algawad naistel ikka niimoodi."

Mihail waatas Aino otsa. Ta ninasõõrmed kõmbusid laiaks. Ta oli walmis haarama uuesti Ainot. Ent taltsutas end siiski, nähes Aino näol ahastuse ilmet. Ta jatkas:

„Nüüd on ükskõik... mitu korda wõi üks kord... Nüüd wast algab see hea nauding, eh=ma!"

Piiritu nukrus waldas Aino. Ta langes uuesti mingisugusesse ebanormaalsesse olekusse. Ta ei ole enam see, mis ta oli! Tal oli waid üks waranduse natuke — neitsiau, ent nüüd oli riisutud ka see. Ta wiha paisus Mihaili peale ja ta karjus:

„Minge mu silme alt! Kasige, lojus! Ma ei taha Teid näha! Minge, minge!"

„Nüüd ajad, pärast kutsud", lausus Mihail urisedes.

Ent ta ei julgenud siiski enam Ainolt nõuda, kuigi ta iha sugugi kustunud ei olnud. Ta lahkus norus peaga.

Nüüd oli Aino üksinda, üksinda oma häbi ja waluga. Ta peitis ahastuses pea patja ja nuttis. Need olid leinapisarad ta maetud puhtuse järele. Mis pidi ta nüüd tegema? Kuhu minema? Kas julges ta weel kellegile otsa waadata? Ja miks lasi ta Mihaili minna selle asemel, et lasta teda kinni wõtta kui wägistajat?... Jumal, miks lasid sa niimoodi minuga sündida?

Mitte kedagi näha, mitte midagi kuulda! Kui ta wõiks wajuda maa alla, kui ta auraks ära suitsuna! Ja uuesti nuttis ta patja ahastuse pisaraid.

Siis mõistis, et peab siit lahkuma. Ta ei olnud kunagi wõõrastemajas numbri=tubades olnud, ent nüüd aimas, et on numbritoas ja wõõrastemajas. Milline häbi, milline häbi! Kui teda keegi näeb, taewas, ta ei tea kuhu pöörab silmad. Ah, nad loewad kõik ta näolt, millises mustuses ta öösi püherdanud!...

Ent wõõrastemajast pääsis ta siiski tähelepanematalt wälja.

Aino ei teadnud, kuhu minna. Merde? Wõi Reimanni juure ja talle kõik ära kõneleda. Läheb ja ütleb, et teda wägistati täna öösi, langeb ta ette maha ja palub andeks. Mis ütleb Reimann? Muide seda: Kes käskis sind temaga jännata! Oled süüdi waid ise! Oled süüdi ise! Ja siis see häbi! Piiritu häbi! Ta usaldas end Mihailile, kes oli ometi wõrukael. Kas oligi see wägistus? Kas ta ise ei otsinud, ei ihailenud seda? Mis sundis teda Mihailiga kohata? Ja pealegi... Reimann... Ta oli nii õnnelik, kuuldes tema otsust, mida ta ammugi igatsenud ja mille pärast kannatanud... Nüüd oleks siis kõik otsas... kõik... Kõik ta unistused...

Aino ei teadnud ise kuis ta koju jõudis. See oli kui uni. Helmi, nähes Ainot, kohkus. Aino silmist paistis ahastus ja hirm ja ta waatas kõrwale. Mis oli Ainoga juhtunud? Helmi küsis:

„Kus wiibisid täna öösi?"

Aino tegi tõrjuwa liigutuse; siis lausus tasa, waiksel mahasurutud häälel:

„Ta... Mihail... wägistas mu täna öösi..."

Aino langes jõuetult toolile kokku ja nuttis. Helmi oli arusaamatuses. Siis kõneles Aino talle kõik. Kui Aino lõpetas, lausus Helmi:

„Kole... ma ei oleks seda temast uskunud! Ehk põhjustasid sa ise kuidagi ta wägiwalla?... Kuid igatahes peame samme astuma, et..."

„Politseisse teatada", lõpetas Aino.

„Ei", lausus Helmi. „Ta peab su seaduslikuks naiseks wõtma."

Kuid nüüd karjatas Aino:

„Temale... peale seda... ei iialgi! Enne weel armastasin teda, kuid nüüd, kus ta mu nii alatult wõttis — ei, ei, ei!"

„Siis... Reimannile."

„Oled sa hull!"

„Ma usun, et kui sa politseisse lähed ja ütled, et ta su wägistas, siis ei saa sa sellest muud kui halba enesele... Kõik saawad seda teada, Mihail kuigi saab karistud... Siis oled sa lahutatud temast ning sind ei taha ei Reimann, ei keegi muu... Seda asja peab kainelt kaaluma... Ja pealegi ei ole sul ehk ka mingisuguseid tõendusi... Miks sa kohe ei tõstnud kisa, appi ei kutsunud?... Sa ütled, et olid uimastud mingist rohust, mis wiina sekka kallatud, ent kas sul selleks on tõendusi?"

„Kas siis... Kas siis ka sina mind ei usu?" küsis Aino murtult.

„Ma usun... aga nemad... teised... Pealegi on tal tunnistused, et... et sa alati ta wastu lahke oled olnud, ta sõprust sallinud... Ma tean samasuguse juhuse, kus naisterahwas sai häbi... Mõtle järele..."

„Ah, ma wihkan teda... nüüd... Ta on lojus!"

„See näib ainult alguses nii... Ma usun, et tal tõsised tundmused su wastu olid ja nüüd kasutas ta juhust... Meesterahwad on kõik samasugused... Ole kindel, ta saab paluma su kätt, kui ta seda enne teinud ei ole... Olen tähele pannud, et ta sind armastab..."

„Ma pean Reimannile kõik ära kõnelema..." tuli ahastawalt üle Aino huulte.

„Ei, seda mitte! Reimannile? On ta su wend? Just nüüd mitte! Meie waatame, millise seisukoha wõtab Mihail... Ta peab sult paluma kätt... Ma usun, ta tegi seda waid armastuse pärast, pealegi, kui ta ei mõistnud su wiimast naljatust."

Ent Aino ei kuulnud enam Helmit. Teda waldas uuesti ahastus ja ta langes otseti oma asemele, nuuksudes waikselt.

* *

*

Weel samal päewal peale lõunat teatas Helmi Ainole, tulles wäljast:

„Ma kohtasin Sahkeri! Temalt kuulsin, et Orlowil on mingid mustad asjad ilmsiks tulemas intentantuuris, kus ta teatawasti kirjutajaks on... Ta olewat seda kartes end teise kohta ülewiia palunud, s. o. teise linna... Täna õhtul pidi ta siit juba ära sõitma. Kui ma Sahlerilt küsisin, kas ta sellest asjast ennem teadis, wastas ta, et ta on seda isegi wast täna kuulnud ning oli üllatud, sest et Mihail pidi wõlgnema talle... Üldse näib see Orlow suur wõrukael olewat... Nüüd mõistan ka ta toimingut su wastu: ta tahtis sind wiibimata omada, et siis plehku panna. Su seisukord on nüüd sarnane, et ma sugugi ei tea, mis ette wõtta."

Aino kuulas seda kui unes. Ta oli end juba mõni tund lohutanud mõttega, et ta peab alluma Mihailile, kui ta teda nii wäga tahab, ja talle naiseks minema. Ent see, mis ta nüüd kuulis, oli midagi hoopis hirmust. Siis oli ta ikkagi petis, oli waid alatu kelm! Ja mis pidi ta nüüd tegema?

„Siis lähen ma Reimanni juure... lähen ja kõnelen talle kõik ja nõuan talt kaitset... Ehk teab ta mulle nõu anda?"

„Armastad sa Reimanni?"

Aino waikis. Ta tundis, et on minemas hulluks. Ja, kui õde armastas ta teda ja haletses teda. Kui ta teda tõsiselt armastaks, siis läheks ta Reimanni juure, kõneleks talle kõik ja ütleks: las' ta mõista nüüd kohut tema üle, kuna Mihail teda wägistas! Ent nüüd? Kuis wõis ta nüüd niimoodi teha? Nüüd olid ta mõttewäljendused waid sõnad, sõnad. Taewas, mis pidi ta tegema?

„Meie peame ta walsalist kätte saama", lausus Helmi.

„Ja, me peame ta kätte saama", kordas Aino, ent lisas kohe juure: „Ma lähen üksi!"

„Miks siis mitte minuga? Ma ei wõi sind üksi lasta. Wõib olla mõtled midagi halba."

„Ei, ma lähen üksi", kordas äkki Aino.

Õhtul lahkus Aino korterist, jättes Helmi maha arusaamatuses. Taewas, mis sellest tuleb? mõtles Helmi. Iseenesestki sõidab Mihail ära, peidab wõib olla enese ära, et Aino teda ei näeks, ja siis tuleb Aino tagasi pettununa. Wõib olla, ei jää tal siis ikkagi muud üle, kui Reimannile minna. Igatahes sünnib nii.

Ent Aino, lahkudes toast, wõttis ukse tagant pakikese, mida ta oli pannud sinna Helmi teadmata ja milles oli ta mõni riidehilp, ning ruttas walsali. Ta waarus nagu unes kihawa inimrühma seas ja otsis tuntud nägu. Siis wõttis pileti platwormi esisele. Ta hoidis end kõrwalisse nurka ja waatas waguniSse minejaid. Wiimaks nägi Mihaili kohwriga. Ta jälgis teda hinge pidades silmega. Lõi

juba esimene kell.

Aino ei läinud Mihaili juure. Ta teadis nüüd, kus wagunis ta on. Ta teadis ka, et rong hakkab liikuma warsti, ent ta ei liigutanud end. Ta ei tahtnud end lasta wagunist wälja ajada. Ei. Tal oli oma kawatsus.

Kui lõi teine kell, ootas Aino weel natuke aega. Siis ruttas wagunisse, kuhu läks Mihail. See oli tungil inimesi täis. Ta ei näinud Mihaili. Taewas, kas ta teda ei leia! Ent seal nägi ta juba teda ja astus kindlal sammul Mihaili juure, kelle silmad waid suurdusid üllatusest.

„Eh-ma, mis on?" küsis Mihail.

„Nüüd sõidame ühes", lausus Aino tagasihoitud häälel.

„Kuhu? Mis see tähendab?" küsis Mihail.

„Ma sõidan sinna, kuhu sina", lausus Aino. „Tänasest ööst alates olen su naine."

Mihail mõistis äkki kõik. Siis tõmbus ta nägu tõsiseks, peaaegu kurjaks.

„Eh-ma!" lausus ta. „Siis oled sa hiljaks jäänud."

„Kuidas hiljaks? Ma arwan, et ma liiga ruttugi talitan."

„Mul on juba naine."

Kuuldes seda lauset, tundis Aino, nagu oleks tükk mulda ta hauale langenud. Samal hetkel helises kolmas kell. Ent Aino ei kuulnud seda. Ta ütles waid uskmatult:

„Waletad!"

„Eh-ma! Kolmas kell oli juba!" lausus Mihail, ent nähes, et see ei aita, wõttis taskust ruttu oma teenistuse tunnistuse ja näitas Ainole, kus selgete tähtedega seisis, et ta naisemees on.

„See on wõimata!" lausus Aino ja langes maha, karjatades waljusti, kusjuures kõik ta teadwus langes nagu mingisse kuristikku.

Rong hakkas liikuma.

17.

Reimann oli wiinud oma uue kunstliku jala parandusele, kuna see hõõrus ja pigistas. Ta oli mõned päewad kodus, olles arusaamatuses Aino toimingust. Ta oli peaaegu juba kuus päewa olnud mingis palangus, mis waldas kogu ta olemuse. See palang algas tas sest momendist, kui ta nägi Ainot nutwana ja õnnetuna läbi ukse omal sängil lebawat. Kuis oleks Reimann siis talle oma abi pakkunud, ent ta ei südandanud. Kui ta, wigane, ei suuda kedagi teha õnnelikuks, kuis suudab ta siis kedagi aidata. Ja ta lahkus.

Ent eila oli ta läinud wälja, et waadata, kuis lugu jala parandamisega. Möödudes hotellist „Sinine krokodill" sai ta üllatatud mingist nähtusest, mis suurendas üksnes ta palangulist olekut. Ta nägi,

kuis hotellist astusid välja Helmi ja Sahker. Sahker hoidis võidukalt oma kwatraatset punast pead püsti, kuna Helmi väga segase ilmega oli, sasis juustega; nähes Reimanni, kohkus Helmi, ent vaatas kohe kõrvale.

Wast saatis sama naine oma mehe sõjaväljale! mõtles Reimann nukralt. Siis mõistis äkki Aino kurbust: Kas ta vahest ei teadnud nende vahekorrast? Ja nüüd kannatab oma õnnetu venna pärast, kes sõjaväljal ja sellest midagi ei aima. Kannatab teiste julmuste, kirede pärast väike süütu inglike. Kuis teda trööstida?

Reimann astus välja, jällegi kahe kargu vahel, üks jala osa tühi. Ta ei suutnud ära oodata jala parandamist, et enam inimlikus olekus minna Aino juure, kes oli talle lubanud oma poolehoiu. Ta uskus ikkagi Ainosse ja tema armastusse, uskus nagu tõbine, kes usub, et saab terveks isegi viimasel, surmaeelsel tunnil. Ja see armastus oli nii suur Aino vastu, et ta ei märganud midagi, ei märganud tõelist Aino armastuse põhjust, kui lahkus Mihail Helmi korterist.

Minnes tänavail huugas Reimanni pea, ja ta nägi inimestes, kes vastu tulid, kui tõelikkude inimeste varjusid, kui apokalüptilisi kujusid. Ta ihailes kutsuda kõiki võitlusse, võitlusse vana mädanenud korra vastu. Ent kas olid need inimesed? Sõja vari oli laskunud nende peale, ja nüüd, selles varjus, lasid nad valla kõik omad elajalikud instinktid. Kes halatseb neist teist? Nad olid valmis tapma ja röövima ligemist, et vaid omi isiklikke kiresid vaigistada.

Kuis suudab ta trööstida Ainot? Võib olla, rõhub teda mingi muu mure, ja ta ei tea midagi sellest, mis Helmi toimis. Ei, ta ei taha siis ta puhast hinge vaevata. Jäägu see kõik saladuseks! Ta armastab teda liig palju, et talle haiget teha. Ja mida ligemale ta jõudis Aino korterile, seda kergemaks muutus ta meel. Ta näeb jällegi teda.

Kui Reimann sisse astus, avas Helmi ukse. Ta ütles külmalt:

„Aino sõitis ära!"

Reimann tundis nagu täägi pistet. Ta suutis vaevalt enese üle valitseda.

„Kuhu?" küsis ta hääletult.

„Maale... sugulaste juure."

Valitses vaikus. Reimann tundis midagi kurgus; ta neelas. Ta ei suutnud kuidagi aru saada, mis see tähendas.

„Siis ehk ütlete tema aadressi..."

„Aadres?" Helmi peatas. „Ma... see..."

Reimann tundis vastikust, põlgust selle naise vastu, kes talle oli siiamaale nii väga meeldinud. Ta kardab, et ma Ainole teatan koh-

tamist temaga ja Sahkeriga, mõtles Reimann. Kuid piiritu igatsus Aino järele, kes talle nüüd nii kauge ja kättesaamatu näis, ja soow kirjutadagi talle, waldas teda seewõrra, et ta ei suutnud end pidada, waid lausus:

„Olge mureta... ma ei kirjuta talle s e l l e s t midagi."

Helmi punastas; ent tegi siis sunnitud imetlewa näo.

„Millest? Mida Teie mõtlete?" küsis ta süütult.

„Sellest kohtamisest wõõrastemaja juures, kust Teie Sahkeriga wälja astusite."

„Ah sellest!" lausus Helmi ükskõikselt. „Selles ei ole ju midagi iseäralikku. Meie trehwasime juhtumisi seal."

„Ma ei tahaks uskuda, et Teie juhtumusi numbritoas nr. 6, kaks tundi weetsite."

Helmi nägu tõmbas wihaseks.

„Teie olete häbemata!" lausus ta. „Ma ei tahaks uskuda, et Teie mind luuramas käite."

„Ma just sel põhjusel, et Teist halba ei uskunud, küsisin wõõrastemaja uksehoidjalt, kes mulle tuntud ja samasugune sõja inwaliid on kui minagi, kas Teie tõega selle isandaga selles wõõrastemajas wiibisite? Sellest ei oleks ju halba olnudki, kui Teie oleks seal lõunastanud wõi puhwetis olnud. Ent uksehoidja teatas mulle üllatuseks, et Teie seal kabinettides juba mitmendat puhku olete tolle isandaga."

Tekkis piinlik waikus. Lõpuks ütles Helmi, ent hoopis lahkemalt:

„See ei olnud sugugi mina."

„Aga wast ütlesite, et olite seal, ent juhtumusi."

„Hea... ma ütlen Teile aadressi, aga et Teie sellest waikite... mitte kellegile ... ka Ainole ... Ja üldse, ma wõin Teie heaks paljugi teha, kuna Teie nähtawasti mu meheõde armastate. Waikite?"

„Waikin... Mis aga armastusse puutub, siis ei olene see teist mind talle meeldima panna..."

„Armate?"

„Olen kindel. Palun nüüd aga aadressi teatada."

„Teie kindlustate oma lubamist ausõnaga?"

„Kindlustan."

Helmi ütles aadressi.

„Aga ta ei ole ju maal?" küsis Reimann üllatatult. „Ja pealegi wõõrastemajas."

„Ta on seal... läbisõidul... Ta peatas ainult erakorrasel juhtumusel seal... Aadressi sain ma täna wast, kuigi ta juba üleeila ära sõitis."

„Miks nii?"

„Jälgis isikut, keda armastab."

Reimann tundis, nagu löödaks talle puuhaluga pähe. Ta ei kuulnud, ega näinud midagi. Nii siis, see oli kõik illusioon, pettumus — tema lootus saawutada Ainot! Ja nüüd mõistis ta Aino märkust Mihaili ees ja ta kurbust selle lahkumisel. Kui narr oli ta olnud, et ta seda enne ei mõistnud! Kui pime oli ta, et seda enne ei näinud!

Reimann hakkas minema. Kõik tänawad nagu koonesid, taewas langes madalamale, maa kadus jalge alt. Ja nii waarus ta koju poole, südames waid — Ainu.

Kui kitsas, kui madal oli keldrituba! Seal istus ema halli peaga akna all, kes oli nutnud end pimedaks, kuna oli saatuse raudne piits häwitanud ta eluõnne. Seal ta istus, küürus ja wana kui aeg, juuks hõbe, pea wärahtlew, ja mõtles päewast päewa, ööst öhe.

Ning nüüd tuli sisse poeg kargu najal. Waewalt sai ta panna need seina najale, olles istunud maha, kui tundis, et ei suutnud end enam pidada. See tuli ta peale kui tagasisurutud karjatus; see oli otsekui siis, kui ta, olles lahkunud kodust terwena ja rõõmsana, tuli tagasi wigasena ja armetuna. See tuli ta hinge sügawamast sopist ja purskas fontäänina silmist, mis täis tulisädemeid. See tuli kui plahwatus:

„Ma ei suuda enam wälja kannatada! Kes oled sa, ema? Miks sünnitasid mu, ema? Kõik elu on põrgu! On julm!"

Wiskus otseti lauale:

„Ta on ära läinud! Ära läinud! Ära küsi, kes, sest sa kisendad, olles kurt. Ära küsi, kuhu, sest sa ei näe ühtki teed."

Ja nüüd nutsid nad mõlemad, hõbewalge peaga eideke ja ta poeg.

* *
*

Esimese kirja peale, mida sai Helmi toona Ainolt, ei tulnud enam ainustki, olgugi, et Helmi wastuse kirjutas ja wastust palus. Ta sai rahutuks. Mis wõis Ainoga juhtunud olla? Wõi sõidab ta ise sinna? Ta teadis, et peab andma wastust Antsule kunagi, kui hukkub Aino. Wõib olla on ta end hukkanudki? Heitnud rongi alla? Saatis kirja waid rahustuseks, et kaotada jälgi? Helmi luges iga päew hoolega ajalehest teateid wabasurmast, rongi alla wiskajaist, ülespoojaist. Wõib olla leiab Aino nende nimestikus, sest ta isikutunnistus oli kaasas? Ent kui ta surmata tahtis end, siis ei oleks ta muide midagi kaasa wõtnud; siis oli tal wähemalt algul mõttes end mitte hukata.

Ka Sahker ei teadnud Mihailist midagi, kui Helmi talle küsimuse awaldas. Teda huwitas üldse wähe see asi, kuna ootas kolimist tei-

sele korrale ja muretses mööbelt. Ta küsis nõu Helmilt, nagu omalt naiselt, ja leidis, et Helmis on talle kaduma läinud tõega arusaaja naine, kes talle wõis anda mõistlikku nõu mõneski asjus. Ja nii lähenesid nad üksteisele enestele tähelepanemata, omasid kiires korras ühed huwid, ning said mõne päewa jooksul lahutamatuks seltsilisteks. Helmi unustas isegi Antsu, kuna Sahker ei olnud talle kitsi, andis kasutada rahapunga, mis wõimaldas Helmile moodsaima kostüümi, hea kallist nahast kasuka, boa, muhwi, kübara, kuldehteid, mis joobnustas Helmi ja kõike unustama sundis. Sageli mõtles küll, et kui tuleb tagasi Aino, mis ütleb talle siis, ent lõi käega: küll leiab küsimusele tarwiliku kostuse, kui saabub aeg.

Wahest, üksikul hetkel, tuli meele Ants, kellelt oli saanud kirjakese, ja siis waldas teda hirm: Ants saab wabaks, astub äkki uksest sisse — ja siis? Mis ütleb ta talle, eriti siis, kui on juba uues korteris seas uut mööbelt? Kuis wõtab wastu Antsu? Kuis waatab talle otsa? Ent trööstis end, et see ei saa sündima nii pea, Ants läks wast ja aeg annab targa nõu. Wõib olla ei tulegi ta enam.

Aino jäi ära. Peaaegu nädal oli juba möödunud. Helmi rahutus ta pärast kaswas, kuna ei teadnud Antsule mida kirjutada Aino loost. Ta ei olnud weel midagi Aino ärasõidust ja juhtumusest Mihailiga kirjutanud. Ent siis tegi otsustawa sammu ja kirjutas. Ta palus teatada, mis teha, mis ette wõtta wõi peab Ainot juba hukkunuks pidama. Muide, ta wabandas end nii kuis wõis, et kahtlust mitte tekitada, nagu oleks tema kuidagi süüdi Aino wõrgutuses; see tulnud temale ootamata ja ta olla nüüd kurbusest segane, otsustuswõimetu.

Saatis kirja ja jäi ootama wastust. Ent siis manas end, et oli üldse kirjutanud, sest paari päewa pärast kolimad nad uude korterisse. Kui Ants tuleb selleks ajaks tagasi, saades kuidagi puhkust mõneks päewaks? Ei, seda ta ei soowinud, et ta just nüüd tuleks. Ent see oli ka wõimata: ei olnud juhtumust, et keegi nii ruttu puhkust saab. Helmi sai rahulikumaks.

Siis sai rutulise kirja: Ants teatas, et kui wõimalik, sõitku Helmi Aino järele, wiigu kas wõi midagi panti, kui raha ei ole, ent ärgu jätku õde saatuse hooleks.

Ent see nõuanne jõudis pärale liiga hilja.

18.

Siiamaale oli Antsule sõda kauge, peaaegu julm wiirastus. Ta teadis ja kujutles, et sõjas tapetakse, lastakse suurtükkidest ja püssidest, pistetakse tääkidega ja raiutakse mõõgaga. Ent see kõik oli talle nii-

sama kauge kui mustad tähed ajalehel. See oli kusagil... kaugel... oli fakt... ja muud midagi. Ta elu oli olnud seotud muude huwidega: majanduslikkude ja poliitilistega. Äkki on ta aga ise sõdur, tema, rahulik, raudsele ajale alluw tööline, ja seesama käsi, mis wasarat hoidis majandusliku elu ülesehitamiseks... seesama käsi hoiab püssi, et lasta olewiku kultuurile otse südamesse.

Raudne aeg murdis Antsu. Ta hakkas naisemeheks, nagu seda nõudis ajakohane ühiskondlik moraal, ja nüüd hakkas sõduriks, nagu nõudis seda raudne aeg. Mis wõis ta sinna parata? Mida muuta? Teda haaras ajawool nagu weewoolus tantsiwat laastu ning kandis wastu kusagile, kus tapp waen ja surm. Mis on ta elu? Ei midagi. Kõik protest puruneb saatuse tahtmise ja jõu ees.

Kui Ants kodust lahkudes sõitis wagunis, tundis end loomana kitsas puuris, weel enam siis, kui nad karjusid „huraa!", mis kuuldus metselajate mõirgena. Ja kogu see hilisem õppus ei olnud muud kui loomade dresseerimine. Nagu koer, kes tagumistel jalgadel peab istuma peremehe käsul, nii pidi ta jääma seisma nähes mingit kindralikest ja haukuma küsimustele paari õpetatud sõnaga. Tal ei olnud õigus igal pool jalgu puhata, suitsetada ja teda wõis arreteerida lasta iga kollanokk, kelle „aukraad" oli temast kõrgem. Ja kui ta julges midagi nõuda, protesteerida, siis pidi wastu wõtma isegi lööke wastu nägu; ja kuigi ta enne kunagi nii wihane ei olnud kui siis, ei wõinud ta oma kaitseks ometi midagi teha.

Ta muutus mitte üksi wälimuselt, waid ka sisemiselt, muutus taltsutatud metsloomaks, kelle silmad täis werd, loomaks, kellest haihtus kõik koduslooma headus, kuna ta waid metsikust sai tunda. Käsk ja selle täitmine oli talle uueks ilmutusraamatuks. Kõik see wiis teda tagasi esiaegsetele seadustele; ta pidi alluma sellele. Teda nagu haarati ühes tuhandete teistega tsiwiliseeritud ilmast ja paisati ürgaegsesse ellu.

Paigad, kust sõdurid läbi läksid kui suurem hoog sõjawingu, häwinesid, purunesid hirmu wärinais ja õuduses. Kõik teadsid waid üht, et peawad surema, ja mida siis karta elawana? See oli kõikide aegade sõdade seadus, mis neid sundis purustama, häwitama kõike, mis terwe ja hea. See oli kõikide aegade sõdade seadus, kui nad wägistasid külade kaupa naisi, warastasid rahulikkelt talupoegilt wilja, leiba, kanu, sigu. Sest sageli olid nad toiduta päewade kaupa, ilma weeta, ja siis ei allunud nad ühelegi distsipliinile, lõid maha isegi tooreb ülemad, kes langesid kui purukskistud lõwide taltsutajad hullustusse sattunud loomade poolt. Siis tuli taganemine, ja sõdurid, olles wiletsalt rüütud, pool nälginud, said äkki kastide wiisi konserwe, suhkarid, teed, suhkrut, nii et ei jõudnud kõike wiia; siis pandi kõik põlema ja häwitati miljonid.

Miljonid — rahwa raha.

Ja nüüd näis Antsule, et kodune elu, mis ta elanud kunagi, oli kauge kui uni; ta ei uskunud isegi, et ta kunagi oli elanud rahus ja waikuses, nagu need teisedki inimesed-elajad, kes, uimastatud werisauna wingust, wihtlesid üksteist mõõkadega, tääkidega, pesid endid aurawa inimwerega ja loputasid üksteist kuulide wihmaga. Ja kui Ants seisis wastamisi waenlasega, wärisesid ta huuled, põlesid waenulikult ta silmad, ja ta oli täis sõjakat hirmu, olles tagasi langenud oma ürgaegsete esiwanemate ellu, kes ei olnud muud kui enam wäljaarenenud loomad.

* *
*

Paik, kust nad läbi tungisid, oli nagu Antsu sünnipaik, kus ta weetnud esimese aastakümne omast elust. Ümber samasugused wäljad, metsad, jõed, põllud. Külad olid küll omapärased, ent üksikud talud tõid siiski meele nagu kauge koduse aimuse. Ja siis tundis Ants, nagu oleks ta wabanenud mingist koormast, rõhuwast raskusest ja ta on jälle endine hunt endises karjas, kes läheb teistega sinna, kust tuleb wärske werilõhn.

Wäeosa jõudis külla, mille läheduses oli waenlane end kindlustanud. Kirikuni jõudnud, algas äkki selle taga metsast äge tuli. Muide, seal tundsid taganewad wastased end julgemana kui külas, mille ümber lagedad wäljad. Ja nii tõusis õhku pilwi, peatusid, lagusid ja puistasid hukatust ja surma. Antsul puudus siin wõimalus igasuguseks mõtlemiseks ja ta tegi, nii kuis tegid teised. Ja teised jooksid sinna, kuhu jooksis huntide karja juht — wana isahunt, kes inimesena kehastunud. Ants jälgis karjajuhti surnuaiale, wäiksena harilikuna ja kurjana isahundina.

Siin olid nad warjus. Ent mõistes, et waenlased kirikutornist nende ilmumist ja toimingut olid jälginud ning taganenud, waldasid ka nemad torni ning hakkasid sealt laskma.

Müür surnuaia ümber oli osalt kokkuwarisenud, andes wõimalikult wiletsat kaitset. Ants mõistis, et nende wäeosa oli liig tähtsuseta, et wastu panna. Wõib olla, oli waenlane walmistanud lõksu? Ent oli oodata iga hetk abiwäge, mis kallas wärsket lootust, jõudu ja waimustust sõdurite soontesse, wahwustas mehi. Nad teadsid, et nad pidid igal juhusel selle seisukoha kinni pidama, kuna taganemine oleks toonud üksnes halwenemist. Ja nii nad ootasid kaitset aia ja haudade taga ja kirikus, külides sealt jumalasõna asemel surma.

Ent nüüd algasid wastased ägedalt laskma kergist suurtükkest. Seal langes wõlwialune käärkambri uksel ja mattis ukse peaaegu pooleni kiwiware alla.

Algas julm wõitlus siin, ristide wahel, surma ja rahu asupaigas. Kaks risti purunes waenlase pommist. Korjused asetsesid mulla all ja haudadel. Ikka tihedamaks muutus kuulirahe: puude harwad oksad puha praksusid ja pudenesid nagu iseenesest. Siis alustasid waenlased pealetungimist. Nad ilmusid metsast ja mäenõlwaku tagant. Ligines elaw inimmüür, ja nüüd piiras haudade wahel wastupanejaid kolmest küljest liginew müür, mis tõi hukatust ja surma. Müür ligines raudsena ahelana.

Ei olnud enam muud wäljapääsu kui pageda kirikusse; oli weel ainult kümmekond meest ellu jäänud, kelledest ükski ei mõtelnud alluda. Ja nii taganesid nad kirikusse, lastes weel ukselt. Nad lasid nii kaua, kunni waenlased juba nende endistele seisukohtadele jõudsid, aida tungisid, ja jooksid siis altarini. Mõned peitsid end postide ja pinkide taha. Ants püsis Kristuse pildi all, laskudes põlwili, käes püss. Oli see palwetuseks? Ei, ei! Ants ei olnud enam inimene, ta oli murdloom, sest nüüd walitses ka siin püssi seadus: ta põgenes kui hunt tagaajajate jahimeeste eest ja oli walmis weel wiimsel hetkel omi hambaid wastastele näitama, metslooma hambaid kuulide kujus. Kui ta oli weel tsiwiliseeritud inimene, ei oleks ta pagenud iialgi, seistes wastamisi wastasega ja olgugi teades enese kaotust; ent tema detsiwilisatsiooni lõpp awaldus juba selles ulualla pugemises, et „nahka päästa".

Kiriku aknaist, milledest osa purustatud, langes nõrk kuma kirikusse. Antsul tuli meele nagu kauge aimus, kuis oli ta kunagi täitunud pühaliku hardusega, astudes kirikusse. Nüüd ei olnud sellest jälgegi. Ta nägi siin weriste lahingute tallermaad. Kirik oli täitunud punaka auruga, punaka werega, nagu kõik lahinguwäljad. Weel enam: kirik nõrgus werd, kirik oli määratu suur haaw. Kirik oli aastatuhandete wanune haaw Emakese-Maa ihul. Mille pärast oli peetud werisemaid wõitlusi, tehtud suurimaid julmusi? Oli häwitatud rahwaid, piinatud inimesi? Kirik, oh kirik — ta oli tuhandete weriwalamiste algataja!

Waenlased tungisid kirikusse. Algas laskmine. Ja Lunastaja, kes laotas käed kui sisseastujate tõrjumiseks, kui seesolijate kaitsemiseks — see Lunastaja suri ka nüüd, nagu 1915 aastal tagasi ristisambal, ent tol korral läbipuurituna mitmest püssikuulist. Ent too Lunastaja oli — elutu enne surma.

Üks sõdur Antsu kõrwal langes ja ta weri pritsis Antsule. Ent nüüd sündis midagi ruttu. Ants langes maha, kahwatas. Kõik pöörles ta ümber. Ta ei saanud mõtelda, liigutada. Nägi waid nagu läbi punase weriauru hetk aega peale selle, kui ei näinud midagi, kuna oli nagu unustuse kuristikus olnud: waenlased astusid wälja kirikust, wiies mitmeid pelgu pugenud Antsu kaaslasi ühes. Siis ilmusid sanitaarid ja arstid. Nad hakkasid waatama haawatuid, neid siduma,

neile abi andma. Arst astus ühe sõduri juure, kel kuul purustanud põsed ja lõua, moodustades punase augu, ning kes istus werest nõrguwa habemega ning sülgas werd. Arst hakkas teda siduma. Sellele järgnes teine haawatu, kelle silmad olid wõõrad, tardunud, kes waatas kõigile otsa hullumeelsel ilmel ja naeris:

„Hahaha!"

Seal mürtsus, lõhkes ja paukus midagi. See oli nagu kiriku ukse juures katusel. Arst talus ühe haawatu wälja. Jooksid ringi sanitaarid. Siis hüüdis keegi midagi wäljas, sanitaarid lõid käega ja jooksid wälja kirikust. Suleti uks. Ent waewalt oli see sündinud, kui kirikut wapustas nagu maawärin: wärahtles põrand, nõksusid müürid ja sambad, pudenes osa aknaid, ja ühtlasi mürises midagi hirmsalt ja kohutawalt, otsekui oleks kõmisenud sada kõue. Ning nüüd sai Ants täieliku teadwuse eneses ja küsis: Ons' wiimnepäew?

Haawatu kinniseotud peaga naeris ka siis, kui oli salapärane wapustus ja mürin:

„Hahaha! Hahaha! Hahaha!"

Ants kargas üles. Mis oli juhtunud? Ta tormas ukse juure, ent teel küsis wast nüüd esimest korda enese kohta: Olen ma haawatud? Ent ei tunnud walu liigetes, oli waid nõrkus ja jõuetus. Millest see? Ta oli werine, ent see ei olnud tema weri, ja et ta lebas werisena, siis pidasid nad teda haawatuks ja ei sundinud enesega ühes minema. Ja nüüd? Taewas, mis oli siis juhtunud? Uks oli kinni. Ja äkki käis Antsu peast läbi teadwuse säde: see oli kiriku torn, mis alla warises, purustatud osawast suurtüki tulest. Wõib olla, oli jõudnud kohale oma wägi, sest miks pagesid waenlased muidu? Ja nüüd on uks mattunud, nagu mattus käärkambri uks ning nad on wangid.

Ants raputas, lõi rusikaga wastu ust, ent see ei awanud; kajasid wastu waid õudsed löögid. Ta karjus: „Oleme wangis! Ei pääse wälja!"

Ükski haawatu ei wastanud. See, kel oli purustatud lõualuu, sülgas endiselt werd, aga hullumeelne peast haawatu naeris endiselt:

„Hahaha!"

Ja kajas wastu:

„Hahaha!"

Ja nüüd tuli see teist korda: Kõik keerles Antsu ümber ja ta langes maha, ning kõik kadus ta teadwusest. Ta waatas ringi nagu hull koer ja ta silmad põlesid. Seal põles sama tuluke, mis aastatuhandete kestes oli põlenud metsloomade silmis, kes olid sattunud mustawasse koopasse, millest ei leidunud wäljapääsu, kes olid langenud kuristikku, millest ei olnud wõimalus wälja ronida. Ja need sädemed, mis ta silmad puistasid, olid nende metsloomade silmade sädemed, mis tekkisid pisarate asemel ahastuse ja meeleheite hetketel.

Too oli Antsu uuestsünd. Ta uuestsünd moodustas temast metslooma. Ja see uuestsünd oli sellepärast, et kusagil olid mõned idioodid, kes tahtsid miljonite tahtmist oma tahtmise alla paenutada, olles ahned ja kadedad omasuguste wastu. Ja seda sellepärast, et ühel planeedil — liiwakübemel lõpmatus ruumis asub rühm jõuetuid, nõrku, naeruwäärilisi olewusi, kes walmis iga idioodi käsku täitma, kes miljonitena surewad mõne degenereerunud inimlambapea hullumeelsel tahtmisel.

19.

Nad olid kirikus juba mitmendat päewa. Nad lebasid kiwisel külmal põarandal ehk pinkidel — need, kes suutsid walida kohta. Neid oli wiis haawatut.

Kiriku seintesse lõid kuulid ööl ja päewal. Wahetpidamata wilisesid mööda granaadid. Sageli killunesid nende lõhkemise järele aknad, mis olid ennegi killunenud, ja sageli wiskus sisse aknaist mulda ja kiwa, otsekui oleksid hiigla muldlained wastu seinu löönud. Ja tõega, kirik oli nagu kaljule paisatud hukkuw laew keset marulist merd — aastasadade wanune uks keset olewiku tormi Kas need olidki kuulid, mis kiriku ümber lendlesid, aga mitte tuulewilinad? Aegajalt kuuldus aeroplaani propelleri wurinat ja seda saatsid kõrwulukustawad kärgatused, nagu oleks pikne majadesse sisse löönud ja kõike puruks paisanud. Siis wankusid seinad, lendasid klirinal wälja raamid akendest ja kirik oli nagu keset õudsemat surma ja hukatuse möllu.

Haawatud lebasid unustatuina ja mahajäetuina, olles wõimetud midagi ette wõtma enda päästmiseks. Ei olnud saada wett, et kustutada oma põlewat jänu, rääkimata toidust, mis oleks kosutanud nende jõudu.

Ühe kroonlühtri langemise puhul, mida paiskas laes lõhkew shrapnell, sai Ants tugewa hoobi laest langewa kiwi tõttu, mis temalt mitmeks tunniks meelemärkuse riisus; puudus weidi, et ta oleks jäänud üldse kroonlühtri alla. Kui ta ärkas, leidis end selili, kahwatuna ja abituna ja nõrgana wõib olla enam paaripäewalisest nälgimisest kui saadud hoobist. Ta tundis oma südame walju, ebanormaalset tuikamist. Algul ei teadnud ta, kus wiibib. Talle näis, nagu tõuseksid ja langeksid wõlwialused, ja teda waldas teadmine: mattuwad müürid, purunewad, ja ta saab rahu, igawest rahu ja puhkust. Ja puhkust ihailes ta: ta liikmed olid nagu täis tina, walutasid ja kanged. Aegade metsikus oli teda nagu peksnud raudwitstega, purustanud kogu ta füüsilise olemuse.

Haawatu, kes waatas hullumeelsel ilmel ringi ja naeris, naeris ka nüüd. Ta oli kaks ööd juba naernud ja ta naer kuuldus puhu kui nutt, kui hoigamine. Siis haaras ta oma sideme peast, wõttis haawast weriseid lihatükikesi, waatas neid ja naeris hullustuseni. Ants waatas seda pealt õudse wärinaga. Oli see ilmsi ja mitte unes? Talle lõi kuum hoog pähe, midagi surises läbi were ja liigete nagu elektri-woolus ja ta kõrwu tungis kui raudne ora, millede otsad tungisid aiju. Taewas, kas olen ka mina hull ja nokin sõrmedega oma peast enese teadmata ajutükikesi? mõtles Ants wabisedes ja end istuli ajades.

Üks aken oli weel terwe ja külm, kauge päike waatas läbi selle mitmewärwiliste klaasidega kaunistatud awause. Ja langesid põranda walgele paele wikerkaaritawad kumad, mis rohetasid, sinetasid, roosatasid. Ornament aknal oli ilus, tsiktsakiline, nagu mitmewärwilistest sädelewaist kiwidest kokku seatud. Ent see oli hetk: siis purunes ja langes päikesekiiris mitmewärwiliste klaasikildude wihm helinal maha. Jälle wärisesid seinad. Wabisesid sambad. Haawatud kuulatasid... Kuulatasid metsikut muusikat, mille helide saatel wõisid nad elawaina maetud saada langewate, purunewate müüride alla.

„Juua! Juua!" ägas üks, kes oli haawatud jalast.

„Ei ole wett," lausus Ants tumedalt.

„Mul on jalas põletik! Ma suren, kui ei saa maha saetud mu jalg," ägas uuesti see, kes jalast haawatud.

„Wõib olla, hukkume kõik," lausus Ants lootuseta.

See, kel oli lõualuu purustatud ja keda oli sidunud arst, oli kiskunud sideme, ja nüüd paistis haawast mädane marletükk; tal oli kuul haawas, mida oleks pidanud ammugi kõrwaldama. Haawatu oli kahwatu, luine ja inises wahest endamisi, lebades maas, pea all sinel, mille pani Ants sinna, wallatud kaastundest. Wõib olla soniski ta juba algawas palawikus, sest seda, mis ta inises, oli wõimata mõista. Ja oli waadata õudne ja kurb unustatud haawatut raskemail hetkel.

„Ma usun, et kui meie wäed need seisukohad uuesti kätte wõidawad, oleme päästetud," lausus jalast haawatu.

Puhu kuuldus laes kolin ja mürin, ning siis näis kõigile, nagu langeks nüüd-nüüd lagi alla ühes wõlwidega ja sammastega, mis pooleks murduwad. Siis waldas äkki Antsu hirm, surma hirm, ja tal ei olnud nüüd ükskõik, kas ta hukkub wõi mitte. Ta tundis päikese kiiri soontes, päikese kulda weres. Ja mida walsemalt kuuldus mürin, ähwardades tuua hukatust ja surma, seda suuremat hirmu tundis Ants. Siis tõusis ta üles, waarus kui kuutõbine sinna-tänna ja otsis, kas ei leiaks midagi süüa, et katkata oma olemasolu.

Tuli silmapilk, kus ta silme ette tõusis pilt kodust: nägi Helmit ja õde Ainot. Mäletas ka, et oli kunagi saanud Helmilt kirja, milles naine palus teatada, mis ette wõtta, kuna Ainot wõrgutanud wenelane. Mäletas kurbust, mis teda waldas seda kirja lugedes ja kahetses Ainot. Millises seisukorras wiibib ta õde nüüd? Kas elabki enam? Wõi on uputanud enese, olles petetud ja mahajäetud armsama poolt?

Siis aga tundis piiritut isu. Kui oleks midagi süüa, süüa! Wõi wett, wett! Ja ta waarus ringi, jõuetuna ja nõrgana. Läks ukse juure, lõi sinna rusikatega ja karjus, ent wastuseks oli waid julm mürin kaugel ja kuuldusid üksikud lõhkemised ligemal, mis kuulutasid surma ja kadu. See wältas ööni. Ja öö laskus maha sama lootuseta, kui oli möödunud päew. Kuuldus mürin isegi läbi öö, täites hinge ahastusega, kuulutades teadwust, et ei ole pääsemist. Naeris kõledult hullumeelne ja olles walgustatud kuu kumast, mis laskus sisse purustatud aknaist, wõttis oma haawast ajusid ja uuris neid tundide kaupa.

Siis karjus see, kel oli löönud põletik jalga, karjus kriiskawal, kõledal häälel:

„Aidake! Lõigake jalg! Jalg! Nüsige arstid! Sööge otsast jalg! Ma tahan elada — sööge mu jalg! Türannid! Werijoojad! Sööge mu jalg!"

Ja naeris hullumeelne:

„Hahaha!"

Ning kajas wastu:

„Hahaha!"

* *

*

Järgmisel päewal ei mürisenud enam suurtükid; näis, nagu oleks waikinud torm, taifuun, ja nüüd oli jälle kõik nagu ennegi. Haawatud hoigasid waikselt endamisi. See, kes oli nokitsenud ajusid, lamas selili, nägu sinkjas, käsi kõrwal rusikas, kus peitus ajutükk; weel wärahtles ta keha kramplikuis tuksatusis. Siis waikisid tõmbused ja ta jäi lebama — elutuna ja kangena, olles surnud.

Lõuna paiku kuuldus waikuses sammude rütmilisi astumisi kaugel. Ants mõistis: sealt lähewad wäeosad. Ent kui nad mööda marsiwad surnuaiast? See teadwus lõi ta pähe kui merihädalisele, kes üksikul saarel ootab möödasõitwat laewa. Ta peab teatawaks tegema enese olemasolu. Ja kõikide haawatute olemasolu, kes ühes temaga. Sest kui nad mööduwad, ei tea, kui kaua peawad nad jääma weel siia? Nii kauaks ehk, kunni surewad abitusse ja nälga? Muide, ligem küla oli tühi inimestest, wõib olla oli pagenud sõja werisauna eest isegi ko-

halik waimulik — kuis selgitella muidu seda, et keegi ei teinud katset kirikusse tungida? Need wõiwad olla omad wäeosad, kes mööda läksid, wõites tagasi waenlastelt wõidetud ja uuesti ärawõetud seisukohti. Ja, see oli nii, see pidi olema nii.

Kuulatasid ka kõik teised haawatud, kel oli olemas weel midagi inimlikku, mõttewõimu. Ja siis, kui sammud kostsid kiriku kohal, hakkasid nad äkki karjuma:

„Päästke! Päästke! Päästke meid!“

See oli kui merihädaliste appikutse. Nad peatusid, kuulatasid ja karjusid uuesti:

„Päästke! Päästke! Päästke meid!“

Ent sammud kaugenesid. Siis äkki lähenes, paisus kapjade plagin ja kaugunes. Ning nüüd muutus karjumine hulgumiseks; need ei olnud enam inimesed, kes karjusid appi, waid loomad, huntide kari, kes talweööl, olles nälginud, wihased ja wõimetud, hulgusid. Kas hulgusidki nad? Kas nad ei laulnud sama ahastuse, were ja meeleheite laulu, mida oli sundinud aegade ürginstinkt taga aastasadu laulma nende esiwanemaid — ärakülmawaid kiwiaja elanikke — kuupaistelistel öödel neil kiwilademete kihtidel, mis aastasajad, tuhanded hiljem kütsid soojaks miljonid katlaid ümber maakera? Ja tulukesed, mis nende silmis põlesid, olid samad tulukesed, mis põlesid loominimeste silmis, kes olid mõistetud surema jänu ja nälja kätte — aastatuhandete eest.

Kui aga olid kaugenenud sammud ja nad mõistsid, et enam ei ole pääsemist, lõid nad omad pead ja käed weriseks wastu kiwipõrandat, sambaid ja pinke. Ning kiunus uus hullumeelne, kes oli naernud kogu aeg h u l g u w a t hädanaeru:

„Ma tahan juua — inimwerd! Ma tahan süüa — inimliha!“

Ta haaras püssi, wõttis selle otsast täägi ja walis ohwrit. Ants tundis, kuis tal tõusid karwad peas. Siis tähendas ta, et hullu tähelpanu pöörda kõrwale elawailt inimesilt, selle peale, kes oli omad ajud wälja urgitsenud, wõttes kätte püssi kaitseks.

Siis tundis Ants s e d a jälle: ta üle laskus nagu laine ja ähwardas matta ta teadwuse, ähwardas murda ta enesewalitsemise. Weel helkis peas teadwuse säde: Kui tapab hullumeelne mu s e l ajal?

Järgmisel hetkel nägid haawatud teda krampides, sinkja näoga, wahutawa suuga, ning see, kes weel suutis mõtelda, lausus:

„Ta on — langetõbine!“

20

Leena Ader oli rõõmus. Ta oli saanud jälle mitu pesukohta ja ei tarwitsenud end enam müüa. Ta tahtis alata uut elu, end puhas-

tada, kõike halba, mis olnud, unustada, ja elada ainult mõttele, et tuleb Mihkel. Tõsi, aeg kulus, Mihkel jäi tulemata, ka kirjad, ent ta teadis, aimas, et ta tulek on seda ligem: iga hetk wõib astuda Mihkel uksest sisse ja tuua enesega ühes kogu endise elu ja õnne. Ja alati, kui keegi ukse taga krobistas, arwas Leena, et nüüd-nüüd tuleb Mihkel, ja ta süda hakkas kiiremalt tuikama ja ta olemist waldas õnne wärin. Ja niisama arwasid ka lapsed, ning alati jooksid nad rõõmsa kiljatusega uksele ning hüüdsid: „Isa, isa!" Ent Mihkel jäi tulemata, ning mida enam aega kulus, seda suurem igatsus waldas koduseid teda näha, seda enam teadsid nad, et ta tulek on ligemal, ja see rahustas neid ja andis julgust ja elurõõmu.

Ka Rainis oli nagu maa alla wajunud ning see teadmine täitis Leena hinge rõõmuga: wõib olla, on ta teda hoopis unustanud, omale mõne teise ohwri leidnud?! Wiimane oleks küll kurb ohwrile, ent mis teha, ta läbi oleks wähemalt Leena rahule jäetud.

Tol päewal istusid nad kõik waikselt laua taga ja sõid oma kasinat toitu. Siis ütles suurem:

„Kas isa siis ikka weel ei tule?"

Ent keskmine:

„Ma nägin unes, et tuli isa, wõttis mind kätele ja tõstis lakke, ning kandis siis ikka ümber toa, ümber toa, nii et mul läks kõik segaseks ja ma ärkasin."

Ning kõige wäiksem:

„Isa toob pläniknid!"

Ja kui nad nii istusid ja kõnelesid, kuuldus äkki, kuis ukse pihta koputati. Leena hüüdis masinlikult „sisse!" ning wast sel korral ei mõtelnud keegi isa tuleku peale, sest ta ei olnud kunagi ju tulnud, kui temast kõneleti; nad kujutlesid teda weel kaugel kodust maanteel komp seljas ja kepp käes ning palg higine, et õhtuks koju jõuda oma armsate omaksete juure. See aga, kes koputas, wõis olla kirjakandja ehk kojamees wõi peremees, kes ikka käisid sel ajal, kui neil oli midagi õiendada. Ning kui uks awanes, astus sisse tõega wõõras mees, hiiglasuur, sõduri mütsiga, ent temal oli käte wahel mingi suur komps, mis mähitud halli sinelisse.

Wõõras mees küsis:

„Elab siin Leena Ader?"

„Ja," wastas Leena tõustes; ent samal hetkel aimas ta nagu midagi; ta käed said kui halwatud.

„Ma toon Teile kingituse.. . sõjast," lausus mees, kes oli uksel peatanud ja ringi waadanud, nagu otsides paika, kuhu oma kingituse panna; siis silmas ta sängi ja astus sinna poole oma kompsuga, mille ümbert kahel käel kinni hoidis. Ta asetas kompsu sängile, seina na-

sale, ja nüüd nägid koasolijad ka õla taga inimpead. See oli Mihkel, keda laatsareti sulane sisse kannud; kuna ta nägu oli wiimase õla sohal, olles seljaga wäljapoole, näis ta algul nagu komps omas hallis sinelis ja sügawalt pead warjawa mütsiga. Ent nüüd nägid kõik, et see oli Mihkel, eriti kui tundmatu wõttis mütsi Mihkli peast ja seda ta ette sängile pani. See oli Mihkel, ent ometi ei olnud see ka tema. Ta nägu oli kahwatu, wõõras. Tal oli sinel seljas, aga ta warukad rippesid tühjadena alla. Tal olid jalgas püksid, aga püksid olid kägaras sängis ta ees ja neis ei olnud jalgu. Oli waid keha ja pea.

Leena arwas algul, et see on uni, õudne uni, ja ta ägas nagu unes, keda rõhub luupainaja. Siis astus paar sammu woodi poole, silmis tardunud hirm ja ehmatus.

„Seda on teinud temast sõda," lausus tundmatu. „Ma tõin ta X. linna haigemajast."

Ent Leena ei kuulnud enam midagi. Ta mõistis äkki kõik. See ei ole uni, see on tõde! Seal on Mihkel, ent mitte endine Mihkel, tema mees! Mis on nad temast teinud! Halasta Jumal! Käed on ära ja jalad! Ja teadwus kõigist lõi Leenale pähe nagu wasaralöök. Ta awas suu ja tahtis midagi karjuda, ent keel oli kui halwatud. Ta tõstis käed, kas selleks, et kallistada Mihkelt wõi tõrjuda teda eemale, ent käid langesid kõrwale jõuetuna. Ja Leena, tugew naine, langes äkki maha ja kaotus meelemärkuse.

Lapsed olid kogunud nurka ja jälgisid hinge kinni pidades wõõra mehe toimingut ja ema. Aga sängi poole waatasid nad hirmu ja õudusega, kus oli kahwatanud mees, kelle nägu sarnales nii wäga nende isa näole, kuid kel olid käised tühjad ja ripnesid alla, nagu oleks tal paberõhukesed käed, ja kelle tühjad püksi tuped olid kägaras sängis, nagu oleks ta jalad ära kaotanud wõi tõmbunud enese sisse.

Siis pööris Mihkli kandja Mihkli poole ja ütles:

„Olen Teid kohale toimetanud! Soowin Teile head elu kodus perekonna seas... Pean enne weel siin rohukauplustes käima kui ära sõidan. Nii siis — head päewa!"

Mees lahkus, ilma et Mihkel talle oleks midagi lausunud. Ent ukse taga peatas mees ja pühkis ühe pisara. Mihkel aga waatas laste peale, tõntsilt, peaaegu elajalikul ilmel. Need on tema wäikesed! Nad ei tunne teda! Wõib olla kardawad teda?! Ja siis ütles ta nagu julgustuseks, ütles tasa ja waikselt:

„Olen Teie isa... Mihkel! Tunnete ikka mind?"

Ent lapsed nurgas surusid end weel enam üksteise wastu. Oli see nende isa, kes läks kodust tugewana ja terwena? Oli see nende isa, kes tõstis neid põlwile, kätele? Nad awasid suud, kuid seal tardus karje, rõõmu, hirmu wõi walu karju, seda Mihkel ei mõistnud. Nende sil-

nad laiusid, kuid sealt oli wõimata lugeda, mille tõttu nad laiusid. Ja nii seisid nad wastamisi — isa ja lapsed, ning waatasid üksteise otsa pärani silmil, hinges õudus ja surm.

Stis tõusis Leena. Ta waraus mehe juure, istus sängi weerele ja ütles lastele hoopis wõõral häälel:

„Mihkel... mees... mis on nad sinust teinud?"

Ja nüüd langes ta sängile, Mehkli kõrwale, ja lapsed kuulsid hinge kinni pidades kramplikke nuuksatusi. Ja siis mõistsid nad, et isaga on sündinud midagi kohutawat ja hirmsat, sest kuis on ta muidu ilma jalgeta, käteta! Ja nüüd hakkasid nutma ka lapsed. Ning kuna kõik nutsid, tundis Mihkelgi, kuis tungisid pisarad ta silmi. Ja see hetk, mil nad kõik nutsid, oli kõige ahastuslikum, nukram hetk Mihkli elus siiamaale. Mis oleks ta kõik annud, et seda ei oleks iialgi olnud?! Oma elu... elu wiletsas lihatombus oleks ta annud!

Oh, oleks tal jalad, ta jookseks, jookseks kui pöörane meriranda ja hüppaks wette! Oleks tal käed, ta wõtaks rewolwri wõi noa ja lõpetaks elu. Ta pooks end, heidaks rongi alla, hüppaks keewa katla, jookseks peaga wastu seina, kunni puruneb pealuu — kui ta aga wõiks, kui ta wõiks!

* *
*

Leena wõttis wärisewal käel Mihkli warukast kinni ja küsis häälets:

„Sul ei ole enam käsi?"

Mihkel tahtis troostiks öelda, et ta ei wajagi käsi, ent see ei tulnud üle ta huulte ja ta ütles tumedalt kui maa alt:

„Ei ole."

Leena wõttis Mihkli püksiotsast kinni, tõstis üles ja ütles:

„Sul ei ole ka jalgu."

„Ei," wastas Mihkel häälel, mis kostis kui kirstust.

Siis karjatas Leena:

„Sul ei ole käsi! Sul ei ole jalgu! Kuid sa olid terwe! Nad wõtsid sind terwena ja tõid tagasi wigasena! Ma tahan sind sarnasena, kui läksid! Ma tahan sind terwena! Andku nad su mulle terwena! Terwena! Tööwõimulisena! Toitjana! Ma tahan oma meest! Lapsed nõuawad oma isa! Mõrtsukad! Tapjad! Piinajad!"

Leena hääl paisus ja wiimased lansed kisendas ta meeletus ahastuses. Siis waikis ta äkki ja silitas Mihkli pead ja ta warukaid ja püksa, nagu oleks seal olnud weel midagi Mihklist, millele tahtis ta kallata oma ülewoolawat kasatunnet ja hardust. Ent seal oli waid tühjus... tühjus...

Siis pööris laste poole, pööris aeglaselt ja lausus:

„Ta on Teie isa... lööge..."

Tahtis öelda „lööge patsi!" ent peatus parajal ajal ja kogeles:

„Suudelge isa!"

Suurem tuli pikka nurgast, jõudes otsusele, et seal on tõega isa ja et ei ole tema poolt midagi karta, kuigi ta ilma jalgadeta ja käteta, ning ulatas andma isale suud. Ent keskmine kõheles, ta kartis ja ei kartnud mitte, ta tuli ja ei tahtnud tulla; talle näis, et see seal on küll isa, aga ometi mitte see endine, kes oli terwe ja oli tõstnud teda üles õhku ja oli käinud temaga ringi ümber toa. Ning kui ta kahtles, wõttis ema ta käest kinni, tõstis sängi weerele, ning laps suudles täis hirmu ja õnne ühtlasi.

Ent kui tuli kord kõige wäiksema kätte, lausus wäike:

„Ma pelgan!"

Ja kui ema teda isa juure tõi, siis hakkas ta karjuma ning püüdis lahti rabeleda, nagu tahetaks teda lohe kurku toppida. Ent ta karjumine oli kui kuum raudora Mihkli südamesse; ta tundis, et ta on wõõras oma lapsele, et wigasus on teda teinud wõõraks mitte üksi wähemale, waid ka keskmisele ja teistele. Tõega, ta ei olnud enam Mihkel, ta oli mingi julm, ilge olend, kes äkki tungib wõõrasse ellu, perekonna õnne. On loonud tema kunagi selle perekonna? Ei, seda lõi keegi teine Mihkel, kes on kaugel, kes on ammugi surnud, tema on waid selle teise Mihkli julm wastik ware.

Leena pani lapse maha ja tunnistas Mihkelt kaua... kaua... Seal on siis nende päästja, nende toitja, kes pidi tooma enesega endist õnne ja küllust! Seal oli tema mees, suur, tugew ja terwe, keda ta oli armastanud nii wäga, kelle pärast oli kannatanud ja keda igatsenud kui oma ainsamat, kes andis ta elule mõtte peale laste. Ta on armetumast armetum! Wiletsamast wiletsam! Ja teda toodi weel siia! Nad tõid ta siia! Maija, kus nii suur puudus, wiletsus, et ta müütas end laste pärast... enese pärast... Nad on temalt küllalt wõtnud, tema au, õnne... Nüüd tahawad nad wõtta temalt laste isa kaudu laste wähesegi toidu... laste wähesegi elu wõimaluse... Ta oleks pidanud ukse lukustama, teda mitte sisse laskma, tagasi saatma... Kohe tagasi... On nad teda teinud sarnaseks, miks toowad nad teda siis weel tema juure? Ta tahab Mihkelt niisugusena, nagu nad teda temalt wõtsid ja mitte teistsugusena. Taewas, mis algab ta peale nüüd... nälgiwate lastega ja wigase mehega?

Ent siis häbenes Leena omi mõtteid. Mis oli Mihkel kõik kannatanud! Mis kogenud! Ei, iialgi ei suudaks ta teda enesest eemale tõugata, tagasi saata, eriti nüüd, kus Mihkel nii wäga wajas lohutust, abi. Ta saab heaks tegema oma alatust, kuigi see alatus, mis ta patus-

tanud Mihkli wastu, oli ta peale sunnitud. Ta ei saa kunagi s e d a Mihklile teatama, et tema õnnetust, tema walu suurendada, kuigi ta peaks talle s e d a teatama, põlwili talt andeks paluma ja end wabandama, et tegi seda wõitluses olemise eest. Ta peab pühendama oma elu temale, teda aitama nüüd, kus ta nii wäga abi wajab, peab ta elu, nii õnnetu kui see ka on, õnnelikuks tegema... Aga kuidas? Kuidas?

Leena istus sängi weerel ja ta silmist helkis meeleheide. Ja Mihkel waatas Leena otsa, ja ka tema näost paistis meeleheide. Ühest pilgust ümber oli talle küll, et mõista, milline oli kodune seisukord. Kõik wäärtuslik oli ära. Oli waid kõige närusam ja wajalisem. Ja nüüd tungis weel tema siia wiletsusse, tema — üks suu, üks suur kõht. See oli weel ainus, mis Mihklil terwe. Kõht! Kõht! Oh oleks nad jätnud käed, jätnud jalad ja purustanud kõhu! Kõhu!

Mihkel waatas ringi täis meeleheidet, otsides silmega nuga, et kunagi, kui saabunud aeg, lõigata läbi kõhu. Ent järgmisel hetkel mõistis mõtte mõttetust: saatus wõtnud talt enesetappe wõimaluse! Ja ahastuse sööst laskus jälle ta peale.

21.

Leena elus algas aegjärk, mis oli julmem mitu korda endisest kõige halwemast. Tal oli toita wiis kõhtu. Kuigi ta hoolitses selle eest, et Mihkelt kusagile inwaliidide maija paigutataks, ja seda sugugi mitte selleks, et temast lahti saada, waid selle läbi kergendada elu — ent sellest ei tulnud midagi wälja: kõik asutused olid täis ja ruumi ei olnud nii pea loota, kuna juba ootasid järge terwed nimestikud. See „ühiskondlik aparaat", kes suutis küll häwitada ja purustada inimesi mingi isamaa päästmise paatose nimel, ei olnud küllalt organiseerunud nende õnnetute eest hoolitsemiseks, kelle purustamiseks ja eluõnne häwitamiseks oli ta küllalt organiseerunud. Ent nälg ja puudus ei lasknud oodata ja alustasid oma tööd.

Mihkel toodi haigemajast priskena: ta oli ümarik ja otsekui täispuhutud, sest ära nähes, et tema saatuseks on elada, wõttis ta lõpuks wastu ükskõikselt elu sarnasena, kuis seda talle wõimaldati. Ta kosus ruttu: kadus õhulikkus ja nina terawus ja ta omas ilme, otsekui oleks ta olnud nuumal.

Ent siin, kodus, sündis wastupidi: siin ei olnudki midagi kosutawat, ei olnud üldse midagi, ja seegi, mis oli, põletas Mihkli kurku, kuna see oli osa laste ja naise wähesest toidust, mis talle anti ja mis oleks hädasti neile waja, kuigi nad selle saawutuse läbi ei oleks kunagi kõhtu täis saanud. Ja nii tundis Mihkel oma üleliigsust, tundis, et ta on koormaks mitte teistele, waid ka enesele. Ta läks jälle lahjaks, kondiseks ja ta silmadesse tekkis otsekui palawalik sära.

Kaua pidi see nii edasi kestma? Päewad läbi lebades sängis ja waadates lakke ei suutnud ta muud kui mõtelda õudse wärinaga, mis tuleb? Jääb haigeks naine, mis siis? ... Ja uuesti waldas teda meeleheide, nagu tol korral haigemajas, kui ta teadwusele tuli, mis temaga oli juhtunud. Miks pidi ta elama? Miks sunniti talle peale elu? Inimlikkuse nimel. Kuid ometi ei olnud n e m a d küllalt inimlikud, et lasta elada inimlikult teda, oma perekonna toitjat, ja tema perekonda, kelle toitja nad purustanud. Sest nende inimlikkus oli waid mask: las näha kõik nende inimlikkust! Ent kiskuda mask, inimlikkuse rüü, ja maailm näeb waid elajalikkust.

Sageli istus kõige wäiksem laps isa kõrwal sängis ja mängis. Ta mängis isa püksirihmaga, mille oli ema sidunud raudse sängi otsa külge, kuna rihma pandlaga ots oli lapse käes; sageli ajas ta rihma pandlast sisse, et silmust teha. Nüüd ei kartnud laps enam isa, waid ronis isegi sageli tema otsa, käes rihma silmus ja hüüdis: „Pll!" ja „Nöö!". Ning neil hetkeil unustas Mihkel kõik, jälgides last ja tema mängu. See oli weel ainus nauding Mihklil. Ent kui laps ära tüdines ja maha ronis, waldas Mihkelt jällegi meeleheide. Kui ta oleks suutnud midagi teha! Kui tal oleks olnud ükski käsi!

Siis tuli talle aga mingi mõte, päästew idee. Ta ütles Leenale ühel õhtul tumedal häälel:

„Kui saaks wankrikese."

„Wankrikese?" jahmatas Leena, olles wäsinud rängast päewatööst.

„Ja, wankrikese ... Niisuguse umbes, nagu turu- wõi solginaistel ... Ma mahuksin sinna hästi..."

„Ja kuhu sa tahaks siis sõita?"

Walitses waikus. Siis ütles Mihkel kindlalt:

„Sinna kus ... käidawasse kohta..."

Nüüd mõistis Leena kõik. Ahastus laskus ta peale. Tema Mihkel tahab minna ... almust paluma! ... Ta ei suuda näha pealt, kuis ta üksinda wõitleb olemise eest ja tahab teha seda ainust, mida wõib tema omas seisukorras teha. Ja Leena tundis, kuis nutt nööris ta kurku harduseft Mihkli wastu, kes, kuigi wigane, alandas end kõige madalamalt teiste ees, et päästa perekonda, et olla abiks oma õnnetusega, oma õudse saatusega naisele ja lastele. Ja Leenale näis, nagu oleks Mihkel üks neist, kes, kuigi süütu, wiiakse häbiposti teistele naerda, wõi nagu oleks ta see, kes peab minema Kolgatale, uuele ajakohasele Kolgatale. Siis seda ohwrit nõutakse temalt! Ja mis jääbki tal muud üle? Saatusest antud neile seda kanda.

Siis astus Leena mehe juure, surus oma huuled ta otsa wastu ja langes nuuksudes kummuli ta kohale.

* * *

Suure waewaga õnnestus Leenal saada ühelt turunaiselt selle wana reserwis olewa wankrikese, ja sedagi wäikese järelmaksu eest üüri peale. Ning ühel hommikul riietus ta Mihkli, pani talle ümber sineli ja pähe sõduri mütsi, ning tõstis ta wankrisse. Ta süda tahtis lõhkeda ahastusest, ent nüüd ei olnud neil muud wäljapääsu: oli tulnud jällegi kriis töös ja neil ei olnud juba mõnda päewa toitu.

Leena tõmbas wankri Mihkliga enese järele. Ta wiis teda turu juure, kõrwalisse kuid käidawasse kohta, ning siin sai Mihkel esimese almuse. Ning kui Leena, seisatas mehe kõrwal, waatles Mihkelt, siis näis talle, et ta mees seal on kui süütu inimene, kes häbipostis, kui see, kes Kolgatal ristisambal. Ja iga almus, mis ta sai, oli kui uus piigi piste Rooma sõdurite poolt tema südamesse.

Nii algas Mihkli... Kolgata teekond ja surm... Kolgata ristisambal. See algas hommikul ja wältas lõuneni. Kui nad siis koju jõudsid, oli neil raha ja oli toitu. Ent see raha nagu põletas nende käsi ja toit nagu põletas nende kurku. Sest see oli ju almus! Esimene almus!

Ent nad harjusid sellega ja toitsid end ja lapsi. Ja nii järgnes päewale päew ja nädalale nädal... Mihkli teekond Kolgatale ja surm ristisambal hommikust lõuneni... ning antawad almused — piigipisted Mihkli südamesse... Ei, ta elu, mis oli halwem kui surm, ei kestnud kolm tundi ristisambal, nagu Kristusel, waid kolm korda kolmkümmend tundi... Ja talle ei pistetud tolle aja kestes üks kord mütsi pandaw almus piigipistena südamesse, waid igal tunnil lugematud korrad... Nii palju kui oli haawu, nii palju kogus penne mütsi... Ja seda inimkonna heategijate kristlaste poolt „heategewuse“ nimel ning mitte Rooma sõdurite-paganate poolt.

Nii oleks kestnud Mihkli Kolgata teekond weel ei tea kui kaua, kui ei oleks juhtunud kõige hirmsam, mille ees kõik Mihkli senised kannatused olid waid tühi wari. Ühel õhtul, kui oli kõik perekond koos, kuuldus äkki rusikahoope wastu ust. Leena kahwatas ja ehmusid lapsed, waadates abi lootwalt isa otsa. Siis awanes uks ja sisse astus waaruwail sammel Rainis, nägu joomisest pundunud ja olles nüüdki joobnud.

Ta waatas toas ringis, silmitses irwitawalt Mihkelt ja pööris siis laste poole ning kärgatas:

„Lapsed wälja!“

Lapsed waatasid abi lootwalt isa otsa. Ja mõistsid lapsed: ema aitab isegi isa ja nemad aitawad isa, sest ta ei tulnud tagasi, nagu nad olid unistanud ja oodanud — terwena ja tugewana, kes tõstab neid põlwile, waid teda toodi wigasena ja armetuna. Ja hirm suurdus lastes: — ei wõinud neid päästa isa!

Rainis pööris Leena poole ja lausus:

„Mul on midagi rääkida iseleskis."

„Seda wõiwad ka lapsed kuulda, mis Teil mulle rääkida on," lausus Leena, püüdes Mihkli ees oma ärewust maha suruda.

„Wälja lapsed!" käratas Rainis ja tegi ähwardawa liigutuse.

Ent nüüd tormasid lapsed hirmukarjega ukse poole ja sealt wälja; nad ei olnud enne kunagi Rainist sisseastumisel kohe nii hirmsana ja joobnuna näinud kui nüüd. Nad nägid juba kujutluses, kuis Rainis neid kinni haarab ja õhku tõstab, et wastu seina wirutada, kui nad ta käsku ei täida.

Rainis keeras ruttu ukse lukku, pistis wõtme tasku, ja pööris Leena poole, tähendades hämmastunud Mihkli peale:

„Kes see elukas seal on?"

„See on mu mees... Tehke uks kohe lahti!"

Selle asemel, et Leena tahtmist täita, wõttis Rainis kähku käterätiku seinalt naela otsast ja enne kui Leena taipas, mis ta tahab teha, sulgus ta, osa rätikut Mihkli kurku toppides, Mihkli suu. Leena tahtis wahele karata, ent see oli hilja, ja ta lähenemine andis waid Rainisele wõimaluse ta käest kinni haarata. Nüüd tõmbas metslane Leena Mihkli wastu teise koiku juure, kus harilikult magasid lapsed, ja kähistas:

„Heida pikali!"

Leena tahtis karjuda; ent waewalt tuli esimene häälдamine üle huulte, kui Rainis talle hoobi lõua alla wirutas ja uuesti kähistas:

„Heida pikali!"

Leena tahtis uuesti karjuda, ent järgmine hoop lõi ta pool uimasena sängi pikali. Üks segane pilk Rainis'e metsiku näo peale ütles talle kõik ning ta allus nagu endiselgi ajal täis teadmist, et ei ole pääsemist, et kui ta häälitseb, siis on kõik lõpetud; ent surra ei tahtnud ta nüüd, kus tarwitasid abi mitte üksnes lapsed, waid ka Mihkel. Ta allus lõhestawal südamel oma mehe ees, tundes wiinaauru oma kohal kui tulileeki.

Ent Mihkel waatas seda kõike pealt, suus osa käterätti, waatas pärani silmil, hullumeelsel pilgul. Ikka enam laiusid ja tardusid ta silmad. Ta mõistis ja nägi kõike ning oli ometi wõimetu appi hüüdma, appi minema naisele, ning tundis nüüd hirmsamalt kui watemalt oma abitust. Ja nii pidi ta jooma wiimase suurima karika kihwti, pidi tilk-tilgalt jooma. Ta oli kui inimene, kes lebab seljali, kelle käed-jalad ahelais, kelle suust kistud wälja keel ja kelle suu kohal ülal ripub kihwtinõu kraaniga, kust nõrgub kihwti tilk-tilgalt ta suhu, kihwti, mida ta ei wõi wälja sülitada, mille eest ta ei wõi pead kõrwale pöörda, sest seegi on pandud timuka poolt paku wahele. Ent kihwt on põletaw, kui tilguks tuld ta suhu, ja see tuli süütab ta

were soontes, ning põleb weri ja põleb ihu ilma et ära põleks, ta ihu, mis nagu fööniks omast tuhast uuesti toitus.

Nii põles Mihkel elawana. Ta ägas kui kinnineeditud Prometheus, kui surew gigant, ja ta silmad läksid täis werd, olles walmis lõhkema. Olen käinud jalgeta Kolgata teed, olen kolm tundi kolmkümmend korda kannatanud ristisambal, olen tunnud tundide kaupa sadandeid piigipisteid rindu — ja ometi ei ole sa küllastunud mu walust, mu ahastusest, mu kannatusest, Jumal! Ikka ja jälle tunned naudingut mu piinast, Jumal! Olen uskunud Su olemasolu, ent nüüd küsin sult: oled olemas Sina? Wõi on olemas waid Kurat? Wõi oled sa ise Kurat? Halastust, Kurat!

Siis keeras Mihkel end sängist ise wälja ja langes maha kolksudes. Samal ajal tõusis Rainis ja Leena nägi, kuis Mihkel lähenes end keerates mööda põrandat, nagu inimene, kes mäest alla weereb. Pilk Mihkli näosse sundis karjatama Leena. Ta langes uuesti sängi ja tõstis käed silme ette. Samal ajal andis Rainis Mihklile jalaga hoobi, keeras ukse lahti lukust ja astus toast wälja.

Lapsed tulid wargsi tuppa, ent nähes Mihkelt maas moondunud näoga ja rätikuga suus ning ema sängis, käed silme ees, hakkasid nad äkki nutma. Nüüd ajas Leena end üles, ta wõttis rätiku Mihkli suust ja käskis lapsi toast lahkuda. Lapsed lahkusid. Siis tõstis Leena Mihkli sängi, istus selle weerele ja hakkas nutma.

Ning siis, kui waibus esimene kramplik nutuhoog, hakkas Leena kõnelema. Ta kõneles kõigist awalikult ja salgamata, mis ta kogenud sel ajal, kui Mihkel läks sõtta. Ta kõneles sellest, kuis elas puuduses ja wiletsuses, kuis üüris nurga Rainisele ja see teda omas ning miks ta sellest Mihklile ei kirjutanud. Ta kõneles sellest, kuis sõdurite omaksed ja lesed läksid õigust nõudma ja kuis neid halastamata ja armuta peksti nuutidega walitsewa korra timukate poolt. Ning sellest, kuis ta müüs end raha eest ja kuis nad ootasid isa tulema kerge wigastusega wõi terwena, ning sellest, kuis toodi teda, Mihkelt, armetuna ja wiletsana ning miks ei suutnud ta temale siis enam paljastada oma elu. Ja kui ta lõpetas, küsis tasa ja murtult:

„Olen süüdi, kuid siiski süütu... Mõistad sa mind hukka?...

Ent Mihkel ei wastanud midagi. Ta pööris waid näo seina poole ja jäi nii lebama, olles otsekui eluta. Kaua istus Leena ta sängi weerel, paludes ühtki sõna, ent Mihkel waikis. Ta waikis kogu õhtu ja öö. Sel ööl ei maganud kumbki.

Hommikul ütles Mihkel, et ta sel päewal ei lähe almuseid paluma. Ta käskis Leenat minna turule ja midagi osta lõunaks, sest nüüd oli ju neil raha. Kuna ta seda ütles, kuuldus ta hääl wõõrana ja imelikuna.

Kui Leena lahkus, kutsus Mihkel lapsed oma juure ja käskis kaht suuremat end suudelda. Siis andis neile luba minna Ülemiste järwe äärde wõi sadamasse hulkuma ja mängima; ent enne peawad nad ootama wärawas wähemat wenda, kellega ta soowib weidi aega isekeskis kõnelda.

Olles wähema lapsega üksi, lausus Mihkel imeliku wärinaga hääles:

„Wõta püksirihma ots jalutsist! Meie mängime weidi! Nüüd keera rihm pandlast sisse... Mitte sealt — teisepoolt... Sealtpoolt pandla aaki... Nii on hea... Nüüd kisu rihm laiemale... Weel! So, aitab!... Nüüd pane rihm mulle kaela... Olen sinu hobune, pane waljas kaela!... Nüüd suudle mind!"

Laps pani rihma, mille otsast oli kujunenud silmus, Mihkli kaela, nagu oli teinud ennegi, mängides isaga. Siis suudles isa, ent ehmus: midagi wõõrast, imelikku oli isa näos ja ta silmi nurkades oli kui kaks pisarat!

„Nüüd mine wälja, poju! Minge kõik ja jookske kaugele, kaugele ja mängige! Aga kui koju tulete, öelge emale, et isa soowib emale head õnne ja edu ja terwist... Nüüd mine!"

Laps läks ja tõmbas ust enne paar korda, kui selle kinni sai. Kui Mihkel kuulis, kuis lapsed rõõmsalt kiljatades akna alt mööda jooksid, pööris ta end sängist wälja põrandale, kuna silmus, mis kaelas, kokku tõmbus. Siis nihutas keha pea abil, mille sängi otsa wastu surus, weel edasi sängist, mille järele silmus madalale wajuwa pea ja keha raskuse all ikka enam kokku sai kistud.

22.

Lucullus pidutseb edasi, ümbritsetud menaadidest, joob weini hullustuseni, sööb maiustusi krampideni. Joob wõib olla nende werd ja sööb wõib olla nende ihu, kes ahastuses, wiletsuses ja hädas wõitlewad oma olemise eest, wõitlewad ja langewad, purustatud mitte füüsiliselt, waid weel enam hingeliselt. Wõib olla, et uus Lucullus mõtleb lunastada inimkonna, murdes leiwas — rahwa ihu, juues weinis — rahwa werd?

Umbes niimoodi, ent palju primitiiwsemalt mõtles Ants tulles umbes kaks aastat peale kodulinnast lahkumist uuesti kodulinna. Ta astus, tulles waksalist, aeglaselt edasi, olles küürus ja kokkuwarisenud wanas sõduri sinelis, nägu kahwatu ja haiglane. See ei olnud enam endine Ants, kes astus mööda tuttawaid tänawaid, waid hoopis uus inimene, uuestisündinud inimene, ent uuestisündinud — elajaks. Ta oli kui tubliste kannatada saanud metsloom, kes peale ägedat wõitlust

tugewama wastasega ruttab saba longus oma pelgupaika, et seal salakesi omi haawu lakkuda, kuigi ta ei olnud wastasega kunagi ise tülli astunud; olid temast wõimsamad jõud, kes teda waenlasega wõitlema sundisid.

Ent Ants ei tulnud sõjast mitte üksnes lüüa saanud metsloomana, waid ka wigasena, tõbisena. See algas seal kirikus, kus nad mitmed päewad kannatasid nälga ja jänu, kunni päästis neid oma wäeosa, kes oli löönud waenlased taganema. Siit päris Ants — langetõwe. Muide, see tõbi oli juba päriwuse teel esiwanematest tema weres idanenud, sest ka Antsu wanaisal olid käinud langetõwe hood peale werist Mahtra sõda, kus ta kolmsada witsahoopi saanud. Antsu ei lastud aga haigusest hoolimata kohe wabaks: teda asetati haigemaija, siis uuesti wäkke, ja wast nüüd, kus selgunud, et Ants tõega ei suuda enam isamaa päästmiseks midagi ära teha, lasti ta wabaks. Ent see ei olnud kõik: sõja wing oli rikkunud ta närwikawa, nii et sageli, kui ta sattus ärewusse ja wihatuiju, oli ta walmis ära tapma igaüht, kes põhjustanud ta wiha, olles täiesti wõimetu enda üle walitsema.

Lähenedes oma endisele elukorterile, möödus Ants Reimanni elukohast. Siin tuli talle meele, et Helmi kirjutas talle kunagi kirja, milles teatas Mihaili julmast toimingust ning Aino ärasõidust. Siis oli ta Helmile kirjalikult nõu annud, et ta Aino järele sõidaks, kuid Helmi wastas nädal hiljem, et Aino on ise tagasi sõitnud. Kus ta oli, mis temaga sündis, sellest ta ei teatanud, kuid mõni nädal hiljem käskis Antsu õnne soowida Ainole: pea olewat tema ja Reimanni pulmad! Hiljem sai Ants isegi pulmakutse Ainolt. Nüüd on nad siis ammugi abielus, mõtles Ants ja teda waldas soow sisse astuda ja näha, kas Reimann weel endises korteris ja kuis noorpaar elab.

Ants pööris ringi ja astus mõni süld tagasi; siis koputas hetk hiljem keldrikojas ühe ukse wastu. Ukse awas Aino ja langes rõõmukiljega Antsu kaela, millele järgnes südamlik terwitus Reimannilt. Peale jällenägemise rõõmu wäljendust algasid küsimused ja kostmised mõlemilt poolt. Nüüd wast nägi Ants, kui õnnelik oli see abielupaar, sest igas nende pilgus ja lauses üksteisele awaldus õrnus ja armastus. Siis kuulis Ants nurgas waheriide taga häälitsemist; hetk hiljem waatles ta ühes õnnelikkude wanematega lapsukest.

„See on mu . . . poeg!" lausus Reimann isaliku uhkusega.

Ent ühest pilgust lapse peale oli küllalt, et Antsu meele kerkis Mihail ja ta mõtles: Waene mees, su õnn on wäär! Oled olnud waid abinõu, et pesta Aino pealt teotust ja häbi! Kuid Reimann ütles, et kuigi ta ema hiljuti surnud. on ta saawutanud siiski oma igatsetud õnne.

„Nüüd aga," lõpetas Reimann, „pean ruttama teenistusse, sest olengi juba hiljaks jäänud. Teie aga olge siin, jooge kohwi ja puhake lõuneni, et siis oma naise juure minna."

Ta pani palitu selga. Ants awaldas, et ta lõuneni külla ei jäe, kuid Aino tungiwa soowi peale istub weel weidi ja joob kohwi. Siis lahkus Reimann, suudeldes enne naist ja last; ta lonkas waewalt märgatawalt.

Ent Reimann ei läinud eesjoones mitte teenistusse, waid ruttas Helmi juure, et talle Antsu ilmumist teatada. Ta ei teinud seda Helmi waid Antsu pärast, kellest tal wäga kahju oli, teades Helmi wahekorrast Sahkriga; olgugi teadlik selles, ei olnud ta seda isegi Ainole awaldanud, et mitte armastatud Ainot kurwastada. Ja kuna Helmi oli laps, kes Aino ja teiste teada oli Antsuga, mida aga Reimann sugugi uskuda ei suutnud, kuna wäike oli liig kwatraatse näoga ja punase peaga, siis pidas ta paremaks Helmile hoiatuse anda, et ta kuidagi ettewaatamata olles Antsu kojutuleku rõõmu ei tumestaks.

Reimanni teadaanne Antsu ilmumisest ei kohutanud Helmit sugugi: ta olewat juba ammu oma armast meest oodanud, pealegi teatanud Ants kirjalikult, et tuleb.

„Teil ei oleks maksnud oma jalga sellepärast waewata," lausus Helmi jumalaga jättes.

Kui Reimann lahkus, ruttas Helmi Sahkeri magamistuppa, kes pikutas weel laias sängis. See mees oli hakanud raswa wõtma ja ta oli õige tüsedaks läinud; ta silmad olid õige wäikesteks muutunud, ent lõua alla oli kujunenud lihalott, mis tundemärke awaldas, et tast ligemal ajal kahekordne lott kujuneb. Helmi sisse astudes haigutas Sahker täiest suust ja küsis:

„Mis on?"

„Mu mees on Tallinnas . . . õe juures praegu . . . Mis nüüd?"

„Hm . . ." Sahkeri suu läks kinni ja ta näris huuli. „Siis . . . siis ei saa sa enam minu juures magada — see on esiteks. Aga et ta mu last omaks peab — see on teine. Kui ma ka esimesega lepin, aga teisega mitte — poiss peab minu omaks saama . . ."

„Näitan Antsule hundipassi? . . ."

„Ja . . . ei! . . . Siis wiib ta wiimaks lapse siit . . . Niikaua olgu, kunni selgeks teen, et tal mu lapse peale õigusi ei ole. . ."

* *
*

Waheajal rüüpas aga Ants kohwi ja lausus:

„Omas kirjawahetuses sinuga ei wõinud ma, arwesse wõttes et Reimanni naine oled, kelle juures elad, selle küsimuse ette panna: kuis tunned end tõelikuna Reimanni naisena, kuna ometi armastasid Mihaili?"

„Ma ei ole seda kunagi armastanud," wastas Aino punastades. „Ma pean seda waid möödaminewaks nähtuseks, tujuks wõi sellesarnaseks tundmuseks... Ta oli terwe ja — Reimann wigane — ühe jalaga... Ma olin waid rumal plika... Nüüd aga tean, mis on õige armastus... Ah, ma olen süüdlane, kuid ma ei suuda talle enam iialgi seda awaldada, et Ilo on Mihaili laps... Wahest waldab mind aga hirm, et see wälja tuleb ja siis... siis on mul tunne, et puruneb meie õnn... Meie üürikene õnn..."

„Kust wõib see wälja tulla? Ent mind huwitab, kus sa wiibisid, kui Mihaliga ühes lahkusite?"

„Ah, ma ei taha meele tuletada Mihaili ega minewikku! Olgu see kõik surnud! Ma tahtsin, et ta mu naiseks wõtab ja kuhu ta ka oleks sõitnud, ma oleks meeleheites kaasa läinud. Ent siis sai selgeks, et Mihail oli naisemees... Mis peale seda sündis, see oli kui unes... Leidsin end ühes linnas wõõrastemajas... muidugi samas linnas, kus Mihailgi teenis... Ta wiis mind, kasutades mu meeleheitlist seisukorda sinna, et seal omi häbematusi jatkata... Ent ma ajasin ta minema... Ja kui toibusin, sõitsin tagasi ise."

Nad ei kõnelenud sellest enam midagi. Ants jutustas oma sõjajuhtumusi ja oma uut haigust. Aino kuulas teda kaastunde ja õudse hirmuga. Siis pani Ants sineli selga, jättis jumalaga ja läks, et maitseda oma perekonna õnne. Kuna Helmi talle oli kirjutanud, et ta on sunnitud teise korteri Sahkeri juure minema korterite puuduse tõttu ja et ta sellega midagi ei kaota, waid wõidab, olles ka Sahkerile perenaiseks, oli Ants wäga rahul, teades, et ta naise saatus on kergem kui Leena Aderi oma, pealegi et Helmil oli olnud, kes teda kinni pidas, wõttes talt teenimise wõimaluse. Kuid mis teda imetlema pani, oli asjaolu, et Helmi kirjutas, et wäljakolimise pea teguriks on laatsarett, mida „Päästeliit" maja alumisele korrale tahtnud asutada, kuna majas aga nähtawasti sellest ei olnud jälgegi. Ent ta astus siiski teisele korrale, endise peremehe korteri ukse taha, kuhu oli Helmile kirju saatnud sõjawäljalt ja koputas.

Ukse awas Helmi. Ants oli silmapilguks üllatatud: see proua siin oli riietatud natuke parem kui waese sõduri naine, ent waid n a t u k e n e paremini. Helmi teretas teda kaunis soojalt, wähemalt näis see Antsule nii. Ent siiski olid nad nagu wõõrad ja see jällenägemine oleks wõinud teisiti olla, mõtles Ants, kuid rahustus end seega, et Helmi ei olnud ta õde ja et et nad kaks aastat lahus olnud ning et tema ise ka wõõrastust tundis. Peale teretust märkas Ants, et nad wast eeskojas olid ja päris, kus siis nende tuba on, et sinna minna.

„Ei, sa paned enne ülirõiwad siia. meil on tuba muidugi kitsas."

Ants pani sineli ja mütsi warna, astus Helmi järele saali ja kohkus. Sarnast toredust ei olnud endisel peremehelgi. Ent astus siis Helmi järele, komistas libedal parkett-põrandal ja jõudis ruumikasse tuppa, kus hingas kergendatult, tundes siin endise Helmi korteri sisustuse. Helmi wiis teda kohe lapse woodi juure ja tutwustas Antsule last, kes uinus, kui tema poega; Ants ei olnud üllatatud, sest naine oli enne sellest talle teatanud kirjalikult.

Wäljendades oma rõõmu last silitades, lausus Ants:

„Ja, see sõda on Sahkerile midagi sisse toonud; mina ta asemel oleksin küll hakanud naisemeheks, kui et sinusugust lapsega naist tüdrukuks peaks."

„Noh, hea kui ma tal perenaiseks olen," lausus Helmi. „Raskemaid töid aitab mul teha passinaine."

„Aga kus see laatsaret on? Sa kirjutasid, et sel põhjusel siia asusid, et korterit ei olnud ja et ..."

„Laatsaret jäi tulemata, sest selts ostnud kohasema maja, kuna selle maja ostis Sahker tagasi."

Seda öeldes kogeles Helmi. Sest laatsareti asjus selgus hiljem, et Sahker oli selle wälja mõtelnud, et teda lihtsalt oma juure saada ja suurema korteri omale wabastada, aga ka teiste korterite tühjenemise järele uusi üürilisi wõttes hinda kergitada, kuna algas kuulmata korterite kriis ja pakuti tuhandeid tolleaegse rublakursi järele korterite eest. Sahker oli ärimees, kes walmis sai igasuguse asjaga. Ta ei wõinud midagi kaotada oma walega, küll aga wõita, kuna üürnikud enamuses temasse uskudes ära kolisid, nagu seegi, kellelt ta omale kohase korteri sai. Tõsi, mõni sai küll asjast hiljem aru, nähes uuesti sissekoliwaid uusi elanikke, ja ei kolinudki wälja. Ent Sahker oli ikkagi eesjoones saanud seda, mida tahtis, ja seegi rahuldas teda.

„Siin näib küll kena olewat," lausus Ants, „aga siin ei ole mul sugugi sarnast kodust tunnet kui all. Seal olime nagu ikka oma pererahwas... Kui ma tööl olen ori, kuid oma kodus tahan ma olla waba. Arwad sa, et ma teist korterit ei saa?"

„Nüüd on see wõimata," lausus Helmi külmalt. „See nõuab raha ja..."

„Noh, ma usun, et ma tööd saan," lausus Ants. „Näib, kuis Sahkerile meeldib, kui ma tahmases tööbluusis ja tehase lõhnaga ta saalist hakkan läbi käima... Imelik, seda ma poleks küll uskunud — burshui wõtab töölise naise oma korterisse!"

23.

Antsul õnnestas leida tööd ja ta alustas õhinal oma „kodu ülesehitamist", nagu oma toimingut nimetas, mis oli waid töötamises

wabrikus. Ta tahtis oma perekonna tõusiku „almustest" wabastada, milleks pidas algul tema laualt „ülejäänud" toitude söömist, nagu Aino seda mainis, kui Antsu töötsimise ajal meest „ülejäakidega" toitis. Niisama otsis ta ka uut korterit, mida aga oli wõimata leida, kuna nende kriis oli oma tipule jõudnud.

Sahkeriga puutus Ants harwa kokku, sest wiimane lõunastas ja õhtustas oma ette omas söögitoas. Kord nägi Ants aga proua Murulauki Helmi külalisena, ent tal ei olnud mingit huwi Helmi endiste sõbrannade kohta, ja nii jäi talle teadmataks, et proua Murulauk oli peale mehe surma kohe tantsuõpetaja Meeri oma juure elama kutsunud, kus wiimane nüüdki elas.

Kui Ants oli hommikuti tööle läinud, ilmus Sahker lapse juure, waatles teda kaua raswanenud kissis silmega ning huuli närides, nagu tahaks selgusele jõuda, kas on temaga midagi halba juhtunud. Selgusele jõudnud, et midagi erilist ei olnud juhtunud, lahkus lapse juurest, kuid täis rahutust: talle ei meeldinud Antsu korteri otsimine, mille järeldusel peaks kaotama lapse.

Ent äkki tuli saatus Sahkerile ise appi, purustades Antsu usku õnne ja inimsusse.

Laps jäi haigeks. Ühel õhtul, kui arst pidas lapse seisukorda lootusetaks, läks Ants arsti soowil teist arsti kutsuma. Tagasi tulnud arstiga, kuulis Ants, kuis arstid kaua kõnelesid isekeskis. Ants kuulis üksikuid lauseid ja sõnu, nagu „Traheotoomia! Lootuseta! Liiga nooruke! Haruldane! Wale nahakelmed! Hingekõri!..." jne. Siis lahkus esimene arst, kuna teine rahustas Helmit, kellele näis, et see arst omab kõik arstiteaduse saladused; ent arst käskis teda teise tuppa minna, mida Helmi ka tegi, kandes endas lootust kui õrna waasi, mis wõis puruneda wähemastki puudutusest.

Ja siis pani Ants, keda arst oma abiliseks wajas, tähele, kuis Sahker tuli tuppa eriti kahwatuna.

„Arst, kes lahkus, ütleb: lootuseta seisukord... On see tõsi?" pööris Sahker arsti poole, aga ta hääl kostis ärewana ja wõõralt.

„Lootuseta küll, kuid wõib loota," lausus arst.

Mis see tähendab? mõtles Ants. Mis on tal asja minu lapsega?

Ent silmates Antsu, rahustus Sahker; ta ütles arstile nagu seletuseks:

„Selle herra laps on mu ... ristipoeg ... sellepärast siis ka mu huwitus."

Ja, Sahker oli lapse ristiisa, seda teadis Ants; Helmi oli talle kunagi kirjutanud, et Sahkeri ristiisaks wõtab sel põhjusel, et ta wana poiss on ja rikas. Ning arstimise kuludki oli lubanud helde ristiisa tasuda, kuuldes, et laps haige. Kuid liig osawõtlik näis ta

oma ristilapse wastu olewat; algul tundis Ants sellest osawõtust isegi isauhkust ja liigutust, waadates tänulikult Sahkeri otsa. Ent siis...

Arst wõttis laringoskoop'i ja käskis Antsu last tõsta, et kurku waadata. Ants täitis seda. Ta wõttis lapse, kes sängis waewles ja kelle wäikesed käekesed tõmbusid kramplikult kurgu juure, nagu selleks, et seda awada, kuna ta haiglased häälitsused kuuldusid nagu läbi metalsete platede. Arst raputas pead ja hakkas kurgu juures toimima, määrides seda mingi wedelikuga. Sahkerile tõusid aga iseäralised higipiisad otsa ette ja ta huuled wärisesid punasel kwatraatsel näol. Mis see tähendab? mõtles Ants rahulikuna, kuna oli sõjas õppinud rahulikkust hädaohtlikel silmapilkel, seistes surmaga wastamisi. Mis on ühel ristiisal oma ristilapsega ühist, et ta hirmub selle hädaohtlikust seisukorrast?

Lõpuks lahkus Sahker, nähtawasti raske südamega. Arst kordas operatsiooni, mille järele laps nähtawasti kergendust tundis ja waibus unesarnasesse rammetusse. Ants pesi arsti käsul karbooliga käed puhtaks ja kutsus Helmi, kes oli kahwatu kui lõuend, silmis peaaegu hullumeelne ilme. Näis, nagu oleks tol hetkel kogu ta hing ta silmis olnud, mis lapse peale waatasid, kes oli tema patu wili. Ta oli kui emane elajas, täis kirglikku armastust lapse wastu ja ta ei hoolinud millegistki, kui ainult jääks ellu laps.

„Tal on parem," lausus arst. „Nüüd minge magama. Ma lasen Teid kutsuda, kui halweneb. Ma jään weel siia."

„Sel ööl tuleb haigusega wõidelda," lausus arst hiljem.

Arst lahkus tunniks ajaks. Ants istus sel ajal lapse juures ja walwas. Ja siis tuli tal imelik mõte, imelik kahtlus. Mis siis, kui tema ei olegi lapse isa? Ta waatas lapse näojooni ja uuris ta olemust. Ja talle näis tõega, et sel olewusel ei ole midagi sarnast temaga. Ent rahustas end. See on lollus, ütles ta, kas siis ristiisa ei wõi olla huwitatud oma haigest ristilapsest, kes surra wõib?

Arst tuli tagasi. Kulus aeg, mille kestes kordusid kriisid paar korda. Laps oli näost palju muutunud. Ta silmad olid peast wäljatungimas läkastusest, lämmastusest ja õhupuudusest. Ta ei häälitsenud enam, waid kähises hingeldades, ja ta käed tõmbusid jälle kramplikult kurgu juure, et peletada waewawat lämmatust. Sahker tuli ukse juure ja hoidis nähtawasti tagasi oma hingamist lapse kähisemise aegu, ja üldse paistis ta näost, nagu oleks tema süüdi lapse haiguses. Siis aga omas laps sarnase ilme, et ta peale waadates Sahkeril pisarad silmi tulid, kuigi ta neid kõigest wäest püüdis tagasi suruda. Ent ka Ants oli kahwatu, weel enam kahwatu Sahkeri osawõtust kui lapse haigusest.

Siis tuli kõige julmem kriis. Arst ütles:

„Siis pean wõtma wiimase abinõu, kui kergendaw ei aita..."

Antsuga ühes oli abiks ka Sahker. Arst algas jälle lapse kurku määrima; ta nägi, et osa enne hapnikuga määritud kurgust näis paremana, kuna wale kelmed kõrile olid lähenenud. Ants aga wõpatas, nähes last, kes oli sinkjas, punsunud, otsekui paistes, et näis surnuna. Ta waatas Sahkeri otsa. See oli kahwatanud kui lõuend. Ja nüüd, wõib olla selleks, et selgusele saada omas kahtluses, wõib olla aga lihtsas weendumuses olles, et laps surnud, lausus Ants:

„Otsas!"

Ent tol hetkel Sahker nagu hüpas esile. Ta näis kui meeletu, tõstis rusikad ja pidi wibutama niihästi arstile kui ka Antsule. Kõik, mis ta tagasi hoidis, puhkes wälja. Ta ei suutnud enam pidada, waid karjus:

„Tapjad! Timukad! Sead!"

Ning nüüd hakkas nutma kui laps. Arst ütles:

„See on wist närwihaige."

See on tema laps! karjus üks hääl Antsus. Ja sina, narr, päästad ta last! Oled sa pime, kui sa ka nüüd aru ei saa!

Helmi astus sel hetkel sisse. Ta oli kuulnud Sahkeri karjatust. Ta waarus lähemale nagu palawikus, waewalt wõis teda ära tunda. Ta waatas arusaamatuses Sahkeri otsa, kelle poos näitas, nagu oleks ta walmis arsti peale kargama, et last ta käest ära kiskuda. Ent õnneks lausus arst enne, kui enese üle walitsemise kaotas:

„Rahu! Rahu! ... Ta on, usun kindlasti, päästetud..."

„Päästetud!" lausus Sahker nagu uskumatuna.

„Päästetud!" kordas Helmi nagu wõiduhõiskega.

„Ja, päästetud," kordas arst.

Ja tõega: lapse hingus oli peaaegu tähelepanemata. Laps awas silmad.

„Nüüd tuleb paar tundi kompresse panna; palawik," lausus arst. „See kestab ehk paar tundi. Nii siis, kompressid!"

Arst pani kompresse, andes juhatusi. Ants waid pani tähele Sahkeri, kelle olekus nagu sündis muutus: ta naeratas ja kogu ta olemus awaldas piiritu rõõmu, kuna ta paar korda kordas:

„Päästetud! Päästetud!"

Arst lahkus ja lubas hommikul tagasi tulla.

Ants püsis rabatuna paigal. Nüüd ei olnud enam mingit kahtlust. See kõik on pettus! On wale! Ja tema narr, nagu pime, liikus selles õhkkonnas mitte millestki aru saades! Ja nüüd tundis Ants, nagu seal, sõjawäljal, ta tundis kuis temasse elajas asus. Ta tahtis katted kiskuda nende nägudelt ja purustada kõike seda wõltsi, seda alatust, mis ta ligidil, mis ta ümber. Ta äigas nagu unes üle otsa, ja kui Sahker toast lahkuda tahtis, müristas:

„Pidage Teie! Ütelge, mis on Teil asja minu lapse üle rõõmustada, kui ta terweks saab ja kurwastada, kui ta surema peab?"

Helmi, olles õnnelik lapse paranemise üle, waatas Antsule arusaamatul ilmel otsa; ent siis punastas, punastas wiimse walge paigani peas.

Sahker pööris ringi. Ta waatas põlgawalt Antsu peale. Talle oli wastik see mäng, kuna ta ei wõinud oma lapse isa olla, keda ta armastas, kuna ta ei wõinud rõõmustada ega kurwastada oma lapse üle, kuna ta pidi sallima selle mehe isalikke tundmuseid oma lapse wastu. Ent ta lausus siiski:

„Ma usun, et mu ristiisa kohused..."

„Ristiisa kohused," lausus Ants õudselt. „Teie olete oma lapse ristiisa. Teie arwate, et ma olen pime? Et ma olen kurt? Küllalt mängust, ütlen ma. Tunnistage üles, et see on Teie laps? Helmi! Nõuan seletust sinult!"

Mõlemad süüdlased waikisid. Nad teadsid, et nüüd on saabunud silmapilk, kohane aeg awaldada tõde, kuid miski sundis neid ikkagi weel waikima.

„Kui Teil midagi ütelda ei ole," jatkas Ants, „siis wiin ma lapse õe juure. Ja kui Helmi peab mind isaks, järgneb ta mulle."

„Jäta, Ants!" alustas Helmi. „Sa tahad wiia lapse surma, millest teda wast praegu päästeti, sest wäljas tuiskab praegu."

Siis astus Ants sängi juure ja tahtis wõtta last, milleks, seda ei teadnud ta isegi; ent Sahker kargas ta juure, tõukas ta eemale ja kähistas:

„Teda Teie ei wii surma. Mina olen tema isa... Küllalt sellest mängust... Mina kaswatan oma lapse..."

Ants kahwatas; siis rahustas end ja lausus:

„Aga tema seaduslik isa ei ole Teie weel mitte... Helmi tahtis seaduslist abielu minu wastuwaidlustest hoolimata, kui selleks oli aeg... Nüüd panen maksma omad õigused, mida olete mulle peale sundinud oma ühiskondliku moraaliga... Ma lahkun siit... lapsega ja oma naisega..."

„Ma ei tule sinuga ... iial ..."

Ants waatas Helmi otsa. Ja nüüd wast mõistis ta, mis ta temale oli olnud. Ta oli talle katteks, et tema mustust warjata ühiskonna arwamise ees, oli ühiskonna moraali nukuks ja mängukanniks. Ja allunud oli ta temale, allunud, armastuse ja õigluse nimel, seaduse ja moraali nimel, milles ei olnud mingisugust armastust, õiglust, seadust ega moraali. Ja äge wiha waldas teda Helmi wastu — purustada see waga mask! Häwitada kõik see, mille alla ta heitis, ja mis oli pettus ja wale!

Ants tõukas Sahkeri eemale ja haaras lapse. Nähku kogu ilm seda kiriku, seaduse ja moraali wärdjast! Seaduselaekasse teda panna. Kirikutorni teda riputada. Üle kõikide elu. Üle kõikide kannatuste. Sohilaps, kellele elu annud kiriklik moraal, ühiskondlik moraal, seaduse moraal.

„Pane laps tagasi!" karjus Helmi. „Ära puuduta haiget last!"

Ent ka Sahker karjus:

„Teie lahkute minu majast. Teil ei ole siin enam midagi peale mõne wiletsa hilbu. Laps on minu, Helmi jääb siia. Seni kui uue korteri leiate, wõite kojamehe juures elada."

Ants tundis äkki, kuis metselajas, hunt, temas hullustas. Ta ninasõõrmed wärisesid, silmad paiskasid sädemeid, hambad krigisesid. Ta tundis last omas käes, ning see tõi talle teadwuse waid kui metslasele, kes saawutanud saagi, kui hundile, kes haistab were lõhna, mis tema wõimuses. Weel wilkus ta peas: sellest, kes ta käes, tuleks samasugune marodeer, spekulant ja waras ning petis, nagu see seal, tema isa.

Siis, wallatud purustamise tungist, metsikusest, ülewõimust saagi üle, tõstis lapse, et teda häwitada ühe wiskega.

Samal ajal kuuldus kaks karjatust ja kaks keha rippusid Antsu käsiwarrel. Siis aga tuikus ta ja langes maha, kuna nägu ja silmawalged läksid punaseks, suust tuli werine waht, ent käed ja jalad wiskusid ja peksid ümber kui kurjast waimust waewatul.

Nähes, et laps wigastamata Helmi käes, kasutas Sahker parajat juhust: Ta haaras põrandawaibast, mille peal Ants lebas, kinni, ja rebis selle ühes koormaga eeskotta.

24.

Kui Ants hiljem teadwusele tuli ja end eeskojas leidis, ajas ta end pikka üles, tõmbas sineli ümber, pani mütsi pähe ja astus wälja. Ta oli kindel, et ta enam siia maija iialgi tagasi ei tule. Siis tuli talle meele, et ta oli tahtnud last tappa ja ta wõpatas: oli ta tõega saanud kurjategijaks? Ent miks nad teda siis kinni ei lasknud wõtta? Ei, seda ei sündinud; ta mäletas, kuis weel wiimasel hetkel laps ta käest kisti, mille järele kaotas enese elajaliku teadwuse, et hiljem inimesena ärgata.

Oli wara hommik ja tänawad tühjad ning päris pime. Ja niisama mustaw kui ümbrus, oli ka Antsu hing. Ta hulkus sihita tänawail ja tundis, kuis paisus tung purustada, häwitada kõike seda

wõltsi, walet, mis teda ümbritses. Kuigi teadwus purustab õnne, mõtles ta, ent ennem olla teadlik omas purustatud, kui mitteteadlik omas silmakirjalises õnnes. Maha alatuse näokatted! Igalt poolt tahab ta neid kiskuda, et paljastada halasti tõde, sest ühtki maskeerunud walet ei wõi ta sallida. Helmis nägi ta alatuse kehastust ja et ta püüdis teda petta, see haawas teda kõige enam; kuigi tõde purustab õnne, ent ta on tõde, ja kui seda oleks talle awaldanud Helmi, oleks ta omas õnnetuses olnud õnnelik, kuna see awaldus oleks näidanud Helmi õiglast hinge ja lugupidamist tema wastu. Kes oli ta aga nüüd? Alatu walelik ja petis ja ta oli Antsu pidanud narrikeseks, ohwrikeseks, ja see haawas Antsu meheau, meheuhkust ja iseteadwust.

Ning siis tuli ta meele Aino ja Reimann. Milline warjant tema saatusele! Nagu Ants oleks olnud tänulik isikule, kes oleks kohe tema ilmumisel kiskunud näokatte Helmilt ja Sahkerilt, nii saaks olema ka Reimann, kui keegi kisub katte tema petlikult õnnelt. Ja seda teeb tema, Ants, olgugi, et Aino on ta lihane õde, olgugi et ta häwitab tema õnne, sest oma pettusega ei wääri ta oma õnne, oma pettusega on ta samasugune kui Helmi, kui teisedki Helmi sarnased. Ja mis tähendab siin üldse õde? Inimlikku tõde paljastada — see on Antsu elu siht tulewikus, ja kui ta õe mustust awaldada ei taha, siis ei saa ta kunagi saawutada tõde kui sihti, siis kattub ta isegi walega ja upub ühiskonna mädamülkasse.

Ants rahustus, ja ta mõistis, et see rahu tuli selle tõttu, et ta hing oli sõjas karratud; ent kui ta sõjas mitte ei oleks olnud, siis oleks ta wõtnud seda kõike teistsugusena, wõib olla, enam tundelisena, sügawamalt, hingelisemalt. Ants oli aga isahunt olnud, oli uuesti sõjast tulles inimeseks püüdnud, kuid ta hinges oli weel ikkagi midagi, mis teda sundis wõtma asju elajalikus piiris; ta taganes kui nõrgem isahunt tugewama eest, kes ta naise waldanud.

Kui Ants tund hiljem Reimanni ja õde oma ees nägi, kes näisid kui kõige õnnelikumad inimesed ilmas, salwas teda kui piste südamesse. Kuid armastajaile ei jäänud nägematuks Antsu kogemuste jäljed näol, ja kui nad ta lapse saatuse üle teateid pärisid, ütles Ants, et tal enam last ei ole ega naist ega korterit, lisades lühidalt juure mil põhjusel. Siis tahtis ta katte ka Aino näolt kiskuda, kes kuuldud loost wäga ärewaks sai, ent ei suutnud midagi awaldada... Ei, ei, ta ei suuda purustada nende kahe õnnetu inimese õnne kunagi, kuigi see püsiks kunstlikul alusel... On küllalt suur karistus Ainole oma pettuse teadwus, kui ta tõsiselt armastab Reimanni. On küllalt suur karistus Aino praegune hingepiin, nähes wenda samasuguse saatusega kui Reimann... Ja Ants mõistis hirmu Aino näol; see hirm

ütles: Kui Reimann saab kuulda, et olen petnud teda, siis lahkub ehk ka Reimann tema juurest ja siis?...

Äkki koputati uksele ja kui Aino selle awas, anti talle kiri Sahkeri kojamehe poolt. Aino waatas ümbrikut ja ulatas siis Reimannile, öeldes:

„See on Helmi käekiri... Muidugi on siin midagi Antsust. Ehk on aga laps ometi surnud?!"

Reimann wõttis kirja, awas selle ja ütles:

„Tule, loeme seltsis!"

„Antsu kuuldes?" küsis Aino. „See kiri on ju ka naiselt ja puutub kahtlemata temasse, sest Helmil ei oleks ja sulle midagi kirjutada, armsam!"

„Loe sina!" lausus Reimann.

Aino pani oma käe Reimanni kaela ümber, ent Reimann asetas ühe käe Aino piha ümber, hoides teise käega kirja Aino ees. Siis alustas Aino waljul häälel:

„Wäga austatud hra Reimann!.. Teie ei ole mitte oma sõna pidanud, s. o. ei ole waikinud minu wahekorrast Sahkeriga minu mehe ja Teie õemehe ees nagu lubasite..." Helmi peatus ja waatas mehe otsa imestanult=küsiwalt.

„Loe lõpuni!" lausus Reimann ja tähendas Antsule punastades. „Hiljem seletan pikemalt!"

Aino luges edasi:

„... sest kuis wõis ta muidu ikkagi äkki selle peale alguses tulla, et tema ei ole lapse isa?.. See ei ole Teie poolt aumehelik, Teie murdsite oma sõna, wõib olla, et mu „õnne" purustada. (Aino lisas omalt poolt: „õnn jutumärkides!") Kuid Teie eksisite: Antsuga ei oleks ma iialgi õnnelikuks saanud ja olen õnnelik, et asi sarnase käigu omas, sest mis oleks ta wõinud mulle pakkuda peale wiletsa tõbise töölisenaise elu. (Aino lisas omalt poolt: Ants, ära heida meelt!") Sellega oleks see asi lõpetatud. Kuid et Teie lobisemise tõttu — m e i e oleks hiljem Antsule ise awaldanud parajal ajal, kes lapse õige isa on — kuid et Ants metsikuks läks, nii et haige lapse haaras, et teda surnuks lüüa — mis ka oleks sündinud, kui ma mitte parajal ajal teda Antsult ei oleks haaranud — siis awaldan Teile kui ema, kelle kõige pühamat ja armsamat olewust on tahetud Teie süü pärast surmata, ühe saladuse: Laps, keda Teie omaks peate, on Ainol teise..."

Aino kahwatas, karjatas ja pidi maha langema, kui mitte Reimanni käsi, mis ta piha ümber, ei oleks teda toetanud. Ent waba

käega Ainolt palanguliselt kirja haarates, luges Reimann edasi, kuna hulk aega enne kohta otsis, kuhu loeng pooleli jäi:

„Laps, keda Teie omaks peate, on Ainol teisega, s. o. Mihail Orlowiga. Tuletage meele Aino wahekorda enne wenelasega, siis saab Teile omale kõik selgeks. Ka pilgust lapse peale on küllalt, kui Teie selles teadlik olete. Sellega oleme tasa Teiega. Helmi."

Reimann tundis, nagu kõiguks maa ta jalge all, nagu kerkiks lagi ta kohal. Talle näis, nagu langeks ehitus, mida ta kaks aastat ehitanud, mille jaoks kiwa kannud ja mille nimeks pidi saama „Õnnelik kodu", mürinal kokku — tema peale. Ja nüüd lämbus ta selle rusuhunniku all, nüüd pidi ta hukkuma selle kokkulangenud müüride all. Kaks aastat õnne, usku inimsusse, headusesse, lohutusse, armastusse langes kuristikku. Kõik õnn, mida ta saawutas suure waewa ja heitlemise järele, ja mida ta kramplikult oli kinni pidanud — langes, purunes, häwines.

Reimann tõukas Aino eemale, ta astus kaks sammu, unustas, et puudus käes kepp, haaras siis tooli leenist kinni, ja toetudes selle najale waatas wõõrastawal ilmel naise otsa, kes lamas ta ees maas põlwedel ja tõstis ahastuses ringlewad käed ta poole.

„Anna andeks!" karjatas Aino wiimaks, kellele oli nagu midagi kurku tunginud. „Olen süüdi! Ent olen sind kahe aasta jooksul armastama hakanud wõimsamalt kui enne... kui siis, mil olid terwe... Olin pimestatud waid waheajal sellest kihwtisest wingust ja ei näinud sinu suurt ja puhast hinge, waid su tühja jalaaset... Olen süüdi, ent kui sa ei suuda mulle andeks anda, siis... siis ei suuda ma nüüd enam elada — sinuta..."

Reimann waatas nagu kusagile kaugele. Ja siis kõneles Aino, kuis omas teda Mihail, mil põhjusel ta temaga ära sõitis ja kuis ta siis ahastuses enesega ja Helmiga enne heitles, kui Rudolfi naiseks tuli, soowides ennem enda mustust paljastada, kui teda õnnetuks teha. Ja kui ta siis oma armastusest mehe wastu kõneles, mis iga päewaga waid kaswas, siis kadus wõõras ilme Reimanni näolt, kiwistunud jooned muutusid pehmeks, ja ta tõstis oma käe ning silitas Aino pead, nagu oli seda teinud waid neil hetketel, mil oma kõige suuremat õrnust oli Ainole awaldanud. Aino aga mõistis, et talle on kõik andeks antud. Siis tõusis Aino üles ja nad läksid mõlemad lapse juure, kes sängis mängis.

„Mina andsin sulle waid füüsiliselt wigastatud keha, ent sina mulle peale enese weel selle teise terwe olewuse — kumb on siis enam kaotanud wõi wõitnud, kas sina wõi mina?" küsis Reimann.

„Ja nüüd wast, nähes teiste õnne, tundis Ants, kuis tal kaks pisarat põsile weeresid, ja ta kadestas neid.

* *
*

Sõja wing, mis uimastawalt lagus eesfrondilt tagafrondile, oli kui gaas, mis igast tulisädemest wõis plahwatada. Inimesed, olles küllalt kannatanud, püüdsid weel wiimsel ponnitusel wastu panna walitsewale ülekohtule ja surmawale puudusele. Kõik mõistsid, et „isamaa" on türann, kes lasi kihwti imetada neisse emapiimaga, kes näljawaid kannatajaid lasi tarwitada külwimasinate asemel tankisid ja mortiire, kes riisus neilt lapsed igaweseks kannatusteks, timukate kätte andmiseks ja Kainideks ümbertöötamiseks. Kõik nägid pappides usu mürgi jagajaid Kristuse were nimel, ametnikes wargaid, kes oma musta toimingu eest said walitsuselt au ja lugupidamist. Paljud igatsesid ennem olla maailma wangimaja kui ahelatega „isamaa" kodanikud ja neile oli wasar ja sahk kallim kui püss ja mõõk.

Ja kõik, kes ihailesid wana korra lõppu, aimasid juba lähenewat katastroofi: ikka enam tuli ärewaid teateid kusagilt kaugelt, kus lõid kõikuma walitsewa korra alussambad, ja iga hetk wõis wana korra kindlus kokku wariseda.

Käiski plahwatus. Rahwa wiha tõusis äikesepilwena ja lõi piksena Türanni Lossi, kus mammon prassis Lucullusena, lõi Sõja Templisse, kus surm tantsis korjuste kuhilal, lõi Suurde Kirikusse, kus walitseb Usu Jidol ja kurat juhatab pappide balli, lõi Suurde Tehasesse, kus kapitalistid moondasid inimesed automaatideks. Rewolutsioon tõusis nagu laine ülewoolawast kaldast, nagu hele tulikahju, nagu punane koit tõusis rewolutsioon, haarates inimeste mõistused ja südamed, tõstes wägewat mässulaulu, heites pimedusse werise kuma, tappes walet ja ülekohut ning pannes ajutiseks Tõe ja Õiguse troonile.

Rahwas hoowas nagu kewadine woolus punase päikese tõusul, haarates enesega kaasa kõike. Ja Antski weetis need päewad kui unes; ta ei tahtnud uskuda, et on saabunud tund, kehastuwate unistuste tund. Ta tundis end nagu ahelaist wabanenud ja ta silmis sädeles uue elu koit. Ta tundis end jälle inimesena, nähes, kuis wirutati kapitalistidele näkku wasaraid, kuis kisti tooreilt ja upsakailt wäeülemailt pagunid, kuis langes ametiasutustest tänawaile protokollide ja paragrahwide lumi, et süüdatuna wabaduse ilutulestusena põleda. Ta rõõmustas nähes, kuis kõik tungisid pimedusest walgusesse, kuis rahwas, määratu jõud, tõstis häält ja rusikad saatuse wastu, et hämarusest ja werest wälja kiskuda uue maailma. Ühes teistega ülistas ta sõdureid, kelle kaasabil hukkus wana kord ja ühes teistega kiskus

Lucullusse pidulaua äärest ja ühes teistega rõõmustas, et sai tõeks aegade unistus ja maa tõusis kõikide hirmsuste löökide all kui unest ärgates, et maha raputada ahelaid ning panna türannide pead tääkide otsa kui weripunased lilled õitsema.

Ning siis kohtas Ants Leenat. Ta nägi teda inimrühma seas madrustega ja Rainisega, keda madrused kinni pidasid. Nagu kõnedest selgus, oli rahwa seas paljuid, kes olid tunda saanud tolle werikoera hambaid, ja nüüd wiisid nad teda rahwakohtu hukkamispaigale. Leenalt kuulis Ants wast nüüd, et Mihkel, olgugi käsitu ja jalutu, end üles poonud. Ning kui Leena sellest kõneles, näitas ta wälkuwail silmil rewolwert, mille saawutanud Rainis'e taskust, kui rahwas teda tabas ja mida ta tarwitada ei jõudnud, ning lubas wiimase paugu ise lasta Rainis'e otsaette peale seda, kui ta ülespoodud, et ta weel kuidagi ei ärkaks.

„Mihkel puhkab nüüd mullas," lausus Leena lõpuks. „Õnnelik on see, kes on surnud! Ta pääsis ainult surma läbi ajakohaselt Kolgatalt... Ära awa silmi, sest ennem olla igawesti pimeduses, kui näha julma maailma! Kondine laip kirstus — nii ei saa sa iial tundma nälga! Uinu nelja laua wahel! Isamaal oli waja su terwist, ent mis pidi ta tegema su jäänusega?"

Siis jälgis Leena teisi. Ants kohtas tol päewal weel Helmit ühes proua Murulaukiga. Nähes Antsu, kahwatas Helmi ja ruttas peaaegu joostes edasi, kui nägi Antsu peatamas. Ants naeris waid järele ja mõtles: Kunagi põgenesin su „moraalse abieluseaduse" eest, ent tagajärjeta, nüüd põgened minu eest — eduga. Siis aga hingas kergendatult ja mõtles edasi: Nüüd lõbustawad need, kelle liha kees wabrikuis, elu tüleriidal, need, kes werd higistades wõõraste kohwritele walmistanud kulda, need, kelle liha peale surmagi sai surnukambrites skalperitele toiduks, need, kes teiste kullasoonte pärast pidid wõitlema, kaotades oma elu, oma ihuliikmeid. Nad rõõmustawad teadmises olles, et maa kuulub põllumehele, tehas — töölisele, laew — merimehele, et maailma tugewatele ei wõi tappa isa, ema, wenda, i n i m e s t, et inimese armastuse nimel ei tohi ükski tääk weristuda, et wabadus on kallim kui isamaa, et töö tuleb wabastada orjusest, et uus Kristus — Tööline — saab lunastama maailma, — nad rõõmustawad, et n e m a d lõid esimese walguse kiire ja wabaduse lõikuse päewil saawad tulewased põlwed mäletama neid.

Roim on aheldada kõrgete ideedega mõtet.

Roim on õiguse eest sõdijaid saata tuliriidale.

Roim on neid aheldada, kes waewatute koorma kandmist tahawad kergendada.

Roim on äraandmine ja rahwa juhtide timukaid ootab kättemaks, sest rahwa õigustatud kättemaks ja wiha on karistus ja — seadus.

* *

*

Ants peatas keset rewolutsioonilist tänawat ja waatas — Punast Päikest. Ta waatas kaua ja ütles:

„Kauaks jääd sa paistma, Punane Päike? Ent kui ka pilw sind ajutiseks matab, on see waid kui möödanew päikesewarjutus, sest aegade kestes ei suuda kustutada ükski pilw sind, Punane Päike."

Karjus keegi: „Vive la Commune!"

Lõpp.

Tähtsamate trükiwigade parandus.

Lhk. 9,	rida	11	„nuumilhaks"	peab olema	„nuumlihaks"
„ 9	„	26	„surmaheitlus"	„ „	„surmaheitluses"
„ 13	„	35	„rattanik"	„ „	„ratsanik"
„ 17	„	6	„paisu-"	„ „	„paisa-"
„ 21	„	16	„muidrgi"	„ „	„muidugi"
„ 32	„	11	„sis"	„ „	„siis"
„ 36	„	7	„suuma"	„ „	„summa"
„ 36	„	12	„all"	„ „	„hall"
„ 38	„	3	„sedu"	„ „	„seda:"
„ 41	„	35	„kui"	„ „	„kus"
„ 44	„	—	peatüki lõpus joone all	„ „	„8."
„ 44	„	14	„j"	„ „	„ja"
„ 46	„	41	„ldajale"	„ „	„awaldajale"
„ 58	„	6	„Nd"	„ „	„Nad"
„ 61	„	21	„alla"	„ „	„all"
„ 65	„	7	„orda"	„ „	„korda"
„ 65	„	9	„annab"	„ „	„kannab"
„ 65	„	9	„lahutuse"	„ „	„lohutuse"
„ 65	„	15	„püürasel"	„ „	„põõrasel"
„ 65	„	32	„kukkuw"	„ „	„hukkuw"
„ 65	„	35	„omakord"	„ „	„omaksed"
„ 67	„	37	„kohutajana"	„ „	„lohutajana"
„ 70	„	2	peab parandatuna olema: walt: Ma ei taha enam elada, ei taha. Milleks hoolitsetakse mu eest?		
„ 71	„	6	„dendents"	peab olema	„tendents"
„ 79	„	36	„gummi"	„ „	„kumml"
„ 98	„	10	„põarandal"	„ „	„põrandal"
„ 104	„	4	„waraus"	„ „	„waarus"
„ 104	„	38	„kasatunnet"	„ „	„kaastunnet"